

Lastekirjandus - see on imelihtne!

Valik

Algupärase lastekirjanduse
päeva ettekandeid
aastatest 1999 - 2009

SISUKORD

Saateks

Ädu Neemre

2000

Kõige tähtsam õpik on juturaamat. Kogemusi Rootsi koolist ja raamatukogust

Helga Nõu

Lastekirjanduse piirid ja piiritlematus

Jaanika Palm

Pidepunkte eesti lastekirjandusest 1995–1999

Reet Krusten

2002

Kuidas elad, raamatulaps? Rahvakultuur üleminekuaja lasteraamatutes

Helle Laanpere

Nõukogude eesti lastekirjanduse rikkalik pärand ootab avastamist

Jaak Urmet

Tuhkatriinud ballile ehk unustatud uuteks

Krista Kumberg

2003

(Vägi)vallatu lastekirjandus on teravmeelne ja -keelne

Krista Kumberg

Lastekirjandus – kunst või pedagoogika

Jaanika Palm

2004

Tänapäeva nooruki värvikas maailm. Eesti uuem noorteraamat ja selle lugeja

Helle Laanpere

2005

Kirjaniku rangid

Krista Kumberg

Sotsialiseerimine laste- ja aabitsakirjanduse kaudu. Nimepoeetika analüüs

Mari Niitra

Tõlge täidab tühikut. Tänapäeva eesti laste- ja noortekirjanduse valged laigud

Ave Tarrend

2006

Isa metsas, saba seljas

Krista Kumberg

Jäljed hiies. Ajaloost ja pärimusest 21. sajandi eesti noortekirjanduses

Mari Niitra

Kes kirjutab? Kes loeb? Noorteraamatu autori ja lugeja vahekorra

Ele Süvalep

2007

Elustunud nukkude elukäigust enne ja nüüd

Krista Kumberg

Loov tühjus. Pildi ja teksti harmoonia ja disharmoonia illustreeritud lasteraamatus

Krõõt Kaljusto-Munck

Muinasjutulisest ja intertekstuaalsest. Larry Potterist Tanja Grotterini

Malle Reidolv

2008

Tähtsatest asjadest elus ja lastekirjanduses

Malle Reidolv

Algupärase lastekirjanduse päeva teemad ja kavad

Autoritest

Lastekirjandus – see on imelihtne!

Päris alguses oli nutt ja hala. Üsna mitmes vestlusringis ja ümarlauas tõdeti, et omamaisele lastekirjandusele ei pöörata vajalikul määral tähelepanu. Justkui kedagi ei huvita ei lapsed ega neile mõeldud kirjandus – leiti, et „suur kirjandus” on tõrjunud lastekirjanduse kuhugi äärealale.

Raamatukoguhoidjad on teadagi tegusad inimesed ja nõnda küpses kahe inimese – Reet Krusteni ja siinkirjutaja peas mõtte korraldada üks päev, kus kõneldakse ainult lastekirjandusest. Mõeldud-tehtud!

Nõnda läsksi 11. märtsil 1999 kõigi huviliste poole teele kiri, kus teatati, et 8. aprillil toimub üritus „Algupärase lastekirjanduse päev Tartu Linnaraamatukogus”.

Mõtteid, millest sel päeval kõnelda, oli palju.

- Millist lasteraamatut vajab tänapäev?
- Berti-fenomen Eestimaal, ons meil midagi omamaist kõrvale panna?
- Menuraamat nüüd ja praegu
- Miks ei kirjutata lastekirjanduse ülevaateid?
- Kas kirjanduslikes ringkondades tuntakse lasteraamatuid?
- Kuidas ja kes peaks uurima lastekirjanduse arengut viimase 20 aasta jooksul?
- Kas lähtume lastekirjanduse puhul juhtmõttest, et turg dikteerib, valib ja hindab?

Nüüd kümme aastat hiljem võib öelda, et kõigest pole me veel suutnud rääkida ega kõiki teemasid läbi arutada. Aastate jooksul on lisandunud uusi probleeme ja vaatepunkte. Üht võib aga tõdeda: igavamaks pole laste- ja noortekirjandus ning selle ümber toimuv läinud. Hoopis vastupidi – aina põnevamaks läheb. Selle eest peab tänusõnu ütleva andekatele ja loovalt mõtlevatele esinejatele, tublidele kirjanikele ja teadmishimulisele publikule. On ju nemad olnud alid meie kõigiga oma loodut jagama, seisukohti välja ütleva.

Korraldajate nimel

Ädu Neemre

2000

Kõige tähtsam õpik on juturaamat

Kogemusi Rootsi koolist ja raamatukogust

Helga Nõu

Tänapäeval loetakse Eestis ja kogu läänemaailmas järjest vähem raamatuid, tunduvalt vähem kui näiteks 20 aastat tagasi. Loetakse küll ajalehti ja ajakirju ning otsitakse teavet interneti kaudu, aga ilukirjanduse lugemine on jäänud tagaplaanile. On vähe vaba aega ja on palju muud, millega seda aega täita. Televisiooni ja arvuti kaudu saadakse informatsiooni ning elamust lihtsamini ja kiiremini kätte kui raamatust. On isegi ennustatud, et raamat tulevikus hoopis tarbetuks muutub ja kaob.

Kirjandus on aga suur ja tähtis osa meie kultuurist. Me ei taha siiski uskuda, et raamat täiesti oma otstarbe kaotab. Küll aga peaks lugemist tiivustama ja selleks uusi abinõusid tarvitusele võtma. Lapsi ja noori tuleb harjutada lugema. Ei piisa pelgalt tähtede ja sõnade kokkulugemise oskusest. Juturaamatusse sisseelamist, nii et raamat huvi ja elamust pakub, peab harjutama.

Olen töötanud ligi 30 aastat Rootsi koolis, muu hulgas ka rootsi keele õpetajana. Selle aja jooksul on vahetatud koolisüsteeme ja ära proovitud mitmesuguseid pedagoogilisi meetodeid. Viimastel aastakümnetel on edukalt esile tõstetud raamatulugemist. Võib ilma pikemata öelda, et Rootsi kooli kõige tähtsam õpik on juturaamat. See kehtib peaaesjalikult nooremate klasside, 1.–6. õppeaasta kohta. Toon mõningaid näiteid meetodi kasutamisest.

Igal õpilasel peab alati olema lugemisel olev juturaamat, „klassiraamat”, mis on tal käepärast klassis, koolipingis, sahtlis või riulil, kus ta oma asju hoiab. Selle „klassiraamatu” valib ta ise kooliraamatukogust ja selleks võib olla mis tahes ilukirjanduslik raamat, algupärane või tõlge, kus on parajal määral teksti. (Üksnes jutumullidega koomiksid pole lubatud, samuti mitte teatmeteosed.) „Klassiraamatut” loeb õpilane kõikidel vabaks jäänud minutitel koolipäeva jooksul. Kui ta näiteks matemaatika või ajaloo tunnis oma aineülesannetega valmis jõuab, kasutab ta ülejäänud aega tunni lõpuni „klassiraamatu” lugemiseks. Koju seda raamatut viia pole lubatud. (Kodulaenuks on teised raamatud.) Õpilane peab ise silmas pidama, kui raamat lõpule jõuab, et õigel ajal uus „klassiraamat” valida.

Kui „klassiraamat” on läbi loetud, kirjutab õpilane selle kohta väikese arvustuse selleks otstarbeks määratud vihikusse. Ta kirjutab sinna raamatu pealkirja, autori nime ja illustreerija, jutustab lühidalt sisu ja avaldab oma arvamuse – kas raamat on näiteks põnev, naljakas, kurb või igav. Arvustuse kannab ta ka suusõnalise harjutusena klassile ette (kas loeb või jutustab vabalt).

Variandina eelnevast võib teha „raamatupuu”. Selleks joonistatakse suurele paberile raagus puu, tüvi ja oksad, ning kinnitatakse seinale. Õpilased joonistavad õppeaasta jooksul iga loetud raamatu kohta „puulehe”, millele kirjutatakse andmed ja lühike arvustus. „Leht” on algul eraldi paberil, aga lõigatakse välja ja kinnitatakse knopkaga puu võrasse. Klassikaaslased, kes endale parajasti uut sobivat „klassiraamatut” otsivad, võivad „lehtede” seast inspiratsiooni saada.

Emakeele tunnis kasutab õpetaja juturaamatut, s.o iga õpilase erinevat „klassiraamatut” grammatika või õigekirjutuse õpetamiseks. Näiteks võib õpetaja koostada ülesandeid, kus iga õpilane peab leidma oma raamatust 20 omadussõna ja neid käänama. Võib otsida sõnu teatud häälikuga, võõrsõnu, looduskirjeldusi, värve mingis seoses ja palju muud. Loomulikult on igal õpilasel vastavalt tema raamatule erinevad vastused.

Mõnes koolis algab ühe nädalapäeva hommik kogu kooli vaikse lugemistunniga. Juba välisuskel on silt: „Tasa, kogu kool loeb!” Õpilane ei oota siis tunni ametlikku algust, vaid hiilib

kooli saabudes otsekohe kikivarvul oma kohale, võtab oma „klassiraamatu” ja hakkab sõnagi lausumata lugema. Ka õpetaja istub oma laua taga ja loeb.

Iga klassi tunnikavas on nädalas üks kindel raamatukogutund. Siis läheb õpetaja koos klassiga kooliraamatukokku (võib ka linnaraamatukokku). Selles tunnis tegeldakse kojulaenutusega, tutvustatakse uusi raamatuid, tehakse raamatutega seotud ülesandeid või lihtsalt loetakse.

Peale selle viiakse läbi mitmesuguseid lugemisprojekte. Ühes koolis on 1. ja 4. klass kuulutatud sõprusklassideks. Neljanda klassi õpilased loevad ette jutustusi esimese klassi õpilastele. Nad harjutavad nädala jooksul valjult ja sisseelamisega ettelugemist. Esimese klassi õpilased võivad endale juttu „soovida”.

Kevadel kuulutatakse välja lugemisvõistlus paralleelklasside vahel: milline klass loeb suve jooksul kõige rohkem lehekülgi juturaamatuid. Kodus peavad vanemad loetut allkirjaga tõestama. Tulemused on 6. klassis olnud keskeltläbi kolmkümmend tuhat lehekülge klassi kohta, mis tähendab tuhat lehekülge õpilase pealt. Ühed loevad vähem, teised rohkem, paljud lugesid üle kaheksa tuhande lehekülje. Võitjaks saab terve klass ja sügisel korraldatakse ühine pidu jäätisesõõmise ning filmivaatamisega.

Tähtis on, et laps saab lugemisvara ise vabalt valida. 1.–6. klassis ei ole sunduslikke raamatute nimekirju. Ehkki lugemine toimub „vabatahtlikult sunniviisil”, võib õpilane ise valida, mis talle lõbu pakub. (Loomulikult võib õpetaja soovitada ja teatud määral ka mõjutada.)

Kõigeeks selleks on vaja hästi palju raamatuid. Kooliraamatukogus on populaarsemad raamatud alati laenus. Ka linnaraamatukogudes ei leia õpilased alati meelepärast lugemist. Paljud klassid asutavad seepärast oma klassiraamatukogu. Iga õpilane võtab kodust kaasa kolm head juturaamatut. Seega on klassis riulil korraka 90 raamatut, mida siis kaasõpilased võivad laenata. Õpetaja peab silma peal, et otsest keelelist rämpsust sekka ei satu.

Klassijuhatajad ja emakeeleõpetajad on tihedas koostöös nii kooli- kui ka linnaraamatukoguhoidjatega. Mõnikord tulevad viimased kooli, teinekord kutsutakse klasse koos oma õpetajaga linnaraamatukokku. Seal õpetatakse raamatukogu süsteeme: kuidas ja kust mida leida, mis märgis on näiteks ilukirjandusel või loodusteadusel. Antakse ülesandeks otsida üles teatud raamat jne. Linna keskraamatukogu korraldab õpetajatele uute raamatute tutvustusi, kas õhtusel ajal või seoses õppepäevadega.

Õpetajad võivad soovi korral linnaraamatukogult abi saada. Kui hakatakse näiteks geograafias õppima maailma meresid, tellib õpetaja raamatukoguhoidjalt mitmesuguseid ainega seonduvaid raamatuid. Raamatukogud korraldavad muinasjututunde eelkooliealistele lastele. Suurematele tehakse kirjalikke viktoriine üldtuntud raamatutegelaste kohta (näiteks: mis on Pipi Pikksuka ahvi nimi?).

Ülaltoodud näited ei ole koolidele otseselt ette kirjutatud. Nõutud on, et laps oskaks pärast viiendat õppeaastat soravalt lugeda igapäevast teksti, nii ilukirjandust kui ka lihtsamat teabeteksti, näiteks ajalehte, ja saaks aru selle sisust. Rootsi koolisüsteem annab siinjuures õpetajatele metoodikas vabad käed. Koolid töötavad enamasti ise välja oma süsteemi, aga igal õpetajal on õigus iseseisvalt katsetada. Näited raamatulugemisest on üldiselt ja laialt levinud. Kindlasti esineb teisi ja veel paremaidki nippe.

Eesti kool on samuti teel suurema pedagoogilise vabaduse poole. Loodan, et ka eesti õpetaja leiab eespool kirjeldatust mõne hea mõtte või näpunäite.

Lastekirjanduse piirid ja piiritlematus

Jaanika Palm

Alljärgnev on katse selgitada kirjanduses ning seda ümbritsevas maailmas valitsevate piiride olemust. Niisama keeruline, kui on leida kirjandusele ühtne ja kõiki rahuldav määratlus, on piiritleda maailma, piiri või mille tahes mõistet. Ometi on järgnevalt püütud seda teha lastekirjanduse näitel.

Eesti lastekirjandust on siiani küllaltki vähe arvustatud ja uuritud, ka teoreetilised küsimused on mõneski mõttes läbi arutamata. Kui rahvaluule välja jätta, võib eesti laste kokkupuuteid kirjandusega jälgida alates 16. sajandist, mil ilmus katekismuseid ja aabitsaid. Ometi peetakse järjepideva lastekirjanduse alguseks vaikselt 19. sajandi keskpaika. Lasteraamatuid sel ajal aga ei arvustatud ning ka lastekirjanduse sisulise mõtestamise katsed olid algelised. Näiteks on Paul Undritz rõhutanud 1878. aastal Eesti Kirjameeste Seltsis peetud lühiettekandes lastekirjanduse kasvatuslikke aspekte. Juhan Kunderi käsitlus 1883. aastal oli juba mõnevõrra sisukam ja Johann Voldemar Veski kirjutas Friedrich Kuhlbari lasteluuletustest.

Pärast Esimest maailmasõda hakati lastekirjanduse teooriat tõsisemalt käsitlema: seda tegid Jaan Roos, Aleksander Elango, Jüri Parijõgi, Marta Sillaots jt. Ka lastekirjanduse kriitika saavutas teoreetiliste probleemide esiletoomise tõttu suurema mõjujõu.

Alates 1945. aastast suurenes lastekirjanduse roll uue põlvkonna kasvatamise vahendina. Edaspidisele mõju avaldanud teoreetilisi kirjutisi oli aga vähe ning sageli valitses neis vähesteski analüüsivates artiklites vulgaarsotsioloogiline lähenemine. Mõjukamate lastekirjanduse uurijatena paistsid silma Ellen Niit, Bernhard Sööt, Andres Jaaksoo, Reet Krusten, Ants Järv jmt. Ometi ei ole tänaseni teisejärguliseks peetava lastekirjanduse teoreetilised küsimused sugugi ammendavalt läbi arutatud. Piiritlemise enese raskus ilmselt ongi üks põhjusi, miks lastekirjanduse defineerimisel esineb siiani lahkarvamusi. Piiritlemist raskendavad märgatavalt järgmised asjaolud:

- 1) teiste mõistete määratlematus;
- 2) lastekirjandusel on kõik belletristikale omased jooned;
- 3) kirjandusnähtuste üldine allumatus jäigale lahterdamisele.

1. Teiste mõistete määratlematus

Siiamaani ei leidu kusagil kindlat lapse määratlust. Mitmendast elukuust või -aastast alates saame rääkida lapse kirjanduslikust vastuvõtuvõimest ning millal laps ei ole enam laps? Samas on ka kindel, et kui meil õnnestubki fikseerida mingid piirid, teeb aeg neis küllaltki kiiresti oma korrektiivid. Näiteks saja aasta eest lasteks peetud 14–15 aasta vanused noorukid (kuigi nii mõneski mõttes pidid nad olema täiskasvanu eest palju rohkem väljas kui praegusaja noored) tänapäeval sageli selle mõiste alla enam mahtuma ei kipu. Katsed lastekirjandust defineerida osutuvad viljatuks, kui me pole eelnevalt suutnud neid probleeme lahendada.

Selles suhtes on huvitav vaadelda eri rahvaste lähenemist lastekirjanduse mõistele. Inglise *children's literature*, rootsi *barnlitteratur*, vene *detskaja literatura* ja prantsuse *littérature enfantine* on Eestiski laiemalt levinud *lastekirjanduse* mõiste ekvivalendid. Seevastu saksa kirjandusteadus on üsna järjekindlalt kasutanud mõistet *Kinder- und Jugendliteratur* (laste- ja noortekirjandus). Ka soome *nuorisokirjallisuus* mahutab endasse nii laste- kui ka noortekirjanduse.

Eestis on kõige enam kasutusel olnud *lastekirjandus*, kuigi nii mõnigi uurija (näiteks Jüri

Parijõgi) on saksa mõjutustel püüdnud juurutada *laste- ja noorsookirjanduse* mõistet. Noorsookirjanduse võrdlemisi kitsa vanuserühma ning spetsiifika ebaselguse tõttu võime seda pidada siirdealaks laste- ja täiskasvanute kirjanduse vahel.

2. Lastekirjandusel on kõik belletristikale omased jooned

Lastekirjanduses on esindatud kõik ilukirjanduse põhiliigid – proosa, luule, draama – ning ka žanrid – romaan, jutustus, komöödia jne. Ka lastekirjanduse kujundus- ja struktuurivõtted on needsamad mis nn täiskasvanute kirjanduseski. Muidugi on lastekirjandusel ka erijooni, mis teevadki sellest kirjandusliigist just lastekirjanduse. Eelkõige tuleb rõhutada lugeja ea arvestamist ehk adressaaditundlikkust, s.t enne kirjutama asumist peaks kirjanik teadma, millisele vanuserühmale ta oma teose suunab.

Lastekirjandust ja selle lugejaskonda saab jagada mitmeti:

- 1) nõukogudeaegne liigitus: mudilased, noorem, keskmine ja vanem kooliiga;
- 2) ealise huvielistuse alusel: muinasjutu-, seiklusjutu-, robinsonaadide ja realismiiga;
- 3) soo järgi (see liigitus muutub eriti oluliseks alates murdeeast).

Tähelepanuta ei saa jätta ka lastekirjanduse pedagoogilisi aspekte, ehkki nende liigne esiletõstmine mõjub teatavasti eemaletõukavalt. Lasteraamatu keel peab olema eakohane nii sõnavara kui ka lausestuse tasandil. Hea lasteraamatu kirjutamine eeldab paljude aspektide arvestamist.

3. Kirjandusnähtuste üldine allumatus jäigale lahterdamisele

Ei saa jätta ütlemata, et ükskõik kuidas me ka liigitaksime, leiduks ikka teoseid, mis jäävad piirialadele ning on raskesti määratletavad. Lastekirjanduse puhul on siin oluline osa laste individuaalsetel erinevustel ja arengutasemel, kirjaniku ettekujutusel lugejast ning pedagoogide vaatenurgal.

Mis siis ikkagi on lastekirjandus? Kust lähevad lastekirjanduse piirid?

Kuigi Mihkel Kampmaa püüdis sajandi algul Eesti Kirjanduse Seltsis mõningal määral kirjanduslikke mõisteid sõnastada, on vähegi midagi ütlev lastekirjanduse definitsioon alles 1935. aasta „Eesti Entsüklopeedia” 5. köites. Seal nimetatakse lastekirjanduseks lastele ajaviiteks ja kunstimaitse arendamiseks määratud kirjandust, mis on rikkalikult illustreeritud ja vastupidavalt köidetud.

On võimalik välja tuua kaks olulisemat lähenemist lastekirjandusele. Esimene ja kitsam neist peab lastekirjanduseks täiskasvanute kirjutatud ja lastele mõeldud ilukirjandust. Niimoodi mõistab lastekirjandust näiteks Reet Krusten.

Teise ja laiema mõiste kohaselt peetakse laste- ja noorsookirjanduseks: a) kõiki tekste, mis on otseselt loodud laste ning noorte tarbeks (spetsiaalne laste- ning noorsookirjandus); b) kõiki teoseid, mida lapsed ja noored loevad, olenemata sellest, kas need on spetsiaalselt või pole need üldse laste ja noorte tarbeks loodud (näiteks ajalehed), ning teoseid, mida lapsed ja noored oma igapäevases elus kasutavad (näiteks kooli- ja õpperaamatud) – mis ühtekokku moodustavad laste- ja noorsoolektüüri. Laste- ja noorsookirjandus selles mõttes levib brošüüride, raamatute ning muude trükitoodete (näiteks plakati) kaudu, aga ka filmi, televisiooni, helilindi ja heliplaadi vahendusel. Sellise lähenemise pooldaja on teiste seas ka Andres Jaaksoo.

Tänapäeva laste lugemust uurides jääb aga mulje, et lastekirjanduse piiritlemine on kasutu, sest lapsed loevad kõike. Kõrvuti lastekirjanduse klassikasse kuuluvate teostega („Karlssoon katuselt”, Berti-lood jm) loetakse salatoimikuid ja armastuslugusid. Ajakirjadest konkureerib Meie Meelega üha edukamalt Kroonika. Võrreldes 11–17-aastaste noorte ankeedivastuseid lugemisharjumuste kohta täiskasvanute omadega, jääb mulje, et pigem võime rääkida nn kirjanduslikust lapseest. Selles mõttes on nii mõnigi laps juba täiskasvanu, samas kui mõnedki täiskasvanud sellest east välja ei küünigi, jäädes lugema nn kirjandusliku lapsea lektüüri. Ei saa aga jätta ka mainimata, et lugemine ning loetu meeldimine on asja üks pool, mõistmist ja arusaamist on ka vaja.

Inimene seab piire ja piiritleb selleks, et paremini mõista, raskesti hõlmatavat hõlmatavamaks teha. Tundub, et lastekirjandust piiritledes jääb see ülesanne täitmata. Tekib küsimus, kas niisugusel juhul ongi mõtet piiritleda või on arukam piirduda teadmiselega, et kogu kirjutatu on kirjandus, millest osa teoseid teatud inimestele enam meeldib kui teised. Sellel, kas tegemist on lapse või täiskasvanuga, ei ole selles kontekstis mingit tähtsust. Lõppude lõpuks on ka laps kõigest inimene.

Pidepunkte eesti lastekirjandusest 1995–1999

Reet Krusten

Järgneva vaatluse objektiks on viie viimase aasta eesti algupärase laste ilukirjanduse esmatrükid. Ajavahemikus 1995–1999 on ilmunud umbes 135 uut eesti lasteraamatut, aastas seega keskmiselt 27 ilukirjanduslikku esmatrükki lastele. Miks umbes ja miks keskmiselt? Aga sellepärast, et ilmunud raamatutest ülevaadet saada pole kerge. Teiseks paistab bibliograafiline liigitamisalus olevat kohati vaieldav. Näiteks Hugo Miti „Tormine koolivaheaeg” (1997) pole justkui lastele vihjavast pealkirjast hoolimata üldsegi mitte lasteraamat, vaid ühe pagulase memuaarteos. Peep Pedmansonini „Taltsad unekäod” (1997) ja Nikolai Aju „Luikede päev” (1997) ei kuulu ka kindlasti laste- ega noorsookirjandusse.^[1]

Andres Jaaksoo järgi on esmatrükkide arv eesti lastekirjanduse ajaloos ulatunud maksimaalselt 48 raamatuni (1993), 1930. aastate keskmine oli umbes 35 nimetust. 1980. aastate esimesel poolel ja sajandi viie viimase aasta jooksul on jõutud jälle 30 esmatrüki lähistele. Eesti rahvaarvu arvestades näib, et mahulises mõttes on olukord üsna normaalne. Seda kinnitab ka võrdlus Soome vastavate suhtarvudega: näiteks 1997 ilmus Soomes 147 uut algupärandit; Soome rahvaarv on umbes viis miljonit. Poleks muidugi paha, kui algupäraseid eesti lasteraamatuid ilmuks rohkem – ehk oleks siis võimalik suuremat konkurentsi pakkuda pealetungivale keskpärasele tõlkekirjandusele. Seda on aga raske loota, kuna käsikirja raamatuks saamine toimub endiselt suure valu ja vaevaga.

Vaadeldaval perioodil on lastele raamatuid kirjutanud väga erinevate põlvkondade esindajad. Neist kõige vanemad – Voldemar Miller ja Voldemar Raidaru – hakkavad lähenema 90. eluaastale. Esimeselt on ilmunud „Sõrmkübarasõdur” (1996), „Konnaoja Kusti” (1997) ja „Kolm kanget sõpra” (1999), teiselt Võru-ainelised ja osalt murdelised „Höbelusikad” ning „Mo süämen ja meelen” (mõlemad 1998). Ilma nende omapäraste lasteraamatuteta oleks ajastu pilt kindlasti vaesem.

Arvukas kirjutajate seltskond on sündinud 1920. aastatel, siia kuuluvad näiteks kõigile tuntud Ellen Niit, Heljo Mänd, Robert Vaidlo, Vanda Sõelsepp, Edgar Valter, Andres Vanapa ja hiljuti lahkunud Erika Esop. Edasi tuleb 1930.–1940. aastate põlvkond: Jaan Rannap, Aino Pervik, Lehte Hainsalu, Leelo Tungal, Tiia Toomet, Henno Käo, hilisdebütant Milvi Panga ja Ott Arder, kes jääb 1940.–1950. aastakäigu piirile.

Kurtmised selle üle, et lastekirjanikel puudub järelkasv, võiksid nüüd lakata, sest noorte autorite loetelu on päris pikk: Artur Jurin, Raivo Tihanov, Margit Saluste, Ülle Lätte, Andrus Kivirähk, Ilmar Trull, Liili Rimmel, Kaja Prügi, Jaanus Vaiksoo, Ain Väärt, Jaanus Tamm, Juhani Püttsepp, Hilli Rand ja Valeria Ränik. Ning miks mitte ka S. K. Richardson, kuigi tema isikust pole midagi teada.

On muidugi võimatu ennustada, milliseks kujuneb ülalnimetatute loominguiline tulevik lastekirjanikuna, aga eeldused sel alal midagi korda saata paistavad kõigil olemas olevat. Mõned on seda juba veenvalt tõestanud, teistel seisab tõsisem eneseteostus ees. Igal juhul kinnitab uute autorite tulek, et taastumas on sugupõlvvede loomulik tasakaal ning eri vanuserühmade üksteist täiendav koostöö. Iseloomulik on, et järjest rohkem ilmub nn ühemeheraamatuid – nii teksti kui ka piltide autor on sama.

Kellele kirjutab tänapäeva eesti lastekirjanik? Ülekaalukalt väikelastele ja noorematele kooliealistele. Üle selle vanuseastme on plats puhas, kui just mitte arvestada mõnda haruldast erandit. Teismelistele mõeldud ja lugeja soosinguga vastu võetud raamatuid on kirjutanud Ira Lember („Fantastiline poiss” (1997) ja „Musta kaarna küüsis” (1998)), omamoodi nähtus on noorte inimeste eneseväljenduslik loomingu – Tõnu Trubetsky „Mina ja George” (1996) ning S. K.

Richardsoni „Ühe nohiku seiklusi” (1998). Kuigi nendel raamatutel on üksjagu väärtuslikke omadusi, peab ikka kordama vana refrääni: noorsookirjandust niisama hästi kui pole, kuigi vajadus selle järele on tõenäoliselt suurem kui kunagi varem. Ühiskonnas toimunud muudatused, eeskätt rahvastiku terav sotsiaalne kihistumine, väärtushinnangute teisenemine, narko- ja seksiäri aktiivne pealetung, hariduse muutumine kaubaks ja muud keerulised probleemid asetavad noore inimese olukorda, kus ta vajaks tuge ja nõuannet ka raamatult. Ja just omamaiselt, olukorda tundvalt autorilt. Jätame siinjuures kõrvale küsimuse, kui palju noored raamatu poole pöörduvad, sest ennekõike peab olema võimalus. Olen täiesti kindel, et hea, aktuaalne noorsooraamat leiaks tänapäeval lugejaid nagu varemgi. Silvia Rannamaa „Kadri” ja „Kasuema” on praegugi loetavad, suurt huvi äratas ka Helga Nõu „Pea suu!” ilmumine Eestis. Skandinaavias, Soomes ja Lääne-Euroopas kirjutatakse noorsooromaane rohkesti ja neisse suhtutakse tõsise tähelepanuga. Meil arvatakse, et noorsooromaan tähendab viletsat raamatut, mida sellise määratlusega tahetakse lihtsalt välja vabandada.^[2] Niisugune hoiak – mitte sugugi erandlik – ei innusta muidugi noortele kirjutama.

Eesti lastekirjanduses viljeldakse eeskätt luulet ja lühiproosat, näidendeid pole ajavahemikus 1995–1999 trükitis ilmunud.

Lasteluule tase on ebaühtlane, ulatudes asjaarmastajalikest värsisepitsustest ja mõne tuntud autori väsinud keskpärasest kogust värskelt mõjuvate luuleraamatuteni. Kultuurkapitali aastapreemia said 1998 Ilmar Trulli „Lõbusad luuletused” ja 1999 Ellen Niidu „Ühel viivul vikervalgel”. Viimane on esinduslik koondkogu, kuid sisaldab ka hea tasemega uudisloomingut. Kui neile kahele lisada Ott Arderi „Igavene eesel” (1996), Milvi Panga „Pesamunale” (1995) ja „Jõulust jaani” (1998) ning Leelo Tungla rõõmsad ja vaimukad „Kõik on emadele kallid” (1996) ja „Küll on hea!” (1998), siis ongi üles loetud viimaste aastate lasteluule paremik. Panga hoiab visalt kinni traditsioonidest ja inimlikest väärtustest, Arder paistab silma temaatilise mitmekesisuse, allteksti ja allegooriaga. Trull tunnetab suurepäraselt keelelisi võimalusi ja sõnade mitmetähenduslikkust ning teeb intertekstuaalseid allusiooniluuletusi. Kohati meenutab Trulli huumor ja rahvaliku lorilaulu elementide kasutamine Hando Runnelit. Ilmselgelt on Trullil ühisjooni täiskasvanute luule uuendusliku suunaga.

Lasteproosa on luulest tunduvalt ulatuslikum ning jaguneb laias laastus realistlikuks ja fantaasialoominguks. Niisugune jaotus on küll väga tinglik, sest tihtipeale kasutatakse mõlema laadi elemente koos. Viimase viie aasta lasteproosas valitseb ülekaalukalt fantaasia – tänapäeva kunstmuinasjutt kõige erinevamate süžeede ja tegelaskonnaga. Selle suuna erakordselt viljakad esindajad on Edgar Valter ja Henno Käo. Esimeselt on ilmunud üheksa raamatut, teiselt kuus. Mõlemad mehed on nii teksti kui ka piltide autorid. Valteri „Ahaa, kummitab!”, „Kassike ja kakuke”, „Lugu lahkest lohe Justusest ja printsess Miniminnist” (kõik 1995), „Kullast vilepill” (1996), „Isand Tuutu ettevõtmised” (1997), „Iika: nii noor, aga juba nõid!” (1998), „Pintselsabad” (värsslugu 1995 ja jutt 1998) ning „Metsa pühapäev” (1999, nii eesti kui ka võru keeles) äratavad sügavat imetlust autori ammendamatu kujutlusvõime ja meisterliku kunstilise teostuse vastu. Siinjuures peab meenutama, kui palju fantastilisi olendeid kuulub Valteri loomingulisse biograafiasse 1960.–1980. aastatest (Sipsik, naksitrallid, Kröll jt). Kuigi Valteri raamatute tekst on pisut raskepärane ja täiskasvanulik, korvab seda kirjutaja heatahtlik ja õiglane meel ning tegutsemine positiivse loova eesmärgi nimel. Tekstist kumab selgesti läbi autori isik, tema vajadus üksiolemise, aga samal ajal ka hingesugulase järele, leebus, mõistvus ja inimlikkus.

Henno Käo kuus raamatut on järgmised: „Lumeröökiija ehk üheksa ametit” ja „Noorpagana lood” (1995), „Olematu saar?” (1997), „Kaheksajalgade planeet”, „Läbi hõreda kivi” ning „Oliüks ärihaide hambus” (1999). Valteriga võrreldes on Käo fantaasia rahutum, seikluslikum, võiks öelda, et ulmelisema laadiga. Käo pöördub otsekõnes lugeja poole, selgitab raamatu saamislugu ning sekkub tänase ühiskonna probleemidesse. Ärihaid, kes eriaparaatide abil kurnavad välja inimajusid, seostuvad kergesti tänapäeva ühiskonnaga. Seda laadi allegoorilisi vihjeid leidub Käo loomingus viimasel ajal üha sagedamini. Kosmosefantaasia, kõikvõimalikud õudu sisendavad olendid ja tehnilised väljamõeldised teevad Käost eeskätt poiste soosiku.

Fantastilisi lugusid kirjutavad-joonistavad ka päris noored tegijad, neist on meelde jäänud Artur Jurini „Kõiges on süüdi Kotu” (1999), Juhani Püttsepa lüürilised, teispoolsust kujutavad astronoomilised müüdid kogus „Musta habemega kapten” (1998) ja Kaja Prügi groteskne, võiks öelda tänapäeva kilplaste elu kujutav „Me elame Tuulemäel” (1997), mille algaines on saanud Lasnamäe linnajaost. Sotsiaalsete tagamaadega on Lehte Hainsalu „Pimmi” (1998), mis koos realistlikumas laadis „Jettega” (1997) tõuseb eriti esile rikka keele ja stiililise meisterlikkusega, aga ka elunähtuste filosoofilise vaatlusega lastele sobivas vormis. Oskuslikult kasutab oma etnograafilisi teadmisi Tiia Toomet pooleldi teabe-, pooleldi muinasjuturaamatus „Kaltsutitt ja puuhobune” (1996, kultuurkapitali aastapreemia). Leelo Tungla vaimukalt pilavates tänapäeva tondijuttudes „Kollitame! Kummitame!” (1997, kultuurkapitali aastapreemia) esineb võimu- ja asjamehi Toompealt ja Tallinna all-linnast. Andrus Kivirähki „Sirli, Siim ja saladused” (1999) seostub selgesti nüüdiskirjanduse postmodernistliku suunaga. Raamatu mitmekihiline kujundlikkus pakub võimalusi erinevateks interpreteeringuteks. Tavapäraselt tõsieluliselt tasandilt liigutakse kujutuslikku ja sümboolsesse maailma. Lugeja jõuab mõtisklusteni unistuste osast inimese elus, aga see on autori kõige lihtsam taotlus – tegelikult ütleb „Sirli, Siim ja saladused” oma kummastaval kombel üllatavalt olulisi asju.

Fantaasiakirjandusele joont alla tõmmates võib tõdeda, et tänapäeva tegelikkust kujutatakse selles laadis üha rohkem. Miks eelistatakse nüüdisaega näha just muinasjutu kaudu, oleks omaette küsimus. Aga tõsi see on, et realistlik laste jutukirjandus ei mõju fantastilise muinasjutumaailma kõrval kuigi kaasahaaravalt. Tahaksin esile tõsta Jaan Rannapi loomajutte „Röövel Rinaldo” (1995) ja „Tupsik” (1998) ning nende kõrval ka klassikalist muinasjutukogu „Jänese mängutoos” (1999). Ei ole meil praegu ühtegi teist lastekirjanikku, kes suudaks nii sügavalt kujutada inimese ja looma lähisuhteid ning peaks vajalikuks lapsele õpetada arusaamist, et igal olendil on õigus elule. „Röövel Rinaldos” kujutatud inimese ja roti vastasseisus suudab inimene hinnata roti intelligentsust ning konflikt leiab rahumeelse lahenduse ilma vägivallata. Samasugune hooliv suhtumine avaldub „Kõverkäpas” (1997) ja „Tupsikus”. Selles kontekstis tahaks veel meenutada kadunud Holger Puki viimast raamatut „Lehepoiss ja tema koer” (1995).

Kui lõpetuseks võiks midagi soovida, siis tahaksin rikkaliku fantaasiakirjanduse kõrval näha rohkem tänapäeva kujutavat tõsielulist lasteproosat, ka teismeliste mõeldud noorsookirjandust. Niiisugusest soovist on küll vähe kasu, jääb vaid loota, et aeg paneb ise asjad paika. Aasta 2000 on juba äratanud selles suunas mõningaid lootusi.[\[3\]](#)

Kuidas elad, raamatulaps?

Rahvakultuur üleminekuaja lasteraamatutes

Helle Laanpere

Meie hulgas on haruldasi inimesi, kes mäletavad veel oma lapseõlve. Neil oli ehk meeles ka see, et kui inimene hakkab kõndima, kõnelema ja üht-teist teadma heast ning kurjast, tekib tal kohe keeruline küsimus: kes ma olen? Mis teeb just minu ainukordseks, iseendaks? Millest kinni hoida, et suures maailmas mitte kaotsi minna?

Sama probleemi ees seisis kogu eesti rahvas oma iseseisvuse algul. Sajandite kogemuse, senitäitumata unistuste ja hetkeolukordade kombinatsioonist settis tookord välja ideaalpilt eestlastest kui oma vabal maal elavast töökast talurahvast, kes esiisade traditsioone jätkates harib üles õitsva Eestimaa. Kui üks maailma kukkus kinni, andis just see ilus albumipilt meile tuge kestmajäämiseks. Traditsioonide säilitamine, mineviku meelespidamine muutus elutähtsaks kinnisideeks.

Nüüd, kui ukсед on jälle lahti läinud, hakkab selguma, et muu maailm on vahepeal hoopis teise tee valinud. Meile nii oluline minevikku vaatamine on lootusetult moest maas, ühislaulumise ja talgute korras kraavikaevamise asemel pusib igauks ise oma karjääri teha ja rahvusliku eripära väärtustamine võib osutada koguni poliitiliselt ebakorrektselt. „Olles aastasadu ahistanud oma vähemusi ning saanud XX sajandi genotsiidide nägemisest paraja šoki, on [Lääs] paotanud ukse välismõjudele ning on muidugi veendunud, et nii nagu nad nüüd teevad, on see ainuõige, et nii peavad käituma kõik ja alati.”^[4]

Nii kõõlumegi tuulisel lävepakul kahe maailma vahel – ühelt poolt tahaks kangesti edasi astuda, teisalt aga tundub piletihind liig ränk. Kas suudavad eestlased end alles hoida, kui võtavad omaks suure maailma seadused ja kaotavad sideme kiivalt hoitud rahvusliku olemusega, ütlevad lahti oma rahvakultuurist? Meie veel mäletame laulupidude ülevat ühtsustunnet, tänane koolilõpetaja aga poeatab eesti keele ja kirjanduse eriala kohta õlgu kehitades „pastlateadus!” ja läheb hoopis juurat õppima. Tema silmis, oh koledust, võrdub kramplik mineviku tagaõhkamine nostalgiaga kadunud nõukogude aja järele!

Siiski on ka võimalus minna edasi, jäädes seejuures iseendaks. Oma tõekspidamisi tuulutades näeme, et rahvakultuur ei olegi ainult muuseumi veetud rehetare, rahvarõivas ning regilaul, vaid elukeskkonna pidev kujundamine vanade kogemuste abil, tänapäeval saada olevast materjalist ning uusi teadmisi kasutades. Rahvakultuur on meie endi pidev loometegevus, millega me muudame oma igapäevase elu huvitavaks ja omapäraseks, erinevaks mõne teise maanurga, linna, riigi, rahva elust.

Küllap hakkab juuripidi traditsioonidest toituv, pärimuskultuuri tüvest kasvav eesti õunapuu eurotuultes peagi õige mõõdu ja kaaluga vilju kandma. Kuivõrd need viljad meie mullast ka oma isikupärase eesti maitse saavad, sõltub juba aednikest – seega meist endist ja meie lastest, sellest, kas me ise oskame oma igapäevase eluga anda lastele edasi esivanemate põlised elutarkused.

Kuidas elab eesti raamatulaps teel ühest maailmast teise, milliseid kogemusi on tal jagada raamatulugejast lapsega? Võtame viimase kümnendi lasteraamatuid sirvides abiks Aili Aarelaiu, kes tänapäeva rahvakultuuri defineerides toob esile neli valdkonda:^[5]

- 1) argise **elukeskonna** kujundamine (kodu, pere, kodukoht, lähiümbruse loodus);

2) **pärimuskultuuri** (rahvalaul, -tants, -rõivad, käsitöö, etnograafiline elukeskkond jm) põlvkondlik edasiandmine;

3) vaba aja **harrastuste** vormiline mitmekesisus (sport, kunst, kolleksioneerimine, kodu-uurimine jmt);

4) elukestev **eneseharimine** (õpiringid, kursused, interneti-suhtlusgrupid jms). Laste puhul võiks selle teema all ehk rääkida nende tulevikuplaanidest ja oskustest toime tulla probleemidega, mida muutuv ühiskond tekitab nende peredes.

1.

Tüüpilise raamatulapse kodu on korter paneelmajas, millega ollakse enamasti rahul, õigemini ei märgatagi seda enne, kui tekib võrdlusvõimalus mõne teistmoodi elukeskkonnaga. Aidi Valliku raamatu Ann taipab alles klassiõe Rita kiskjapuurihaisuses majas asuvat räämas kodu küllastades, et ta on seni elanud turvalises maailmas, kus pestakse laupäeviti treppi ja trepikoja uks käib lukku („Kuidas elad, Ann?“). „Tänavalaste“ (Tea Kask) Mattias aga saab alles turvakodus teada, et tuba võib olla ka puhas ja akende ees kardinad.

Viimase paari-kolme aasta raamatutes on suhtumine tavapärasesse paneelmajakodusse muutunud. Seda kirjeldatakse sagedamini kui korterit rāpases linnajaos, millest pole lootustki pääseda (Reet Kudu „Pöörane reis“). Trepikoda on pime, lagunenu ja ohtlik. Korter on kitsas, täis pruuni tolmust mööblikolu ja haiseb vaesuse järele (Helga Nõu „Tõmba uttu!“). Aksli vanemate kodu S. K. Richardsoni „Ühe nohiku seiklustes“ on aga tabav satiir paneelaguli elaniku pihta, kes on oma pesakese mugavaks vooderdanud aastakümnete jooksul ladestunud kitši kultuurkihiga: „Põrandatel olid paksud vaibad, riuleid ehtisid heegeldatud linikud, portselanist päkapikud, kunstlilled, väikesed kivikesed ning teokarbid. Elutoa seintel rippus kogunisti kaheksa pilti. „Ühe pildi on teinud kuulus kunstnik,“ teatas Aksli ema uhkelt, „aga ma ei mäleta täpselt, mis ta nimi oli.“”

Üllatavalt harva elab raamatulaps eramajas, kuigi väidetakse, et äärelinnas asuv aiaga ümbritsetud maja on eestlase koduideaal. Täpsemalt vaevub autor eramajakodu kirjeldama alles siis, kui on leitud põhjust ironiseerida (kõrge tara ja massiivse riiviga aiavärv Andrus Kivirähki „Kaelkirjakus“) või kadestada. Nõu raamatus „Tõmba uttu!“ imetleb naabritüdruk Evelin Liana kodu: „Põrandad on värvitud ja läigivad ja mööbel on poleeritud ja puhas. Igal pool on väikesed portselanist kujukesed, kuld- ja hõberaamidega pildid, heegeldatud linikud ja ristpistes tikitud padjakesed, millel ei tohi lösutada.“ Peaaegu sõna-sõnalt kordub Aksli kodu kirjeldus, ehkki vaatenurk peaks olema erinev.

Eramajast veel haruldasem tegevuspaik on viimase kümnendi lasteraamatutes talu, kus elab töökas paljulapseline maapere. Seda sõjaeelset Eesti kesket sotsiaalset tegelast on kujutatud ainult Ilmar Särje raamatutes („Lambri lood“, „Viisjaani kool“) ning Ene-Maris ja Tarmo Tali äsja ilmunud krestomaatilises „Tähtraamatus“. Maakodu on taandunud pigem nostalgilistesse meenutustesse idüllilistest lapsepõlvesuvedest, mis „ei tule kunagi tagasi. Ei tule tagasi koduselt lõhnav soojus ja eredast rohelusest joobunud värsked juunihommikud, mil [Juss] üleval toas ärkas ning nagisevast puutrepist alla tuli, et vanaema küpsetatud hõrgutisi maitsta.“ (S. K. Richardson „Ühe nohiku seiklusi“.)

Raamatulapse perekonnast: paarikümnes raamatus kohtume 1–2-lapselise perekonnaga, kus on nii isa kui ka ema. Kümnekonnas raamatuperes kasvatab lapsi üksikema. Haruharva juhtub, et peres on kolm last, ühes raamatus koguni viis last (Kaja Prügi „Me elame Tuulemäel“)!

Küllap on raamatulapse vanemad oma lapsepõlves loonud suure sõpruskonnaga salaseltselise ja kolanud koduümbruses laialt ringi. Täna raamatulapse mängumaa on kahe linnamaja vaheline mururiba, tema suhtlusringkond piirdub enamasti oma pere, vanavanemate, mõne perekonnatuttava ja paari-kolme lähema sõbraga. „Oh, siin Tuulemäel ei tunne tõesti keegi õieti kedagi!“ nenditakse

ühes raamatus. Ja teisel õpetatakse äsja linna kolinud Paulat: „Linnas on inimesed... omavahel võõrad. Linnas ei öeldagi kõigile inimestele tere.” (Aino Pervik „Paula kolib linna elama”.)

Tervitada, tänada, vabandada ja ennast tutvustada aga oskavad raamatulapsed (võrreldes pärislastega) üllatavalt hästi. Raamatulaps teab ka, et vanematele inimestele vastu ei räägita ja et „eesti laps ei hõigu üle õue, ammugi siis veel nii valjusti, et see kolmanda korruse korterisse kostaks” (Jaan Rannap „Tupsik”) – üks väheseid rõhutatud eestipäraseid käitumisjooni. Üldse elavad raamatulapsed rahvuslikult üsna homogeenses keskkonnas. Teisi rahvusi ja nende eripära mainitakse harva. Ilmselt tuntakse end sellel pinnal ebakindlalt.

2.

Raamatuperede traditsioonide hulka kuuluvad esimese koolipäeva tordisöömine, sünnipäevahommikune üleslaulmine, paar ühist loodusmatka ja seenelkäiku, ühes peres ka tähtsaid asju otsustav perekonnanõukogu. Lihavõttejänkudest, sõnajalaõiest, vastlavurrist ja mardijooksmisest räägivad raamatulastele vanavanemad. Seejuures kohandab noor sugupõlv pärimuse tõesti leidlikult hetkeoludele: annab näiteks liumäel vastlavurri sõpradele raha eest proovida (Helju Rammo „Pea on peaasi”).

Raamatus esitatud traditsioonidest on konkurentsituul esikohal jõulude tähistamine. Eesti mütoloogia koduhaljad kasvavad neis lugudes sujuvalt ümber päkapikkudeks, kes Kristuse sünnipäeva lähenedes kannavad luureandmed arvutisse ja sõidavad saaniga kaubamajas pakitud kinke kohale toimetama. Jõulukommetes on põimunud kõikvõimalik pärimuslik, religioosne ja kommertslik aines. Ainult üks komponent kordub raamatust raamatusse: seapraad, verivorstid ja hapukapsad. Õnnelik jõulutunne võib tekkida perega koosolemise (vaatamata sellele, et linnakorteri torud korisevad ja tänaval keegi karjub) (Aino Pervik „Paula jõulud”), vanaisaga kirikus käimisest (Ira Lember „Hull hamburger ja poiss”) või lihtsalt sellestki, et „ema tegi jõulusaia taigna vanaema vana savikausi sisse” (Svea Talving „24 päkapikujuttu”). Isegi teismeline märkab, et „tõesti, kuidagi hoopis jõulusem tundus sellel nädalal koolis. Klassides põlesid küünlad, õpetajad panid hindeid välja ja sõimasid ainult kahemehi.” (S. K. Richardson „Ühe nohiku seiklusi”.)

Tihedamalt on raamatulapse elu rahvakalendriga seotud ainult „Viisjaani koolis” (Ilmar Särg) ja „Tähtraamatus” (Ene-Maris ja Tarmo Tali).

Raamatulastel – nagu pärislastelgi – on tihti eriline side vanaisaga (Jaanus Vaiksoo, Helga Nõu, Ira Lemberi jt raamatutes). Paraku on nii päris- kui ka raamatuvanavanemad, need traditsioonilised perepärimuse edasiandjad enamasti kaugel või juba elust lahkunud. Seepärast on raamatud asunud traditsioone talletama ja edasi andma. „Seo raamat nakas kasuma mõttõst, õt Setomaal om latsil vajia jal’ jutusit,” ütleb setu juttude kogumiku „Kelläga kahr” koostaja Õie Sarv. Tiia Toometi raamatutest saame teada, milline oli saja aasta taguste talulaste elu ja linnavanaema lapsepõlv („Kaltsutitt ja puuhobune”, „Vana aja koolilood”). Henno Käo „Kui veel telekat ei olnud” paneb habemesse muhelema mõnegi maavanaisa. Tänapäevane maaelu saab „Tähtraamatu” abil omasemaks ka neile linnalastele, kel maavanaema pole.

Need raamatud ei suuna lugejat mitte ainult mõtisklema kodu ja koduste asjadega seotud eetiliste väärtuste üle, vaid ka aktiivselt tegutsema: „Kodu ei lõpe maja või korteri uksega, kodu on ka kodutänav, kodumaja ja kodumaa. [---] Eks igaüks tahab ju, et tema kodu on ilus ja on uhke selle üle, kui teised ta kodu kiidavad. [---] Kodus ei visata prügi maha, ei trambita lillepeenras ega sodita seintele. Kui keegi su sõpradest ja tuttavatest midagi sellist teeb, ära häbene ütelda, et see pole sinu meelest õige tegu. [---] Palu vanadel inimestel jutustada oma lapsepõlvest, kooliajast ja tähtsatest sündmustest nende elus. [---] Meenuta lõbusaid lugusid oma koolielust, mida võiksid vanas eas jutustada oma lapselastele.” (Kadri-Rutt Hahn „Tallinna vanalinn ehk Kõnelused kummitusega”.)

Henno Käo „Maailma loomine” õhutab lapsi kanoniseeritud pärimuse tarbimise asemel

sellega isiklikku suhet looma: „Sinagi võid neid jutte teistele rääkida. Kindlasti paned ka sina kõvasti juurde või jätad hoopis ära. Või mõtled välja uusi. Õigesti teed. Nii ei sure rahvaluule mitte kunagi.”

Ka muinasjuturaamatud on asunud rahvaluuletraditsioone jätkates eesti mütoloogia lapsesõbralikumat seltskonda ajakohastama ja täiendama, näiteks trükikuradi ja toompealistega (Leelo Tungal „Kollitame! Kummitame!”). Õige mitu autorit on kohtunud ahjualusega, kes ahjude kadumise tõttu õppis ümber arvutialuseks. See on juba kõrgem seltskond – lips ees, kell käes ja mobiiltelefon kõrva ääres. „[---] palub luba ainult korra klahvile vajutada. Paugupealt ongi kõik mokas, ekraan tühi ja arvutialune ise kadunud kuni järgmise korrani.” (Henno Käo „Printsuss”.)

Aktiivseks rahvaloominguks võiks pidada ka Kaie sõpra kõhuuss Tõnist (Andrus Kivirähk „Kaelkirjak”), Tomi seiklusi omajoonistatud elukate maailmas (Raivo Tihanov „Tom ja äperused”), samuti Siimu ja tema pere ning sõprade unistusi (Andrus Kivirähk „Sirlu, Siim ja saladused”). Salajas peetud unistused ei kandu küll pärimusena edasi, kuid annavad siiski võimaluse eneseteostuseks ka neile, keda reaalelus üks või teine tegur piirab. Eks see olnudki ennevanasti muinasjutu üks funktsioone!

Sellega raamatulaste folklooriharrastus ka piirdub. Mõned lapsed kuulevad vanavanematelt murdekeelt ja saavad aimu kihelkondade eripärast (Margit Saluste „Jänkuvanaisa”, Lehte Hainsalu „Jette”, Särje „Lambri lood” ja „Viisjaani kool”). Paaris raamatus otsitakse abi rahvameditsiinilt ja ravitsejatelt (Juhani Püttsepa „Veskitont Niglas”, Ira Lemberi „Kaks öde”, Hainsalu „Jette”). Vaid kahel korral nimetatakse rahvatantsutrenni.

3.

Raamatulapse vaba aeg kulub suuremalt jaolt mängudele, spordile ja arvutile. Leidsin ka kaks raamatulugejat! Prita loeb siis, kui peab haigena voodis olema (Hilli Rand „Kollased koolilood”), Ann aga väidab vabandavalt, et raamatuid lugema sunnib teda ema. Seejuures pihub ta: „Mõnikord kirjandustunnis hakkab päris imelik, kui õps alustab mingi teema arutamist ja ainus, kes oskab kaasa rääkida, olen mina.” (Aidi Vallik „Kuidas elad, Ann?”.)

Mängudest on raamatuperedes erakordselt populaarsed lauamängud, laste üks väheseid võimalusi meelitada kogu pere televiisori eest ja köögist kokku suhtlema. Mängitakse peamiselt ümbermaailmareisi, aga ka malet. Tüdrukud mängivad nukkudega, keksivad kummikeksu või korraldavad missivalimisi, joonistavad või koguvad näiteks kommipabereid.

Terve hulk raamatulapsi käib sporditrennis või mängib õues palli. Aga ainult Jaan Rannapi „Spordilugudes” seostub sport selliste vanade väärtustega nagu aus mäng ja sportlik visadus, mis saab võitu toorest jõust. Rannapi juttudes saavad suur ja väike hoopis teise tähenduse, mõõdavad hingesuurust või -tühisust. Uuemates spordijuttudes rabeldakse niisama või tehakse kohe panus olümpiavõidule ja suurele kuulsusele: „Ah, mammi, kes teab viulimängijaid? [---] Kõik tunnevad meie Erikat ja Erkit. Ma tahan Erikaks, ma tahan Erkiks [---].” (Reet Kudu „Pöörane reis”.) Esimese takistuse juures lüüakse aga käega ja otsustatakse, et „triatlon on kõige nõmedam spordiala”.

Arvutiga on nii või teisiti kokku puutunud paljud raamatulapsed, kuid nende tegevust selles valdkonnas kirjeldatakse mõistetavatel põhjustel üpris ebamääraselt ja pealiskaudselt. Kohati on raamatu autor oma tegelase pähe pistnud ka omaenese ettevaatliku umbusu: „Kõik kirjaoskamatud äritsejad muretsesid endale kibekiiresti uhked kompuutrid, sest märksa mugavam oli kiidelda selle masinavärgi kui oma kirjaoskusega. [---] Kas hanesulega või kompuutriga, kirjutaja mõtteerksus ei sõltunud ju karvavõrdki tehnilistest abivahenditest.” (Kudu „Pöörane reis”.)

4.

Kadestav-halvustav suhtumine uusriikastesse on koos varalise kihistumisega jõudnud ka meie lasteraamatutesse. Raamatulaps ise on enamasti pärit rahalistes raskustes vaevlevast perest ja vaatab tõsieestiliku tööd rabava talupoja pahakspanuga neile, kes said laialt naerdes jõukaks, „kuigi rikkus pidi ometi tulema vaid rängalt usina tööga” (Kudu „Pöörane reis”). „Miks mina pean nii vaene olema?” ohkab nohik Juss. „Ükskord kui ma suureks kasvan, saab minust kõva ärimees. Siis ostan ma endale BMW ja aiaga maja. Siis tahavad kõik valge peaga tibid minuga tutvust soetada.” (S. K. Richardson „Ühe nohiku seiklusi”). Kui talupoeg paarsada aastat tagasi pajatas kuningast, kes sööb sularasva ja magab kahe kasuka vahel, siis praegu sobib müstilise rikkuse sümboliks näiteks kullatud vannitoakraan, mis ei anna rahu Joonale Helga Nõu raamatus „Tõmba uttu!”.

Koondamishirm, tööpuudus ja perspektiivitu vaesus, need meie viimase kümnendi lasteraamatuperede sagedased külalised tekitavad igatsuse minna ära, kusagile mujale, kus on lihtsam, lõbusam, päikesepaistelisem elu (Nõu „Tõmba uttu!”, Kudu „Pöörane reis”, Kāo „Kusagil mujal”).

Kuid ka kõige lootusetumad kurtjad taipavad lõpuks, et kindlaim lahendus meie probleemidele peitub meis endis. „Niikaua, kui sa ennast luuseriks pead, niikaua sa oledki luuser. Kõik sõltub sinust endast.” Triinu tädi on saanud parema töökoha ja võtab nüüd kibekiiresti vennapojalt arvutitunde (Erika Esop „Pikk naine”). Joonas pere otsustab proovida õnne kurgikasvatusega (Nõu „Tõmba uttu!”). Kui klaasivabrik kinni pannakse, kolib Paula pere linna, sest „õnneks on linnas kogu aeg vaja neid, kes oskavad pabereid läbi vaadata”. Ja kuigi ema ei ole veel uut tööd leidnud, lubab Paula suureks saades „teha ilusa tuleviku, kus igauks saab just seal tööl käia, kus ta kõige rohkem tahab” (Aino Pervik „Paula esimene koolipäev”). Toivo tahab õppida ülikoolis, tulla tagasi Sadukülla ning teha korda vanad mõisahooned ja tallid. „Et lastel oleks, kus mängida ja et suurtel oleks tööd” (Lehte Hainsalu „Pikurilli”). Martin, keda rahapuuduse tõttu ähvardab oht oma koerast ilma jääda, otsib igalt poolt teenimisvõimalusi (Holger Pukk „Lehepoiss ja tema koer”). „Mida sa oskad?” küsitakse Martinilt aiandis kahtlevalt. „Ei midagi. Aga õpin ära, mis vaja.”

Ja kui nipet-näpet-poel (Veiko Belials „Ossum-Possum, pannkoogielukas”) läheb halvasti, sest Voodialuse elanikel on ammu olemas nii nipetid kui ka näpetid, soovib Laura hakata müüma ka kribu ning krabu, puid ning padi. Sest Traditsioonid ei pane üldse pahaks, kui sortimenti õiges suunas laiendatakse!

Nõukogude eesti lastekirjanduse rikkalik pärand ootab avastamist

Jaak Urmet

1.

Eesti lastekirjandusel ja eriti lasteluulel ei ole praegu kõige paremad päevad. Õigemini – päevad on päris halvad.

Kadunud on nõukogudeaegne arvukas eesti lastekirjanike kaader, millest üritust jätkavad vaid üksikud: Leelo Tungal, Henno Kõo, Ott Arder. Pealekasv on visa ja väherahastatud. Raamatupoodides seevastu on lastele mõeldud lektüüri külluses – kuid siin ei paisuta kogumahtu mitte niivõrd algupärane toodang, kuivõrd välisklassika taastrükiid, üldse tõlkekirjandus. See viimane aga, sisaldagu ta pealegi põnevaid Harry Potteri lugusid ja vahvaid Berti päevikuid, ei paku lapsest lugejale seda, mida pakub meie oma kirjandus. On normaalne, et lapses kasvatatakse juba varakult raamatuhuvi, ja mitte ainult raamatuhuvi, vaid eelkõige austust ja huvi kodumaise kultuuri, sealhulgas ka kirjanduse vastu.

Kuigi ka Potteri ja Berti, Kalle Blomkvisti ja Viplala najal saab lugemissõbraks ning lugemissõber leiab kiiresti tee ka kodumaise kultuuri varamu juurde, edeneb see protsess käsikäes meie oma lastekirjandusega siiski jõudsamalt. Seda enam, et välisautoritelt lasteluulet niikuinii eriti ei tõlgita.

Mida siis teha, kui kogu oma usinuse juures ei suuda meie praegused lastekirjanikud tühikut täita?

On olemas suurepärane lahendus, mille peale on juba tulnud ja mille suunas on astunud esimesed sammud. See on eesti varasema lastekirjanduse, eriti luule taasväljaandmine, seejuures muidugi värvilisemas, klantsivamas kuues.

2.

Eesti lastekirjanduse kuldaeg oli, öeldagu mis tahes, nõukogude aeg. Seega, taasavaldades eesti lastekirjanduse pärandit, tuleb üle vaadata eelkõige nõukogude eesti lastekirjanduse rikkalik varamu. Järgnevalt esitangi mõningaid suuniseid selle varamu tänapäevaseks mõtestamiseks ja ümberhindamiseks, rõhuga lasteluulel.

Nõukogude ajal omandas lasteluule ühiskonnas ülisoodsa koha, muutudes kõigile kättesaadavaks nii odavate hindade kui ka suurte tiraažide tõttu. Käsikäes sellega saavutas lasteluule ka varasemast suurema tuntuse ja prestiiži.

Just nõukogude ajal hakkasid lasteluulet asjaarmastajate ja kirikutegelaste asemel kirjutama spetsiaalsete kutseoskustega autorid. Lasteluule paremikust kadus nõrk vorm, sisutu ilutsemine ja meeoleu stampsus, komplitseerus tegevustik ja psühholoogiline kude.

Nõukogude-eelne lasteluule oli lapses näinud süütuse kehastust, haelemast tallekest, kes tuleb maailmakära eest peita hälli uduhmetesse või vanaema hellade käte vahele, või oskusteta põnni, kellele tuleb (tihti piibliretoorika abil) õigesti elamist ette ninnunännutada. Nõukogude lasteluule aga võttis lapse oma partneriks, oli lapsele suure venna eest, kes maailma kohta ohtralt seletust jagab, kuid ka ise veel krutskitest päris vaba pole. Nõukogude lasteluules puged laps vanaema seelikuvoltide vahelt välja ja alustas traktoriga põldu kündes või laevaga merd sõites või lennukiga õhuvarustesse sööstes avastuslikku tutvumist laia, täistuuridel tiirleva maailmaga.

Nõukogude ajal tekkis täiesti uus, kuid väga tänuväärne ja oluline teema: laps kui ühiskondlik olend. Selline luule sisestab lapsesse teadmisi laiemast ühiskonnast ja maailmast üldse,

töö tähtsusest inimese elus, täisväärtuslikuks kodanikuks kasvamisest, erinevatest elualadest. Lasteluule tuli just nõukogude ajal lähedale kaasaegsele, aktiivset elu elavale lapsele, kujutas elu arenemist kõigis tema valdkondades, innustas andma oma panust ühiskondlikus ülesehitustöös ja õpetas nägema maailma mitmeplaaniiselt.

Kvaliteetse ja tõsiseltvõetava sisu sai lasteluules rahvuslik tundekasvatus. Luuletaja eesmärk süstida lapsed armastust oma maa, rahva ja keele vastu ei piirdunud enam otsesõnalise propagandaga või õpetliku-manitseva käeviibutusega, vaid sobitati kunstiväärtusliku, lapseliku ja hariliku elukujutuse koore sisse. Lasteluule kujunes ühtlasi kohaks, kus täiskasvanute luuletajad said ennast tunda ja väljendada vabamalt kui suurte luules. Asju, millest rääkimine toonuks seal kaasa sanktsioone, sai siin mängulisusse riietatuna kasudega välja ütelda. Paljud olulised isamaateemalised luuletekstid leidsidki koha lasteraamatutes.

Lasteluule paremikus saavutas õige doseeringu didaktilisus. Üha julgemalt nõutas lasteluules eluõigust mõistlikkuse piires vembulisus ja normide trots (Astrid Reinla Pātu-luuletused, Ellen Niidu „Krõlli-raamat”). Laps muutus pelgalt vastuvõtjast kaasaratulejaks: ärksama vaimuga lapsele võimaldas oma jõu kohast kaasamõtlemist abstraktsete kujunditega ja filosoofilise koega mõtteluule.

Olgu siinkohal visandatud sisulis-laadiline ülevaade nõukogude eesti lasteluulest:

* **lapse lähikond, argipäev** (Kersti Merilaas, Lea Nurkse, Juta Kaidla, Ralf Parve, Heljo Mänd, Manivald Kesamaa, Ellen Niit, Leelo Tungal);

* **laps kui ühiskondlik olend, riigikodanik** (Ralf Parve, Manivald Kesamaa, Felix Kotta);

* **loodus** (Juta Kaidla, Kersti Merilaas, Olivia Saar, Muia Veetamm, Adolf Rammo);

* **lõbusad seiklused, värvikad olendid ja olukorrad** (Eno Raud, Kalju Kangur, Uno Leies, Venda Sõelsepp, Ott Arder);

* **abstraktsete kujunditega mõtteluule, filosoofiline eluvaatus** (Eino Sepp, Kalju Kangur, Viivi Luik, Joel Sang);

* **isamaa, rahvuslik mälu** (Hando Runnel, Viivi Luik, Joel Sang, Leelo Tungal, Helvi Jürisson);

* **sõna- ja kõlamäng** (Eno Raud, Venda Sõelsepp, Ott Arder);

* **värssjutustus** (Manivald Kesamaa, Heljo Mänd, Ellen Niit, Lilli Promet).

3.

Praegu aga on meil Eestis nõukogude ajaga suhted nugade peal, nüüdseks on tollane riigikordki kuulutatud kuritegelikuks. Lähtudes poliitilisest iseloomust on kultuurifunktsionääride ja ametlike ringkondade vaikiva kokkuleppe alusel põlu all kõik see, mis pärineb nõukogude ajastust ega teeni otseselt, üheselt mõistetavalt, lausa loosunglikult sinimustvalgeid huve. Ehkki sellesse suhtumisse on löödud juba mitu tugevat mõra – näiteks ilmus taastrükina Raimond Kaugveri „Pariisi lõbusad naised” ja Mati Unt tõi uuesti lavale Egon Ranneti „Kadunud poja” –, püsib kujutelm nõukogude kultuuri viljadest kui kasutust, koguni ebasoovitavast rämpsusust meie iseseisvas Eesti Vabariigis visalt edasi. Ka „Eesti lasteluule valimikus” (Avita, 2000–2001), raamatus, millelaadse järele oli vajadus juba ammu. Allpool selgitan selle trükise näitel mõningaid vigu, mida taastrükiaktsioonid kindlasti korrata ei tohiks.

Valimiku ülevaatlikus eesõnas kirjutab Reet Krusten: „Kersti Merilaas, Ralf Parve ja Felix Kotta olid ka need, kes sõjajärgses Eesti NSV-s lasteluulet esindasid nii hästi-halvasti kui see hirmu, ideoloogilise surve ja raske tsensuuri tingimustes õnnestus. Ehk peetakse neid tänapäeval mõnelt poolt punasteks õuelaulikuteks, sest silte kleepida on alati lihtne. Oli küll tõesti lasteluuletusi, mis täna äratavad võõristust, aga see ei tee olematuks nimetatud luuletajate kunstilisi õnnestumisi, mida

hinnati ilmumisajal ja mis pole oma väärtust kaotanud tänapäevalgi.” See on õige. Kuid koostaja Raivo Kuusk on oma valiku teinud täiesti tendentslikult, rõhudes peamiselt ninnu-nännule ja äiu-kussule ning muutes olematuks eesti lasteluule teised teemad, eelkõige need, mis tekkisid nõukogude ajal – laps kui ühiskonna liige ja sotsiaalne olend, rõõm loovast tööst jne. Hoolimata Krusteni soosivast hinnangust eessõnas ei leidu valimikus Felix Kottat! Veel on Kuusk pidanud vajalikuks välja jätta sellised autorid nagu Lea Nurkse, Minni Nurme, Lilli Promet, Paul Rummo, Harald Suislepp, Juhan Sütiste (kelle „Kalamehed” on ilmunud eesti keeles vähemalt neljas trükis), Debora Vaarandi jmt. Ma ei räägigi Juhan Smuulist, kelle „Mälestusi isast” võib peast tsiteerida iga teine eestlane. Kui puuduvad niisugused olulised suurused ja teemad, ei saa seda raamatut pidada isegi mitte „valimikuks”, vaid kerglase asjatundmatu või, veel hullem, nihilistliku, nõukogudefoobilise suhtumise tulemuseks. Sest ometi sisalduvad raamatus äsja mainitute kõrval kindlasti perifeersemaks jäävad Johannes Aavik, Paul Tekkel, Albert Koeney, Gunvor Rootsi, Mario Kivistik jmt.

Ruumi on Kuusk leidnud isegi Betti Alverile ja Artur Alliksaarele.

Nii on see „valimik” kahetsusväärset ebaõnnestunud, olles peamiselt hoiatavaks eeskujuks, mismoodi eesti lasteluule minevikupärandisse kindlasti suhtuda ei tohiks. Niisugust foobilist halvaks panu kõigesse, mis ei teeni loosunglikult sinimustvalgeid huve, ei saa, ei tohi lubada eriti olukorras, milles eesti lastekirjandus viibib praegu. Kultuur on kultuur, kunst on kunst, luule on luule ja poliitika on poliitika. Poliitika kuulutamise kuritegelikuks ei tohi laieneda kunstivalda – või muidu ei erineta kuigivõrd nendest, kellele nii kramplikult vastanduda tahetakse...

4.

Nõukogude aeg mõjus sellele kirjandusvaldkonnale erinevalt mõnest teisest positiivselt, rikastades, süvendades ja arendades varasemaid teemasid ja andes juurde uusi. Nõukogude aeg tõi lasteluulesse palju vourusi, millest ei tohi mööda vaadata ka taastrükkimiseks valiku tegemisel. Päevapoliitiliselt ja elukorralduselt aegunu jääb muidugi välja, sest enam ei sõida keegi Pobedaga ega tähista kirglikult Lenini sünnipäeva ja partei pidupäevi. Samas, meil on laulude mugandamisel piisavalt tugevad traditsioonid, võime siis täita, kui vaja, nii Pobeda kui ka Lenini ja partei nüüdisaegse sisuga.

Mis siis ikkagi on neis luuletustes halba? Mitte midagi. Need on põnevad, kirkad, kaasakiskuvad. Lastekirjandus kipub alati jääma liialt naiselikuks, emalikuks, tädilikuks – kuid just see nõukogude eesti luule osa, mis oleks liigsele emalikkusele vastukaaluks, ongi ekslikult pandud põlu alla. Poisid tehases, poisid viljapõllul, poisid tänaval, poisid omavahel, poisid ja isad, poisid ja kodu (näiteks Manivald Kesamaa „Kes meil käivad”), poisid ja ühiskondlik elu, jne! Raivokuuskedele võib tunduda, et näiteks Ralf Parve poisteluuletused teenivad üheselt „kuritegelikku” sotsialistlikku ülesehitustööd. No kui teenisidki, mis siis? Niisama hästi teenivad nad ka Eesti Vabariiki, teenivad poiste loomupärast tõmmet kõige kärarikka, sportliku, motoriseeritu poole, teenivad poiste loomulikke tunde ja normaalset mehekskasvamist.

Ongi just õige näidata lapsele – nii poisile kui ka tüdrukule – juba maast madalast, kuidas elu tema ümber on seatud, näidata kätte, keda siis lõpuks ikkagi kiita leiva eest, näidata, et on õige kaitsta oma kodumaad ja töötada kogu inimkonna hüvanguks, näidata, et meie maal on kõik tööd head. Töö, kodumaa, rahvaste sõprus – need ei ole ainult nõukogulikud väärtused, need on ka Eesti Vabariigi väärtused. Võib öelda isegi nii, et neid väärtusi hindamata ja lastele õigel ajal selgeks tegemata ei ole ka Eesti Vabariigil kadestamisväärset tulevikku.

Antagu lastele tagasi need rikkalikud aarded nõukogude ajast. Ja, ma mõtlen, isegi lippe ei ole neis värssides tingimata tarvis üle maalida – lapsele on lipukanga punane värv niisama ilus kui sinine, kollane või roheline. Peaasi et uhkelt lehviks.

Tuhkatriinud ballile ehk unustatud uuteks

Krista Kumberg

Tänaseks on lugevateks lasteks saanud see põlvkond, kes on sündinud taasloodud Eesti Vabariigi ajal. Nende lugemislaud erineb meie, keskealiste põlvkonna omast nagu troopikamets parasvöötme laanest; liigi- ja laadirikkus võtab silmad kirjuks. Elupõhise leidis tegelikult ka väiksema valiku hulgast.

Tänase ja toonase lugemise erinevus ilmneb selleski, et kunagi lugesid kõik ühtesid ja samu raamatuid. Nendest tekkis ühine vaimuruum. Loetust nopiti lendlauseid, mida siiani seltsis olles pruugitakse. Praeguste laste ees on määratult suurem valik, nad loevad erinevaid asju ja vaid mõni üksik teos leiab masside seas kõlapinda, nagu näiteks Harry Potteri lood.

Teie ees olev kirjatükk sai alguse küsimustest, millised olid toonased laste lemmikraamatud, mida köitvat need kätkesid ja kas ei võiks nende raamatute seast ka praegused lapsed lugemisväärselt leida. Raamatukoguhoidjat nimelt häirib ja pisut hirmutabki viimastel aastatel tekkinud suundumus, mille kohaselt meie lugeja laseb silmad üksnes üle uudiskirjanduse riiuli käia ja lahkub, kui sealt meelepärast ei leia. Et värske kirjandus paikneb enamasti laenusletti vahetus läheduses, siis tagumistesse riiulivahedesse lugeja oma jalga ei tõsta. Sealsed 10–30 aasta vanused köited on kui Tuhkatriinud, keda ikka ja alati koju jäetakse. Ometi pole raamat ju leib, mis seistes väärtuse kaotab. Pigem on see nagu vein, mille väärtused aja jooksul rohkenevad, esile kerkivad. (Viimane võrdlus, tuleb tunnistada, on lastekirjandusest pajatavas tekstis üksjagu kohatu).

Selle moega jäävad vanad head raamatud, mille kaas ei klantsi, lastel tõenäoliselt lugemata. Olukord on kui aastaid tagasi tööturul, kus eelistati noori pilkupüüdvaid neidusid aastatelt ja töökogemustelt rikkamatele naistele. Viimastel pidid olema kõvad soovitusel, ehk tutvusedki. Lapsevanema, õpetaja või raamatukoguhoidja soovitus võib Tuhkatriinu ballile tuua ja heale unustatud raamatule uusi sõpru kinkida. Lugeja võib siinkohal küsida, et milleks. Kas polnud veneaegne raamat mitte propagandavahend, relv ideoloogilises võitluses jne? Tuleb küsijale meelde, et tol ajal ilmus ju igat masti raamatuid, nii kangelaspioneeridest kui ka parim osa Lindgreni teostest.

Loodetavasti on allergia kõige nõukogudeaegse vastu kümne aasta jooksul üle läinud. Kunagisi lemmikraamatuid vaagides on põlvkondade suhtumine erinev. Noored kehitavad õlgu, vahet-pole-ilme näol. Vanemate mõistvasse muigesse sugeneb nostalgianoote. Meelisraamatuid taas sirvides jääb üle imestada, mida kõike sealt täiskasvanu aruga välja ei loe. Lapsele oli nendes juttudes meelega või kogemata serveeritud sovetimeelsus nagu hane selga vesi. Tema tunne ja mõte haakus seikluste, õigluse jaluleseadmise, sõbrasuhete, nalja ja muu sellisega, mida tal tol hetkel oma tunde- ja mõttemaailma ülesehitamiseks vaja oli. Propagandaga lajatavat teost, milles kübetki köitvat kunstipära viigilehena varjuks polnud, laps lihtsalt ei viitsinud lugeda.

Mõeldes sellele, kas tasub kunagisi hinge puudutanud raamatuid tolmust pühkida ja uuele lugejatepõlvkonnale pakkuda, olen Albikära Antsu viisil kõrva taha pannud teiste arvamusi, mis puhuti jalgealuse ka õõnsaks võtsid. Eelmises Nukitsas ilmunud artiklis „Murelaps” arvab kirjanik Enn Nõu: „Varsti on käes aeg, kus lapsed enam ei saa aru „Kevadest”, sest nad ei tea, mis on eesti talu, rääkimata reheahjust. Tarvis on uusi kaasaegseid klassikuid, sest aeg ja areng ei seisa tõesti mitte paigal. Vanemate nostalgia ei tohi kramplikult tõkestusena määrata laste ja noorte eesti kirjanduse maailma.”

Muidugi pole ilus, „Kevade” peos ja nostalgia põues, tänapäeva klassikutel tee peal ees seista. Uue omaksvõtt ei tohiks aga tähendada vana prügikasti heitmist. Tänapäeva klassikud teevad veel sellikatseid, vanadel on aga mestripaberid käes, mis on piisav põhjus neid tundma õppida. Ja kustkohast mujalt laps need reheahju asjad justkui möödaminnes selgeks saab? Meie ju omal ajal

saime. Iseasi, kas ta üldse peab? Mulle tundub, et ikka peaks! Mõtteruum jääb muidu ahtakeseks.

Järgmise mõtte noppisin intervjuust kuulsa inglise fantaasiakirjaniku Terry Pratchettiga, kes muu hulgas arvas: „Kui anda neile [lastele] ainult seda, mis neile endile pähe tuleb või mida nad ise tahtma õpivad, jäävad nad eluks ajaks pisikeseks ning see on kõrvalasuva täiskasvanu teene.” Tema arvates peaks kirjandus alati olema lugejast pingutust vääriva sammukese võrra ees.

Südamerahu andis tagasi Mare Mürsepa mõte tema raamatust „Laps on hakanud lugema”: „See asjaolu, et lastekirjandus muutub, ei tähenda seda, nagu muutuksid lapsed ise. Muutub kirjutaja suhe lastesse. Ka tänased väikelapsed ja koolilapsed võivad olla haaratud vanadest juttudest [---]. Laste vajadused on siiski teataval määral konservatiivsed. Nad tahavad kirjandusest leida nii dramaatilist elamust kui ka hea ja õnneliku elu mudelit.”

Sestap võtsin nõobist kinni mitmel sõbral ja kolleegil palvega, et öelgu üks ilus lapseõlve lemmikraamatu pealkiri. Jättes kõrvale kogu Lindgreni, muinasjutud ja hiljaaegu taas välja antud teosed, jäi sõelale kaheksa kunstmuinasjuttu meilt ja mujalt. Nendes on midagi, mis kunagisele lapsele sedavõrd muljet avaldas, et tänane neljakümnene mäletab süžeeke, lendlauseid, värve, lõhnu, meeleolusid.

Neid (ja mitmeid teisigi) võiks raamatukoguhoidja soovitada tänasele lapsele uudiskirjanduse kõrvale, eriti kui parasjagu on raamatukogus saadaval vaid tühja ilulevad klantsraamatud. Olgu nad siin järjest nimetatud: Kalju Kanguri „Timbu-Limbu õukond ja lumemöldrid”, Robert Vaidlo „Lood Kukeleegua linnast”, Nikolai Nossovi „Totu ja ta sõprade seiklused”, Ondrej Sekora „Sipelgad ei alistu”, Gianni Rodari „Cipollino seiklused”, Veniamin Kaverini „Kerged sammud”, Juri Oleša „Kolm paksu” ja Monteiro Lobato „Kollase Rähni Ordu”.

Mis neis raamatutes toonast last võlus ja mis oleks neil öelda tänasele lapsele?

Lapsi paeluvad raamatud, kus tegelased on väikesed, suisa tillukesed olendid – putukad, aedviljad, põialpoisid, mänguasjad –, kellega võrreldes võib end suurena, targana tunda. See ergutab fantaasiat, arendab empaatiavõimet. Kuis paistaks maailm sipelga perspektiivist, nuku vaatevinklist? Kuis näeks välja kurgisuuruse marakanni maailm, milline paistab tuba joonistusvihikusse sirgeldatud poisile? Kuidas oleks lennata ringi harakana?

Alustan oma (tunnistan, et meelevaldset) valikut tšehhi autori **Ondrej Sekora** teosega „**Sipelgad ei alistu**”. See oli üsna ilmutuslik raamat – kolmekarvaliste või suisa mustvalgete viiekümnendatel välja antud trükiste sekka oleks kui uhke paabulind eksinud. Erksad pildid võitsid lugeja südame, nagu ka päriselt ära eksinud sipelgas Ferda. Eksimise ja üksijäämise hirm on igas väikeses inimeses. Vahva sipelgas ei heida meelt! Ohtlikule ämblikule ja kogu maailmale vastu astudes sõnab ta: „Arvad, et ma sellepärast alla annan, et sina oled suur ja mina väike?” Ferda tõestab iga sammuga, et on võimalik hakkama saada. Tema uues pesas on rõõmsad, hakkajad, sõbralikud ja üksmeelsed sipelgad. Pole ka ime, vastsete eest hoolitseti, jutustati koguni muinasjutte!

Ferda leiutised paelusid kujutlusvõimet – männiokastest kelk, kastepiisa-dušš, jaanimardikatest laternapostid, teorakend. Raamat sundis suviti varvaste ette vaatama, et kes ja mida seal toimetavad. Suhtumine putukatesse oli muutunud. Ja porivorstikestesse. Ja ämblikesse. Seikluste sisse oli kirjutatud ka sipelgapesa võimustruktuur, tööjaotus, elutsükkel. Nii sai mõnigi asi enne loodusloo tundi selgeks.

Muidugi leiab terava pilguga otsija hulgaliselt ajastu märke, nagu näiteks hoolas hommikuvõimlemine ja keha karastamine. Ka pesa ülesehitamine käis plaanimajanduse järgi, mitte küll sotsialistliku, aga igatahes võistluse korras. Leiab kapitalistid ja leiab Talvepalee vallutamiseги. Orjaperemehed (sellised sipelgad on ka tegelikult olemas) aetakse ühiste jõududega minema, endised orjad asustavad pesa, sest: „Kas lossid ei kuulu siis nendele, kes on nad ehitanud?”

Lapsest lugejal on selge vaid see, et need, kes teiste lapsi varastavad ja tööle sunnivad ja nuutidega peksavad, on kahtlemata pahad ning minemakihutamine on neile isegi leebe karistus. Oli

üks põnev ja rõõmus raamat suurepäraste piltidega.

Kalju Kanguri „Timbu-Limbu õukond ja lumemöldrid” tuli kuuekümnendail. Taas pisukene maailm tillukeses kasetohulossis, mis muidu on loss nagu loss ikka. Tegelasteks valis autor mänguasjad. Timbu-Limbu ja Pambu on nukukesed, Muki üleskeeratav koer, Toru-Loru jonnipunn; tinasõdurid, puunukk Pimpelsang ja plekist mehike Trebla on samuti pärit mänguasjakastist.

Turvaline loss jäetakse maha ja asutakse ohtlikule teekonnale, sest lund ei tule ja äkki on lumemöldritega miskit hirmsat juhtunud. Vaja appi minna. Seltskond meenutab väga Völur Ozi rändureid, kus on niisamuti väike tütarlaps kamba pealikuks. Autor on kõik karakterid meeldejäädavaks ja sümpaatiat äratavaks kirjutanud. Tagurpidi-Antsust Trebla pakub koomilist mõttemängu, kui kaugele äraspidisuses minna saab. Ta on kui Priit Pärna Tagurpidi-Antsu esivanem. Timbu-Limbule tundub mehike veider, õpetatud Pimpelsang aga ütleb: „Igal oma veidrused, neist ei maksa välja teha. Ta on meie sõber.” Kiiduväärt mõte meeldejätmiseks.

Sõprusest ja hoolimisest kantud dünaamiline muinasjutt pakub põnevust ja nalja. Lapsele tuttavaid mõisteid on nihestatud. Nimelt ei sõida nõiad enam kaksikümne aastat luua seljas. Nad sõidavad tolmuimejaga. Naljaked on nõia ähvardused muuta reisisellid kärnkonnadeks, jalgrattapumpadeks, tuhakühvliteks, vastlakukliteks, kalamaksaõlipudeliteks. Jonnipunni saab tema vastuhaku vaimu tõttu suunata vaid kaude. Äratundmisrõõm lapsevanemale! Ning tõdemus: oh, on alles jonnipunn, nüüd ei taha ta enam nutta ka! Vaenlane võidetakse veretult ja lõpuks on pisikesed tegelased suure asja korda ajanud. Ning eemalt hakkavad paistma kodulossi tornid...

Robert Vaidlo „Lood Kukeleegua linnast” avas ukse hoopis uude maailma: maailma meie töölaual, millega võrreldes lugeja sai end tunda hiigelsuure kõikvõimsa jumalana. See maailm paiknes Toamaa Lauaaladel, kandis nime Joonia ning oli joonistatud joonistusplokki. Elu kees ja kobrutas lehekülgede vahelt välja küll Penaaliasse, küll Raamatumägedesse, Kapimaale ja Tsirkumandriasse. Lapsele tuttav keskkond, aga oi kui iseäralik ja mõttemängu pakkuv. Küllap nii mõnigi lugeja võttis pliitsi pihku, et luua oma maailm, oma tegelastega.

Kukeleegua linna asukad on sümpaatsed ja meeldejäädvalt kujutatud. Taas on võidutsemas sõprus, üksteisest hoolimine. Pahad on ainult Nürinaadid, millega väike Kaarel sorgeldab. Teritamine kasvatab nad ümber tublideks Terkideks. Kukeleegua on üks õnnelik Päikeselinn, kus kõik toimib ja aina paremaks läheb.

Tehakse-joonistatakse uus kaubamaja, seatakse sisse televisioon, raketid on rahva käsutuses. Ikkagi 1960. aastad, Gagarin on kosmoses käinud, varsti läheme meie ka! Kõneldakse rohkem puhkusest, reisimisest, seiklustest kui igapäevasest tööst. „Tunneme rõõmu, et elame nii toredal ajal!” ütleb onu Krillo, kui jutt on kaugemast minevikust ühes krihvlihvlihvitega. Kõlab nagu punaloosung, aga selle kõrval on jälle tarbijalik mõtteavaldus: „Me tahame hoopis, et meil oleksid võimalikult ilusad riided, et neid oleks rohkem ja rohkem, üldse kõiki asju, mis inimesel vaja on ja talle headmeelt teevad.” Ja seda kõike andis ju joonistada!

Pisuke ironia on praegu lugedes peidus lausetes: „Kui üks pioneer juba tõsiselt midagi mõtlema hakkab, siis mõtleb ta ka midagi välja!”, „Tädi Tsirpa kui eeskujulik kauplusemüüja armastas väga väljendusi „olge lahked” ja „palun väga””. Nalja teeb värsskõnet harrastav miilitsaseersant TIRR. Toredaid tekstinäiteid oleks palju. Tuttava keskkonna muinasjutuks muutmine pakkus palju lõbu ja inspiratsiooni.

Tillukesed tegelased tegutsevad ka **Nikolai Nossovi** kirjutatud lapsepõlve lemmikraamatus „**Totu ja ta sõprade seiklused**”. Marakannide maa võiks asuda siinsamas oja ääres kurgipeenra kõrval, kui hoolega vaadata ja tähele panna. Ka nemad elavad omamoodi Utoopias või lausa kommunismuses. Nad on äratuntavalt lapsed, kuid tulevad toime ilmselgelt ilma vanemateta. Elu laabub, igapäev on oma roll vastavalt oskustele-võimetele. Suuremaid töid tehakse üheskoos, saaki tarvitatakse üheskoos. Mingeid kaubalis-rahalisi suhteid pole. Kõik on enam või vähem õnnelikud. Igav ju, võib lugeja nüüd arvata. Kuhu jääb hea ja kurja vaheline võitlus?

Tuleb välja, et seiklusi võib olla ka ilma selleta. Raamatu teevad huvitavaks karakterid, vaatamata sellele, et nad on kurgisuurused, väga tavalisi lapsi meenutavad. Peategelaseks on antikangelane Totu, kelle käes ei õnnestu miski nii, kui peaks. Tahtmist ja pealehakkamist on, andest, püsivusest ning töökusest jääb puudu. Seetõttu on ta ka lapsele omasem Taibu-sarnasest oivikust. Ega Totusse halvasti suhtuta. Tal on aga küljes kehkenpüksi maine ja sellest ta tuttavas keskkonnas ei pääse.

Eks ole nii ju paljude lastega, kellel koolis mingi imago külge jäänud ja sellest päästab vaid keskkonnavahtetus. Kas tasub siis pahaks panna, kui Totu tirtsude Rohelisse linna sattudes enesele kiideldes kangelase kuulsust kogub. Paraku pole põnnil sisemist katet, et sisuliselt uueks saada. Vaid häbi ja kaastunne tõukavad teda lõpuks paremuse poole. Teravmeelselt vastandab autor tirtse ja põnne, kellest ühed on Veenuselt ja teised Marsilt, ja näitab, miks on targem ühist keelt ja sõbralikku koosseksistentsi kultiveerida.

Kujutlusvõimet ergutavad marakannide argielu kirjeldused. Õun tuleb oksa küljest lahti saagida ja vintsiga alla lasta. Arbuus on kui vaat, mis puuritud august magusat mahla nõristab. Veevärk on pilliroost. Neil on autod, õhusõiduk ja muudki teravmeelsed leiutised. Toonasel lugejal oli lõbu laialt, küllap ka tänasel.

Gianni Rodari „Cipollino seiklused” õhutas aedviljade suhtes tähelepanelik olema, nende iseloomus ja tegevussuundades selgust otsima. Ilus väljakutse kujutlusvõimele, et mis võitlusi seal peenramaal peetakse.

Rodari on lasteraamatus hoolega poliitikat teinud. Lapsepõlvest küll ei mäleta, et just klassivõitluse idee mõtteisse kajama oleks jäänud, ikka see vana hea ja kurja võitlus, mille puhul lapse süda hoiab selle poole, kellele liiga tehakse. Isevalitseja Sidrun käitub nii halvasti, et sõnnikuhunnik tundub talle paraja paigana.

Puu otsas kasvavad viljad – krahvinnad Kirsid, parun Apelsin, hertsog Mandariin, vürst Sidrun – kuuluvad mõistagi ülikute kilda, maalähedased – Sibul, Kõrvits, Redis, Mustikas, Porrulauk – lihtrahva hulka. Vahepealsed, nagu valitsejahärra Tomat ja advokaat Hernes, sekeldavad vahepeal. Meister Viinamarjakesest saab aga vabariigi päevil külavanem.

Raamatu peategelaseks on taas laps, kes peab üksi hakkama saama. Ja saabki! Leiab sõpru, täidab oma lubadused, pääseb kooli. Ta ei taha sugugi võitlust võitluse pärast, ta tahaks kokku leppida, aga läheb teisiti. Mõni mõtteavaldus oleks otsekui pärit meie kibestunud ajakirjandusest: „Sellest ajast peale, kui vürst Sidrun valitsema hakkas, on vargad ja röövliid ta õukonnas, mitte vanglas.”

Igal leheküljel juhtub midagi ootamatut. Siin on vangistamisi ja vanglast põgenemisi, loss salakäikude ja pealtkuulamiseadmega. Siin on ennastohverdavat sõprust, nalja ning ilus lõpp: „Losside parkides hakkavad mängima lapsed.” See tundub igati õiglane.

Veniamin Kaverini „Kerged sammud” koondab neli muinasjuttu, milles on nüüdisaeg ja imedeilm iseenesestmõistetavalt käsikäes. Edev tüdruk on nõus pioneerilaagri kasvataja nõidusest päästmiseks pool aastat ja pool päeva peeglist hoiduma. Sõbrapoiss on talle peegliks ja kõneleb tüdrukule rohkemgi kui too armastatud klaasitükk. Kadedus paneb mehe lapsi loomadeks muutma. Harakaks saanud tüdruk päästab ka sel kujul isa elu ja kuri saab karistada. Nimijutt pajatab lumememmest, kelle üks iseäralik vanamees põhjendusega, et „eitesid on niikuinii õu täis”, kauniks neiuks voolib ja elusana ilma saadab.

Leiab ka poliitilist mõistukõnet. Kui tüdruku varastanud vanem Kaštšei poleks pildi peale Hitleriks joonistatud, võiks tema riiki ja tegusid vaadates teda niisama hästi Staliniks või mis tahes teiseks diktaatoriks pidada.

Autor kasutab lapsele tuttavaid muinasjutumotiive, pöörduv otse ja usalduslikult oma lugeja poole. Lugejale see meeldib! Muigama ajab veneaegse bürokraatia ning selle sõnavara põimimine muinasjutu sisse. On Imede Peavalitsus, Igavese Jää Instituut, Elatanud Künnivareste Puhkekodu,

Ministeeriumist on lumehelbekesele vaja pikenduse proopuskit jne. Aga tüdrukutele jäid neist juttudest meelde rüütellikud poisid, kellele habras tütarlaps võis toetuda. Mis sellest, et tegelikult olid mõlemad pioneerid.

„**Kolm paksu**” on **Juri Oleša** ainus lasteraamat. Sündinud intelligentsile raskel ajal, on sinna sisse kirjutatud teatud poliitiline korrektsus – revolutsioon, mis lõpeb rõhutute võiduga. Välja tuli meistikäega loodud romantiline seiklusmuinasjutt, milles ollakse mis tahes vägivalla – füüsilise, majandusliku ja vaimse – vastu. Nende vastu, kes lapsi vanematest lahutavad, pirnivarguse eest piisutavad, rauast südameid siirdada ihkavad, teadlasi puuri pistavad, hirmu abil valitsevad. Mine võta kinni, mis karvalise raamatuga tegu?

Lapsele on see lummas seiklus täis lõhnu, värve, aistinguid. Meenutagem lossi kondiitriosakonda. „Äkki” ja „nagu” kõlavad raamatus sagedasti, tuues sündmustesse pöördeid ja silme ette pilte. Ei suuda loobuda toomast näiteks mõnd kujukat võrdlust:

- * kork siutsatas nagu varblane;
- * tema kannused sarnanesid sabatähtedega (olid nagu reejalased);
- * seelikud näisid roosipõõsastena;
- * laternad olid nagu pallid täis hõõguvvalget keevat piima;
- * kaarsillad nagu hüpevalmis kassid;
- * muutus kottpimedaks ja vaikseks nagu riidekirstus;
- * süda hüppas nagu kopikas hoiukarbis või muna keevas vees;
- * ta nägi nende pärani avatud silmades tähti peegeldumas;
- * kass kukkus pagariemanda sülest nätsi maha nagu tükk toorest tainast.

Selles raamatus on laps ja eluvõõras teadlane valmis vaprateks tegudeks, sest nii on vaja nende sõprade päästmiseks. Lõpp on pärast dramaatilisi sündemaid ootuspäraselt õiglane ja hea. Pinget hoidnud saladused lahendatakse ja taas on lapsed hakkama saanud.

Monteiro Lobato „Kollase Rähni Ordu” üks meelistegelestest on Sipsiku brasiilia teisik kaltsunukk Emilia, kelle silmad on sinise siidiga tikitud ja kulmukaared nii kõrgel, otsekui imestaks ta kogu aeg millegi üle. Iseloomult sarnaneb nukk Karlssoniga. Tema perenaine Nöpsnina elab maal oma vanaema ja tolle neegritarist teenijanna seltsis, tulles ilma ema-isata hästi toime. Tädi pojaga koos mängivad nad elusaks ja isiksuseks mille tahes, kas või lüditud maisitõlviku. Pärast Pinocchio lugemist tehakse endalegi puunukk ning et see on kole ja tumm, talle pannakse talle nimeks Kujuta Ette. Kutsutakse külla muinasjututegelasi, tehakse kodutsirkust, seigeldakse aia taga metsatukas. Argipäev teiseneb mõttemängu abil seikluslikuks muinasjutuks, millest on hõlpus turvalisse argipäeva tagasi pageda. Pole paremat relva kui tädi Nastacia luud! Täiskasvanud mängivad lastega kaasa. Kunagi pole igav, iga päev juhtub midagi, ja kui ei juhtu, pannakse juhtuma! Muide, väiksenä ei adunud, et kogu lugu on tegelikult mäng. Elav ja rõõmus raamat mõjus tõsielujutuna, ergutas kujutlusvõimet.

See oli kimbuke kunagisi laste lemmikuid. Nendest leiab, tõsi küll, ühtekokku kaks revolutsiooni („Kolm paksu”, „Cipollino seiklused”), kolm võitlust agressoritega („Lood Kukeleegua linnast”, „Kollase Rähni Ordu”, „Sipelgad ei alistu”), kukutatakse diktaator tükkis huntaga („Kerged sammud”), päästetakse vangistatud sõpru (kõik nimetatud), elatakse utoopilises ühiskondlikus formatsioonis („Totu ja ta sõprade seiklused”, „Lood Kukeleegua linnast”). Neis kõigis on nalja, värvikaid ja meelde jäävaid karaktereid. Lapsed või lapsemoodi tegelased tulevad kõigega toime, ka ilma vanemate toeta. Neil pole kunagi igav. Igal leheküljel juhtub midagi, kuri saab karistatud, õiglus võidule aidatud.

Neid raamatuid tasub julgelt uute raamatute kõrvale soovitada. Mingid hambahaldjad ja tõelised kanaemad ei tohiks Timbu-Limbut hoopis välja tõrjuda.

Lõpetuseks tsiteerin taas Terry Pratchettit: „Ja nii imelik kui see ka pole, jutustavad paljud head lasteraamatud tihtipeale tõsisest asjadest, nagu näiteks ausus, surm, lojaalsus, julgus, sõprus, samal ajal kui täiskasvanutele mõeldud kirjandus on täis mingit...”

(Vägi)vallatu lastekirjandus on teravmeelne ja -keelne

Krista Kumberg

Kõik head eesti lastekirjanduse sõbrad ja sugulased taipavad juba pealkirja järgi, et kui teravmeelne-teravkeelne ja sealjuures vägivaldne, küllap siis Andrus Kivirähkist ja tema Lottest ka juttu tehakse. Kirjanikuisand Kivirähk on kirjutanud lastele neli raamatut ja, tahab ta seda või mitte, nende najal eesti lastekirjanduse klassikute ritta arvatud. Ju tal on siis hea lasteraamatu kirjutamise retsept taskuraamatusse üles tähendatud.

Sajad algajad lastekirjanikud on selle retsepti otsinguil oma pead vaevanud. Oleks ju tore, kui kriitikud kiidaksid, lapsed loeksid ja järeltulevad põlved mäletaksid. Oleks tegu pudrukeeduga, oleks lihtne – hulk ajakirju ja raamatuid on häid nõuandeid ja retsepte täis. Kirjutamisretsepti ei leia algaja sõnaseadja naljalt kuskilt.

Või ehk siiski. Astrid Lindgren on huumoriga pooleks koguni kaks retsepti välja pakkunud. „Väikeses vestluses tulevase lastekirjanikuga” ütleb ta: „Tuleb võtta kamp vallatuid viguriväntasid ja segada kokku mõne paadunud suliga, lisada juurde loll politseinik ja tüütu ema, puistata ettevaatlikult hulka mõistmatu isa, seejärel vürtsitada ohtralt riiakate dialoogidega, maitse järgi vahele mõni tavaline kisma ja hei hopsti, kook ahju!”

Samas leiab maailma parim lastekirjanik, et sedasorti retsept on tänapäeval juba lootusetult *out*, tänapäeva pudingud ja hautised koosnevad muudest ainetest. Ning toob irooniliselt muiates ka ühe niisuguse: „Võta lahutatud ema, kui võimalik, siis torulukksepa ema, aatomifüüsiku ema ei ole ka sugugi paha, peaasi, et ta „ei õmbleks” ega oleks „liiga hea”, sega torulukksepa mamma paari osa mudavee ja paari osa saastunud õhuga, kalla peale mõni osa ülemaailmset näljahäda ja mõni osa ahastavaid lapsevanemaid ning terroriseerivaid õpetajad, lisa juurde paar kamakat rassivastuolusid ning paar kamakat sugulist diskrimineerimist, seejärel puista kõvasti peale seksi ja narkootikumide ning oled saanud kange ja hea hautise, mida maitstes Zacharias Topelius kindlasti võpataks.”

Tuleb tuttav ette, eks ole? Selle retsepti järgi kirjutatakse moodsal ajal ohtrasti moodsaid lastejutte. Sellisel taustal on kena tõdeda, et ikka võtab mõni noor kirjutaja vana retsepti ette, täiendab seda ja küpsetab oma kooki iseviisil ja, oh rõõmu, pälvibki üldise heakskiidu ning poolehoidu.

Peaaegu silmas Andrus Kivirähki, kes on tunnistanud, et on võrdlemisi konservatiivne ja alalhoidlik kodanik. Kivirähk kirjutab nii täiskasvanutele kui ka lastele. Sealjuures on ta enda sõnutsi tajunud lastekirjanduse alavääristamist. Oma artiklis „Lastekirjandus kui delfiin” pajatab kirjanik, et tema loomingu ülevaates märgib selle autor, et „Andrus Kivirähk on kirjutanud ka lastele”, ja selle lausega piirduks. Niisugune asi tekitab tal tunde, et kirjanik, kes lastele kirjutab, on nagu viulikunstnik, kes tunnistab, et käib vabal ajal külapulmas mängimas. Niisiis ütleme tagasitegemise korras nõnda, et Kivirähk on lastekirjanik, kes on kirjutanud ka täiskasvanutele.

Esimene lastejutt ilmus tal 1995. aastal ja kandis pealkirja „Kaelkirjak”. 1999. aastal tuli „Sirli, Siim ja saladused”, eelmisel aastal koguni kaks – „Lotte reis lõunamaale” ning näidendiviisik ühise pealkirja all „Sibulad ja šokolaad”. Kivirähk on enda sõnutsi oma lasteraamatud ja näidendid kirjutanud suure mõnuga. See olevat hurmav vaheldus, kaasakiskuv mäng ning mõnus hobi, kirjutada lastele ja lapsele iseendas. Sedasorti pingevaba ja ladusat ning mängulist vaimu, mis vigureid ja vimkasid viskab, nii et pole hoo ega hoobi vahet, on tema teosed piriopardani täis. Kusjuures see pole tühipaljas vigurdamine. Nii kummaliselt kui see ka kõlab – isegi paksult pada

pannes kannab tekst ka sisuliselt. Lugeja saab sealt hea annuse rõõmsat meelt ja küsib lisa. Need raamatud kinnitavad talle, et lugemine on lõbu!

„Lotte reis lõunamaale” pälvis soodsa vastuvõtu juba siis, kui lugu joonisfilmina publiku ette astus. Koeraplika seiklused jätkasid varem linastunud „Tommy ja Fluffi” liini: nimelt anda lastele ette rõhutatult vägivallatu joonisfilm vastukaaluks igat masti tagaajamistele ja panniga äsamistele, millest multifilmiminutid vaat et suuremalt jaolt koosnevadki.

Lotte kaante vahele jõudmine tekitab täiesti iseseisva kunstiteose. Esialgne pelgus, et äkki juhtub meilgi nõnda nagu disnifitseeritud muinasjuttude-joonisfilmide raamatuks saamisega laias ilmas, et tulemusena ilmub ehk pelk varjukuju, mõttelage zombi – see pelgus osutus õnneks asjatuks. Raamat ilmus, suured inimesed, nii asjatundjad kui ka võhikud, kiitsid ja lapsed olid täitsa vakka. Lugesid ja pugistasid omaette naerda.

Kas on siis vägivallatuses lasteraamatu menu võti? Ega ole küll. Kui meenutame eriti populaarseid ja sealjuures nüüdisaegseid lastejutte, tuleb välja, et kõigepealt tuleb sümpaatse peategelase elu põrguks teha, siis lasta ta kokku temast suurema ja võimsama ja kangesti kurja jõuga, lasta meie kangelasel võidule pääseda, lasta tal päästa kas mõni teine tegelane või, kui sellest vähe, siis terve maailm ja valada vastne sangar, endine süütu kannataja, üle ümberolijate tunnustuse, austuse ning kiitusega. Täpselt nii juhtub igas Harry Potteri osas. See skeem on meile tuttav juba muinasjuttudest ning seda on aegade jooksul usinasti pruugitud. Ja see toimib.

Lottes ei ole mitte jälgegi vastandite võitlusest. Seal pole isegi ühtegi halba või kas või kiuslikku tegelast ega õelat ehk ohtlikku olendit. Elevantid on seal mustikakarva ja pisikesed, dinosaurused Krisostomus ilmutab mängualdist ja sõbralikku iseloomu, jääkaru ei soovi kedagi nahka panna, ta soovib saada aednikuks jääpurikate kasvuhuones jne. Hambutu lugu, nudi jutt – võib mõnigi arvata. Mis säärasest lugeda! Kuidas kirjanik enesele küll niisuguse riski julges võtta!?

Ega Kivirähk ole mingi ainulaadse asjaga välja tulnud. Tal on maailmakirjanduses väärt eeskujud. Nimekaim neist Astrid Lindgren. Mis siis õigupoolest juhtub „Bullerby lastes”? Olgem ausad, mitte midagi ei juhtu! Kuus maalast, korralikest peredest, mängivad, teevad pisut tööd, söövad, käivad koolis ja elavad idüllilist elu. Nad isegi ei reisi mitte kuhugi, kui mitte arvestada tädi Jenny juures pidus käimist. Ja seda on nii huvitav lugeda, nii lõbus, nii tore, nii suurtel kui ka väikestel. Imelik, kas pole?

Teiseks eeskujuks on kirjanikule kunagised multikad. Kivirähk on must valgel kinnitanud, et vene multifilmid on tema ja ta põlvkonna lahutamatud sõbrad. Sojuzmultfilmi parimaid traditsioone võib ära tunda ka Lotte juures. Kirjanik on nõus, et lasteraamatu tegelasel on oma probleemid ja mured. Kuid üldine õhkkond olgu turvaline ja lõbus. Milleks toota juurde masendust? Tema meelest peaksid head lasteraamatud olema hubased ja põnevad ühtaegu (vt Pere ja Kodu, 1997, nr 2).

Kas Kivirähki loomingus pahasid pole? Kas vastandite võitlus on sootumaks kõrvale jäetud? Ja millega sel juhul tekitatakse põnevust, mis muudab sellise teose huviga loetavaks?

Pole see Kivirähk mingi mesikeel. Tema töödes, eriti varasemates, on kurje tegelasi küll. Varasemate tööde all pean silmas näidendeid „Sibulad ja šokolaad” (1993) ja „Rikka õelusel pole piire” (1995).

Viimase aluseks on läti muinasjutt. Seal on peremees Martin kangesti kuri mees, kes võtab kurja tegemist kui paratamatut päevatööd. „Ei pääse me kuhugi, tuleb ikka minna lese onni põletama!” ütleb ta oma koerale, kes peremeest Kaval-Antsu kombel üha uutele sigadustele õhutab. Ta ise ei julgeks, ei jaksakski, aga suure ja võimuka selja taha varjudes on hea paha plaanida.

Martin ihkab globaalset kurja teha – tahab päikese taevast alla kiskuda ja tähed pimedaks torgata, mere põlema panna, et nalja jätkuks kohe mitmeks päevaks. Pisematest pahategudest pole mõtet rääkidagi. Kirves ja nuga, mis võtavad liha nagu võid, on mehel lese poja ja Metsavana jaoks valmis pandud. Lõbus lastenäidend, kas pole?

Kurjus on siin nii suureks võimendatud, et seda ei saa kuidagi tõsiselt võtta. Niisugune

kurjus hävitab iseennast. Head tegelased ei taipagi, et nende vastu paha plaanitakse, ja nurjavad oma süütuses pahade ponnistused.

Näidendis „Vapper keefir” on kurjaks tegelaseks Banaanikoor prügikastist. Nagu mingi agulipätt mullu ja muiste, on seegi endale pähe võtnud, et tema prügikast on Aafrika ja tema ise kuningas Tarzan I. Tühi ketšupipudel olgu gorilla ja hõbepaber papagoi. Viimane ei taha vabaduse võtmisega leppida nagu ka mitte prügikastieluga. Banaanikoor aga surub julmalt oma elunägemist teistele peale.

„Sirlis ja Siimus...” nimetab kirjanik Kivirähk kirjanik Lammast otsesõnu kurjaks. Mees ajab pedantselt oma õigust taga, ei mõista nalja ega kaaskodanikke: „Härra Lammas oli vanem range mees, ta elas üksi ja ema-isa ütlesid, et ta on kirjanik.” Härra Lammas kirjutas ainult hästi tõsiseid ja süngeid raamatuid. Alati lõppesid need väga halvasti, keegi jäi auto alla, kukkus kuristikku, uppus või pandi lihtsalt vangi... Teistele inimestele need lood eriti ei meeldinud, inimesed ei tahtnud tema raamatuid osta ja see tegi teda veel kurjemaks. Ta ei vaadanud kunagi isegi televiisorit, rääkimata sellest, et oleks käinud kusagil lõbutsemas. Härra Lammas ainult töötas. Raamatud said väga paksud ja väga koledad. Ometi oli ka sellel isandal olnud oma unistus siilikese näol, enne „kui härra Lammas suureks kasvas ja otsustas hakata targaks meheks, kes loeb üksnes keerulisi raamatuid ega tegele unistustega”. (Mina küll ei tea, miks tuleb mul selle koha peal meelde kultuurkapitali žürii, kelle otsuse kohaselt eelmise aasta parimaks lasteraamatuks arvati Heino Kiige „Kuresaapad”!) Lambale tuleb lapsepõlv meelde ja temast saab veel kirjaniku ja kaaskodanikuna asja.

Pahade hulka on arvatud ka kaks õpetajat: Nimelt Sirli ema võimlemisõpetaja, kes on ema unistuste lossis keldrikongi pandud selle eest, et sundis kunagi last üle kitse hüppama. Ja muidugi matemaatikaõpetaja – „pisike kuivetu naisterahvas ja tema prilliklaasid olid paksud kui ninasarviku nahk. „Vait!” käratas õpetaja koleda häälega, [---] ning ta jäi tahvli ees seisma, nagu karm ja jalad võimukalt harkis.” Aga seesugune koolilapse õudusunenägu mässitakse klassiruumi kardinasse nagu muumia ja viiakse Aafrikasse ahve kantseldama.

Ega rohkem päris pahu meelde tulegi.

Mida Kivirähk siis vastandab, kui ta head ja kurja omavahel sarvipidi kokku ei lase? Ta vastandab ellusuhtumisi, elulaadi. Kirjanik väänab protestantliku edasipüüdliku ellusuhtumise kohaselt väärtuslikud jooned, nagu töökus, tõsidus, alalhoidlikkus jne, karikatuuriks ning tõstab troonile sellesama ellusuhtumise silmis taunitud jooned, nagu kerge meel, muretus, mugavus, mängulisus, fantaasialend.

Võtame näidendi „Sibulad ja šokolaad”. Härra Punn on selgelt ebasümpaatne. Ta kiitleb lausa masohhistlikult oma töökusega: ta olevat juba enne sündimist tööle pandud – ema neelas koorimata kartulid alla ja Punn kooris need ema kõhus olles ära. Ta tunneb end kehvasti, kui ei saa kogu aeg midagi kanda, talle meeldib, kui ta käed on rakke täis nagu juust auke, ilma rakkudeta käed valutaksid... Punn sööb sibulat, sest see teeb töökaks, ja ta vihkab šokolaadi. See tuleks maa sisse kaevata või uputada. Punn tahaks kõik loomaaia loomad ka tööle panna – mis need elajad vahivad niisama, munegu, vedagu, lasku end lüpsata! Punni-sugustega pole mõtet vaielda, neile tuleb nagu kratile anda säherdune töö, mis ta jalust ära koristaks ja mis laseks tal end võimekana tunda – nagu näiteks kivide vahulekloppimine.

„Kaelkirjakus” on Kaie isa ja ema hästi korralikud, töökad, asised ja tõsimeelsed kodanikud. Neil on oma maja, aed, marjapõõsad ja sellest kõigest tingitud mured. Nad söövad tihti ja palju ega mõista miskit peale hakata oma fantaseeriva tütrekesega. Nende mõtted liiguvad maateral, nad on riigi alustalad, aga naeruväärselt nürid ja piiratud.

Keldrikakandi elu „Kakandis ja kakandis” seisneb toidu varumises, söömisel, kartuli luusselaskmises. „Mida sulle siis tarvis on?” küsib ta rahulolematult põllukakandilt siira imestusega.

Näidendis „Hiired põõningul” heidab nahkhiir hiirele ette: „Sul pole jälle meeles muu kui toit. Noor tüdruk, mis sa õgid kogu aeg!” „Selline ongi ju elu,” õigustab too ennast.

Mulle tundub, et eespool nimetatud ellusuhtumise esindajad on lõpuks kokku saanud „Eesti matuses”.

Kirjanik Kivirähki sümpaatia kuulub ilmselgelt hoopis teist masti elulaadile. „Sibulates ja šokolaadis” esindab seda tulnukas Fidiridiviti planeedilt. Sellel planeedil ei pea lahti tulnud kingapaelu alailma kinni siduma, need lähevad ise sõlme, kui on saanud pisut vabadust nautida. Seal tuleb tolm ise vaiba seest välja ja läheb oma teed. Prügiämbrit ei pea välja viima, need on kogu aeg väljas, aasa peal ja mängivad pimesikku. Šokolaad on seal ravim ja aasal lesimine sport, mis tugevaks teeb. Mõnus meel ja mugav olek vastanduvad härra Punni töö pärast rabamisele.

„Kaelkirjaku” Kaie, rääkimata tema kõhuussist Tõnisest, mõttelennukas mõtteviis vastandub lapsevanemate asisusele-asjalikkusele. Dialoogi seal ei saagi tekkida, vanemad ei suuda tütre tarvidusi mõista, ehkki nad muretsevad ja hoolitsevad, kuis oskavad. Õigem elamise-mõtlemise viis on lennukas, piirideta, kõiki võimalusi lubav. Lõpuks teeb isa selgeks, et Barbied ei räägi. Hetkeks tundub, et täiskasvanute maailm on lapse oma üle võidu saanud. Kui aga Tõnis seepeale arvab, et neil on vedanud, et Barbie on kõigest nukk ega räägi, siis on selge, kelle maailmanägemine kirjaniku meelet peale jääb.

„Kakandis...” leiab põllukakand, et peale töö ja söömise on tarvis, et oleks lõbus, et oleks põnev ja oleks ilus.

„Hiirtes...” teatab Nunn, et „mängus on kõik teistmoodi kui päriselt. Palju ilusam ja palju põnevam. Nagu muinasjutus.” Mängud ja muinasjutud peavad olema kummalised ja ebatavalised, „et võtab saba judisema”.

„Sirlis ja Siimus...” teeb autor üheselt selgeks, et mõttelennukad kodanikud on tõsimeelsetest mitu korda sümpaatsemad ja paremad kaaslased.

Kivirähk vastandab hea ja kurja asemel asise-tööka-tõsise-toimeka-nürimeelse ellusuhtumise rõõmsa-mõttelennuka-lapsemeelse-mugava eluviisiga – täiskasvanu kammitsetud tüüpmaailm *contra* lapseline vabadus. Miks ei peaks säherdused raamatud lastele meeldima, kus nendele õigus jääb?

„Lotte reis lõunamaale” on raamat, kus nii pahad tegelased kui ka vastandamised on sootuks välja jäetud. Millega sel juhul jutt huvitavaks tehakse? Aga täpselt samade asjadega, mis on ka tema varasemates lastelugudes olemas: toredad lapsed – Lotte, Kai, Sirli, Siim, Nelli ja Kelli; napakad täiskasvanud – Kai isa, härra Punn, härra Lammas, mate õpetaja; kentsakad tegelased – tulnukas Fidiridiviti planeedilt, Kojamees, kõhuuss Tõnis, rännukoer Klaus, ürgjänesed, „Vapra keefiri” seltskond jne; ootamatud olukorrad, vaatenurgad – räim tomatis on tondimaja, mis on täis ilma peata surnud kalasid vere sees (õösiti nad uluvad); erilisel vahval väljendid ja head ütlemised. Ämblik kinnitab: „Oh ole nüüd, keldrist leiab kõike, ainult tuleb otsida, mitte oodata, kuni lõbu pähe kukub nagu väsinud kärbes.”

Lotte on üks hästi tore, hakkaja ning abivalmis koeraplika. Ta ärgitab isa Pipot lõunamaale viima, ehitab piselevantidele liivast staadioni, teatri ja kaubamaja, asendab haigeksjäänud kasse, et etendus ära ei jääks, säästab mägironijate närve, meisterdab seeni jne. Lotte hoolib teistest, leiab igas olukorras midagi meeldivat. Tema positiivsus tekitab positiivset juurde. Kõlama jääb ka mõte raamatu lõpupeatükist, kus Pipo oleks äärepealt võidujooksu võitnud, ent abistas kaasvõistlejat ega taastanud enam edumaad: „Ühesõnaga, ehkki Pipo kaotas jooksuvõistluse, läks kõik tegelikult suurepäraselt! Pipo oli ju leidnud endale uue sõbra.” Mõned Lotte väljendid:

- Ja siis ma võtsin vastu julge otsuse;
- Ja kujutage ette, isa oli nõus – kui vahva!
- Mis võib olla mõnusam kui viibida merehädas nii ilusal ja päikesepaistelisel päeval!

- Juhtimise pidin üle võtma mina;
- Nii põnev oli see, mis mutt tegi.

Ainult ühel korral läheb Lotte meel mõruks, aga just samal hetkel juhtub midagi ootamatut.

Napakaid täiskasvanuid Lottes ei ole. Kentsakaid tegelasi aga küll. Kas või rännukoer Klaus, kes kapsaaias kohvri sees elutseb ning suurepärase reisifilosoofia edastab: „Ega reisimine ei tähenda seda, et joostakse, saba sirgus, ühest kohast teise. Ei, reisimine tähendab just seda, et tehakse peatusi, maitstakse kohalikke roogasid ja tuntakse elust mõnu.” Siis veel Kass, kes tahtis rändlindudega lõunasse lennata, ürgjäneseid oma askelduste ringis, sooloom, kes tähti sihtis, oli suure sääse ja jaanalinnu vahepealne ning elas, pea alaspidi, jäneseist doktor Ave, kellele kohe meeldib ravida, liivast koogikaupmees, kes liivaga hambaid peseb, selles supleb. Ja paljud teised, kellega Lotte oma rännuteel kohtub. Nad on kõik sõbralikud, abivalmis olendid. Seetõttu saab ka kõigist hädaolukordadest üle.

Kui jääkaru vajab abi, paistab maa ambulantsiga kaldapealsel. Kui puri puruks, on hädamaandumise paigas siniste elevantide maailmakuulus õmblustöökoda. Ka reisiseltskond abistab kõiki, kes abi vajavad – loovad ürgjänestele tsivilisatsiooni hüvesid, päästavad merehädas jääkaru, puhastavad soolooma taeva saabastest. Vaatamata ootamatustele läheb kõik hästi. Lottel on põhjust kurta, et ohtlikuks arvatud reis sarnaneb rohkem klassiekskursiooniga.

Ootamatud olukorrad ja vaatenurgad – nendega Kivirähk kokku ei hoi, need ongi tema kaubamärgiks. Elevantid on sinised ja pisikesed, mäe sees on maailma kiireimate vihmausside ratsavägi, majakavahist karu lendleb Unemaal kui liblikas, muneb pessa munad, millest Pipo karupojad välja haub. Lotte tilluke sõber osutub dinosauruseks, sitikas tahab maakaardist tordi teha, sest kaardid on ju nii maitsvad. Soopõhi on sooloomale sootaevas, pingviinid ajavad soojaga oma sabakuued maha ja liiguvad ringi lilleliste lühkade väel, õlgkübarad peas.

Ka erilised väljendid ja võrdlused on Kivirähki kaubamärgiks. Olgu siinkohal mõned: nimi Krisostomus sobis dinosaurusele hästi nagu rusikas silmaauku, lendasime mäe seest välja nagu linnukesed pesakastist, tundsin end kui limonaad joogikõrres, mida jõehobu enese poole imeb, jääkaru oli merehädas küpsisesuurusel jääpangal, kõõlusime mere kohal nagu kolm ämblikku jne.

Lotte rikastab lapse sõnavara ja õhutab mõttelendu, häälestab teda positiivsusele. See vigurlik raamat lõbustab, toetab ja koguni õpetab last ja ka täiskasvanut. Kivirähki kirjutamisretsept võiks kõlada järgmiselt: „Võta üks või mitu toredat last. Siis kimp veidraid tüüpe. Roogi nad hoolikalt puhtaks kurjusest, julmusest. Isevärklikkust ära eemalda, see teeb roa sahtvisemaks. Natike juhmust võib ka külge jääda, see lisab roale vürtsikat maitset. Pane need nüüd ühte potti ja asu kastme juurde.

Kasuta kastmetegemise põhiretsepti, aga vürtsita seda ootamatute olukordadega, haki hulka maitse järgi absurdi, mida kasvab tegelikult igal peenraotsal, puista üle naljaka dialoogiga ja ära unusta lisamast maitse järgi vähekuuldud väljendeid, neid võib kohe paksult panna. Vala kaste potti, sega hoolega, kuumuta muhedal tulel ja anna ette. Sõrmed lakutakse puhtaks ja nõutakse lisa!”

Lastekirjandus – kunst või pedagoogika

Jaanika Palm

Selleks ettekandeks valmistudes küsisin nii tuttavatelt professionaalsetelt kirjandusega tegelejailt kui ka inimestelt, kes on kirjandusega seotud vaid tarbijana, mida nad arvavad täiskasvanute ja lastekirjanduse vahekorras, kuivõrd haakub lastekirjandus nende arvates pedagoogikaga ning kuivõrd kunstiga. Ükski neist ei seadnud lastekirjandust kui kunstinähtust küsimuse alla. Vastupidi – väga levinud oli arusaam, et lastekirjandus see kõige olulisem kirjandus ongi.

Miks on kirjandusringkondade üldine suhtumine lastekirjanduse siis ikkagi teistsugune? 2000. aastal ilmunud „Eesti kirjanike leksikon” ja 2001. aastal ilmunud „Eesti kirjanduslugu” pööravad eesti lastekirjandusele traditsioonist veel vähem tähelepanu. Selline tendents ei ole vaid Eesti probleem, ka mujal maailmas peetakse sageli lastekirjandust kõrvuti massikirjandusega kirjandusperifeerseks nähtuseks ning arvatakse see akadeemilistest kirjanduslugudest välja.

Kuigi sõnades julgevad vaid vähesed lastekirjanduse olulisuses kahelda, peavad ka paljud kirjandusinimesed lastekirjandust teisejärguliseks. Enamasti tehakse seda lastekirjanduse nn pedagoogilisuse tõttu: arvatakse, et lastekirjandus on pedagoogika ripats, mis ei kuulu mingil juhul kunstinähtuste valdkonda.

Selleks, et vaagida lastekirjanduse, pedagoogika ja kunsti vahetõrka lähemalt, on vaja selgitada mõningaid mõisteid.

1. Mis on pedagoogika?

Pedagoogika ehk kasvatusteadus seondub eelkõige psühholoogia, sotsioloogia, antropoloogia jt selletaoliste teadustega. Tema uurimismeetoditeks on pedagoogiliste kogemuste analüüs, eksperiment, ankeet, vaatlus, vestlus. Pedagoogika harud on üldpedagoogika, koolieelne pedagoogika, koolipedagoogika, didaktika, andragoogika (ehk täiskasvanute kasvatus), kõrgkoolipedagoogika jne.

Pedagoogika algeid leidub muistse Egiptuse, Hiina ja India usuraamatutes ning Vana-Kreeka ja -Rooma filosoofide (näiteks Platoni, Aristotelese) teoseis. Keskajal arendati Euroopas katoliiklikku pedagoogikat (Augustinus, Aquino Thomas), selle eesmärk oli kasvatada kristlikku vagadust ja asketismi. Humanistid (näiteks M. E. de Montaigne, Erasmus Rotterdamist) tõstsid esikohale harmoonilise isiksuse kasvatamise. Valgustusfilosoofide ja -kirjanike (näiteks Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot) teostes kajastus usk inimeste sünnipärasesse võrdsusesse ja headusesse. Meie kaasaeg paistab silma pedagoogiliste vaadete paljususega. Enamik vaatekohti rõhutab lapse osatähtsust kasvatuses, lapse iseotsustamise võimet. Tänapäeval hoidutakse üldse laste ja täiskasvanute maailma teravast vastandusest. Leitakse, et lapsepõlv on inimeseks olemine, mitte inimeseks kasvamine. Seetõttu on ka kasvatus roll teisenenud.

2. Mis on kunst?

Süvenemata kunsti olemusse ja selle erinevatesse käsitlustesse, püüan siiski anda lühiülevaate, mida traditsiooniliselt mõistetakse kunsti all.

Kunstiloomingu, käsitöö ja igasuguse muu valmistusoskuse ja sooritusvõime kohta on antiigist alates kasutatud üht ja sama sõna (kreeka *techne*, ladina *ars*, saksa *Kunst*, sama on tähendanud ka eesti *taid*) ning alles 18. sajandil tekkis kunstikäsitlus tänapäeva mõistes: nn kauneid kunste (kirjandus, teater, tants, muusika, kujutav kunst ja arhitektuur) hakati vastandama inimtegevuse ja -tunnetuse utilitaarseile vormidele (näiteks tehnikale ja teadusele), milles ei ole

otseselt hinnangulist suhtumist. Kunsti objektiks on maailma (nii tegeliku kui ka ideaalse) väärtusomadused, mis saavad väljenduse kunstniku loomingumeetodi, maailmavaate ja esteetilise ideaali vahendusel. Seega on kunst tegelikkuse eripärane mudel, mis peale reaalse maailma peegeldamise loob inimesele võimaluse eksisteerida ka teises, kunstniku loodud kujutuslikus ja ideaalses maailmas ning täiendab ja väärtustab nõnda reaalsel elu.

Kunsti mitmetahulisust põhjustab tema ühiskondlike funktsioonide jagunemise paljudeks allfunktsioonideks. Neist tähtsamad on:

- 1) kasvatuslik (väärtusorientatsiooni arendamine),
- 2) tunnetuslik (näiteks ühiskonnas küpsevad probleemid võivad kunstis ilmnedada enne kui teaduses),
- 3) kommunikatiivne,
- 4) hedonistlik (kunstiteos kui luksuses).

Kõiki neid funktsioone ühendav kunstiline kujund, milles kunstiline üldistus avaldub meeleliselt tajutava ja esteetiliselt väljenduva konkreetsusega, võimaldab luua tervikliku ja vahetu käsituse inimese olemasolust ning selle varal täiendada, avardada ja isegi asendada tegelikku elukogemust. Inimese mõtlemist ja tundeid vahetult ja igakülgset mõjutav kunst on ühiskonnaelu olulisi kujundajaid. Kunst kas püstitab või teisendab kultuuris toimivaid norme, huve, vajadusi ja ideaale.

3. Mida need mõisted meile ütlevad?

Kunst on üldse hinnanguline, selles peituvad kirjaniku, kunstniku vaated elule, väärtushinnangud.

Üks kunsti ülesandeid on kasvatuslik ehk pedagoogiline. Kunst peaks inimesi paremaks tegema, neile midagi uut õpetama, muutma kunstitarbija vaateid elule, väärtushinnanguid jm.

Kui täiskasvanuile loodud kirjandus on kunst, peaks ka see inimest paremaks muutma, nagu seda teeb lastekirjandus.

4. Miks on pedagoogika ja lastekirjandus nii tihedalt seotud?

Maria Nikolajeva arvab oma raamatus „*Introduction to the theory of children's literature*”, et põhjus, miks lastekirjandust peetakse nii tihedalt seotuks pedagoogikaga, peitub selles, et täiskasvanute kirjandust on uuritud seoses filosoofia, ideede ajaloo ja kunstiga, lastekirjandust aga seoses pedagoogikaga. Asja juur peitub 17. sajandis, mil ühiskond hakkas teadvustama lapsepõlve kui erilist eluperioodi ja lapse erilisi vajadusi. Lapsepõlve mõtestamine ja lugemise hariduslikud tegurid on tugevalt mõjutanud lastekirjanduse arengut ja käinud käsikäes suhtumisega, et lastekirjandus on mõjuvõimas relv laste harimisel. Seetõttu on lastekirjandust sageli uuritud vaatepunktist, kas vastavad raamatud on lastele sobivad või ei. Selline pedagoogiline lähenemine lastekirjandusele on Nikolajeva arvates viinud asjaoluni, et lastekirjanduse ajalugudes mainitakse vaid nn lastele sobilikke teoseid, teisi raamatuid on välditud.

Nikolajeva kirjeldatud olukord kehtib enamasti Kesk- ja Lääne-Euroopa kohta, Eesti oludes olid asjalood veel keerulisemad. Oluline roll oli siin asjaolul, et täiskasvanute ja laste kirjandus tekkis enam-vähem paralleelselt.

Teine lähenemine lastekirjandusele on pedagoogilise vaatepunktiga küllaltki sarnane. Sotsiaalne kirjandusuurimus näeb lastekirjandust eelkõige seoses ühiskonnaga. Uurimisobjekt on kolmnurk laps-perekond-kool. Selles mudelis on kirjandusel aga ainult funktsionaalne (tarbeline) või pragmaatiline (rakenduslik) roll.

On veel üks unarusse jäänud lähenemisviis lastekirjandusele, leiab Nikolajeva. See on nn kirjanduslik ehk esteetiline vaatenurk, mis peaks nüüdisaegsete meetodite ja kirjandusteooria abil uurima eelkõige lastekirjanduslike tekstide kirjanduslikke väärtusi, tekstidevahelisi seoseid, suhteid üldiste kirjandusnähtustega jne.

Kui lastekirjandust on tunnustatud kirjandusena, on uurimise lähtepunkt olnud tekstide interaktsioonil – intertekstuaalsusel – ja tekstide eneste loomupärastel tunnustel. Keskseid küsimusi on olnud, kas lastekirjanduse laadid ja vormid erinevad üldkirjanduses esinevatest ja mil moel.

Pedagoogilise ja kirjandusteadusliku lähenemise vastandlikkus ei peegelda mitte ainult osa kirjanduskriitikute taipamatust lastekirjandust tõsiselt võtta. Lastekirjanduse uurijad ise ei käsitle sageli esmase uurimisobjektina mitte lastekirjandust, vaid laste lugemist. Enamik lastekirjanduse alaseid teoseid ei uuri tegelikult lastekirjandust, vaid kirjeldavad selle asemel laste lugemise ajalugu. Selliste uurimuste autorid on huvitatud lastekirjanduse pedagoogilistest tahkudest, seetõttu vaatlevad nad lasteraamatute puhul teemat, ideoloogiat ning kasvatavaid ja õpetavaid väärtusi. Kui need väärtused on „korras”, võivad raamatu kunstilised omadused jääda unarusse. Väga vähesed lastekirjanduse käsiraamatud vaidlustavad teksti esteetilisi külgi.

Eelnevat kokku võttes võime öelda, et algselt pedagoogilistel eesmärkidel tekkinud lasteraamat on tänapäevaks kujunenud iseseisvaks kirjandusliigiks, millel on kõik kunstile omased tunnused. Lastekirjandust tuleks seega vaadelda nagu iga teist kirjandusnähtust, arvestades siiski lastekirjanduse eripära.

Samamoodi arvab ka Torben Weinreich, kes paigutab oma raamatus „*Children's literature – art or pedagogy*” pedagoogika hoopis kommunikatiivsete kategooriate alla. Ajalooliselt on suuliselt jutustatud loost kujunenud kirjutatud, hoolikalt läbitöötatud tekstid, mis nüüdseks on trükituna jõudnud väga paljude lugejateni. Raamatud ringlevad turul, mida kontrollivad nii kaubastajate kui ka lugejate huvid. Mõned kirjandusliigid on liikunud väga kaugemale algsest jutuvestmise traditsioonist, milles jutustaja ja vastuvõtja olid samas ajas ja ruumis. Lastekirjandus on aga suutnud seda aspekti kõige enam säilitada. Juba tekstiloomes käigus osaleb laps kui tulevane lugeja. Lapse kui lugejaga arvestamine on ainus nõue lastekirjandusele, leiab Weinreich. Kui seda nimetada pedagoogikaks, ei näe ta mingit põhjust, miks peaks see lastekirjandust kunstist eemaldama.

5. Pedagoogika ja kunst kui hindamisvahendid

Lastekirjanduse, kunsti ja pedagoogika vahekorda uurides ei saa mööda minna asjaolust, et sageli kaasatakse kunsti mõistesse hinnanguline aspekt. Öeldes mingi kirjandusteose, sealhulgas lastekirjandusteose kohta, et see on kunst, anname teosele positiivse hinnangu. Kunsti mõiste kasutamine kvaliteedimärgina pole minu arvates õigustatud. Kas kunsti ja mittekunsti liigitust ei peaks pigem asendama skaala: hea kunst *versus* halb kunst?

Lisaks eelkirjeldatud täiskasvanute kirjanduses levinud kvaliteedimääramise skeemile on lastekirjandust hinnates tihti kasutatud ka pedagoogikakunsti telge (kunstiline lasteraamat – pedagoogiline lasteraamat), mida üldkirjandusteoste puhul peaaegu kunagi ei rakendata. Sellise liigituse viga seisneb aga lähtepunktis. Me ei saa ju võrrelda ühe asja kaalu teise asja pikkusega! Miks peaksime siis nii tegema lastekirjandust hinnates. Pedagoogika ja kunsti puhul on tegemist täiesti erinevate, võrreldamatute kategooriatega. Pedagoogilisus iseenesest ei tõuka ühtki kunstiteost mittekunsti valdkonda. Samuti ei tee pedagoogiliste tahkude kõrvaldamine tekstist (kui see üldse võimalik oleks) halvast kunstiteosest head. Hea kunsti kriteeriumid on siiski milleski muus.

Lastekirjandus on täiskasvanuile loodud lugemisvarast tõesti erinev. Me ei saa aga arvata, et erisuse põhjustab pedagoogiliste vaadete lisamine teksti. Kirjanduse üks tähtsamaid funktsioone ongi inimeste paremaks muutmine, nende kasvatamine. Ja see kehtib nii laste- kui ka täiskasvanute kirjanduse kohta.

2004

Tänapäeva nooruki värvikas maailm

Eesti uuem noorteraamat ja selle lugeja

Helle Laanpere

Mõne viimase aasta jooksul on jälle saanud võimalikuks rääkida sellisest nähtusest nagu eesti noortekirjandus, eriti pärast Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse ja kirjastuse Tänapäev korraldatud noorsoojuhtuvõistlusi, mis õhutasid mitut uut autorit oma kogemusi ja mõtteid noorte elust raamatuks vormima. Tormiline heakskiit, mis sai osaks esimese võistluse võidutööle, on sestpeale sundinud teisigi raamatutegijaid märkama teismelises lugejas tõsiseltvõetavat partnerit.

Nii on noorte riulisse laekunud ridamisi uusi raamatuid eesti autoritelt – seiklusjutte, ulmet, satiiri, tõsieluraamatuid. Ajakirjanduses on saanud heaks tooniks võtta aeg-ajalt kõneks järjekordne lasteraamat. Kirjanikud kirjutavad, arvustajad arvustavad, žüriid auhindavad, pedagoogid õpetavad, raamatukoguhoidjad soovivad – igaüks ikka oma äranägemise järgi parimat! Mõnikord aga märkame hämmastusega, et vana hea sõber-soovitas-süsteemi kaudu (mis töötab vabatahtliku lugemisvara reklaamina praegu kõige kindlamalt[6]) levivad tasapisi, kuid visalt teismeliste hulgas hoopis teised raamatud.

Peab küll möönma, et paljud täiskasvanud raamatutegijad on ka ise taibanud, et nende noorusajal kujunenud väärtushinnangud jäävad tänases Eestis teismeliseikka jõudnud noore silmis paratamatult nii sõna otseses kui ka kujundlikus mõttes eelmisse aastatuhandesse. Nad on teinud eelnevaid „turu-uuringuid”, kasutanud oma pikaajalisi pedagoogikogemusi või rakendanud kujutlusvõimet. Ometi oleks meil vaja uut lugemispühholoogia uuringut, kui tahame saada selgust selles, mida noor lugeja raamatus märgata ja hinnata oskab, mida ta raamatult ootab.

Väikese eelsoojendusena pakun välja ühe väikelinna paari kooli õpilaste mõtteid eesti uuematest noorteraamatutest. 7. ja 8. klasside õpilastel paluti lugeda üht või mitut raamatut alljärgnevast valikust ja avaldada arvamust selle kohta, kui adekvaatselt need kajastavad tänaste noorte elu. Küsiti ka, millised on lugejate ootused noorteraamatutele.

Vastuste põhjal tundub, et üleminek põnevalt seiklusjutult psühholoogilise koega raamatule toimub endiselt 7.–8. klassi paiku.[7] 7. klassi õpilased valisid lugemiseks pigem seiklusraamatu või määratlesid näiteks Aidi Valliku Anni-lugusidki seiklusjutuna. 8. klassis aga eelistati juba sagedamini probleemraamatuid, „sest vahel on minul või sõbrannal raamatus toodud probleem ja on huvitav teada saada, kuidas autor on olukorra lahendanud. Varem lugesin fantastilisi noortejutte, sest probleemraamatud olid tol ajal mulle igavad lugeda.”

Tutvustatud valikus oli raamatuid seinast seinast. Reet Kudu „Pöörane reis” asub keskpõrandal, ehk pisut seiklusraamatu seinale lähemal. Uusrikkast onu ostab Sillile (15) sponsorrhade eest koha Eesti triatloni noortekoondisse. Tüdruk otsustabki viiuli nurka visata ja kuulsaks sportlaseks hakata. Ebaõnn esimestel võistlustel Austrias sunnib teda aga sellest mõttest loobuma.

Ehk oli 1990. aastate alguse varakapitalistlikus Eestis tõesti võimalik sel kombel sportlasekarjääri teha? Ka võõristus arvutite vastu või esmakordselt välismaale sattunud Silli vaimustumine teeäärsetest hurmavatest tualettruumidest jäävad aega ja oludesse, mille kohta tänane teismeline enam midagi ei oska arvata.

Tegelikult on Silli põhimureks saamatusetunne ja eneseusu puudumine. See paljudele tuttav probleem võib aga jääda kahe silma vahele, kui hakkad juurdlema näiteks selle üle, kuidas saadi

koerakutsikas tuua üle mitme riigipiiri ilma veterinaaritõendi ja karantiinita...

Ira Lemberi kolm seiklusjuttu kogusid lugejatelt kõige vastuolulisemaid hinnanguid. Ootuspäraselt hindasid 7. klasside õpilased neid kõrgemalt. „Musta kaarna küüsis”, 5. Nukitsa konkursi laureaat, on jätkuvalt populaarne. Efektne kaanepilt ahvatleb raamatut haarama, Kairiti (14) sattumine röövlite küüsi ja sealt omakorda vaimselt häiritud vanaproua vangiks tundub filmilikult põnev. Ja kui romantiline pääsemine! Enamasti ei häiri lugejat ka loo nõrk side reaalse eluga: „Paljudes raamatutes on tegevuspaigad ja asjad, mida tegelikus elus ei kohta. Näiteks üks riuli taga, mis viib teise korterisse. Arvan, et kummalised tegevuspaigad tulevad kasuks, kuna nii on huvitavam.” Isegi kasulik õpetusiva osatakse jutust leida: „Näiteks inimesel, kes luges raamatut, on kujutlusvõime, mis võib juhtuda siis, kui istud võõrasse autosse.”

Samasse laadi kuulub ka „Seiklus Mississipi ääres” – Ameerikasse külla läinud Allani ja väliseestlase Airini (mõlemad 14–15-aastased) eksirännakud Tom Sawyeri kuulsates koobastes, napp pääsemine maa-alustest hädaohtudest ja maapealse maffia küüsis. Raamatu ebamäärane välimus ei ärata eriti lugejahuvi ja kaugel tegevuspaik ei anna samastumisvõimalust. Nii märgatakse kergemini ka põnevuse tekitamiseks üle vindi keeratud detailide ebaloogilisust, „näiteks kohtumine neegritega, kes aastasadu koopast välja pole tulnud”.

„Isehakanud detektiivide” äsja 8. klassi lõpetanud Kristi, Kaari ja Carli ajaviiteks ette võetud vargajaht tundub eelmistega võrreldes üsna realistlik. Kui ehk välja arvata „laste ja täiskasvanute suhted”. Tõepoolest, raske on ette kujutada tänapäeva teismelisi, kes vabatahtlike timurlaste kombel käivad pensionärist matemaatikaõpetajaga viisakalt jutlemas.

Reet Made „Miljoni-poiss” on peotäis väga erinevaid lühilugusid. Kõige pikem jutt „Kusagilt mujalt” annaks ka iseseisva raamatu mõõdu välja, nii mahult kui ka sisult. Tumepruuni nahaga Triinu mõtisklustes on üsna usutavalt ühendatud rassismiprobleemid, identiteediotsingud, mure anorektikust sõbranna pärast ja esimese suhte elevus. Kogumiku nimilugu maksab lõivu ajaviitekirjanduse moeteemadele: mõttelugejavõimetega Kaspar satub kurjategijate küüsi. Lisaks veel mõned lühijutud, üks neist hoiatuseks ettevaatamatult välismaale tööle tormavatele tüdrukutele.

Jutukogumik ajab lugeja pisut segadusse. Meeldejäävamate seikade järgi („mõtetelugemine ei ole kohe kindlasti nii nagu päris elus!”) peetakse seda seiklusraamatuks, ehkki kõik peale nimiloo on tegelikult tõsised probleemjutud.

Helga Nõu „Tõmba uttu!” tuntusele on tõhusa tõuke andnud kooli kirjandusprogramm. Selle raamatu peategelane Joonas Karu (15) leiaks kergesti ühise keele „Pöörase reisi” Silliga. Mõlemad on masendatud kodumaal valitsevast ängistavast vaesusest ja kujutlevad kõike piiritagust kullakarvalise paradiisina. Joonal on kindel plaan Rootsi sõpruskooli külla sõites murda maha mõne pangadirektori tütar ja tema abil rahahunnikutesse kaevuda. Reisiplaanide kindlustamiseks on ta valmis kas või kuritegudeks.

Joonas naiivne ettekujutus välismaast kui õndsuseriigist määrab ka selle loo võimaliku toimumisaja hiljemalt 1990. aastate algusse. „Tänapäeval ei hakkaks keegi Rootsi reisi pärast hüsteeritsema,” märgivad noored lugejad. Samuti ei usuta, et „keegi hakkaks inimest tapma üheainsa raadio pärast”. Ometi on Joonas rahamured, aga ka suhtlemisprobleemid (s.t „kuidas käituda teiste juures ja olla lahe”) tuttavad praegustelegi teismelistele. Ka tegelaste rammusate väljenditega väetatud sõnavara pakub äratundmisrõõmu.

Helga Nõu „Kuues sõrm” – ka selle loo peategelane Karina (16) on rahulolematu ja õnnetu. Ta tunneb end oma peres tõrjutuna ja loodab osta vanemate armastust selle kaudu, et lubab anda ühe neeru haigele väikevennale. Enne operatsiooni põgeneb Karina siiski haiglast ja satub seiklustesse, kuhu on muu hulgas segatud laip, raha, narkolabor, surnute vaimud ja kuuesõrmelise vanamehe käest ostetud kuradi käsiraamat.

Pealtnäha erinevad, on Nõu noorteraamatud siiski koostatud sama skeemi järgi: peategelane on pandud võimalikult masendavasse keskkonda (Joonas kodulinna kirjeldusest langeb isegi lugeja

sügavasse depressiooni, Karinat aga ümbritsevad nii kodus kui ka tänaval ainult parastavad, pahatahtlikud ja omakasupüüdlilikud inimesed). Kättesaamatu materiaalse turvatunde või lähedaste armastuse nimel ollakse valmis kas või eluohtlikeks tegudeks ja satutakse seetõttu suurtesse sekeldustesse, millest peategelane pääseb pooleldi õnneliku juhuse tõttu. Neis lugudes on kergitatud tõsisid probleeme. Samas aga lubavad seikluste virvarr ja ülepaaisutatud või koguni üleloomulikud seigid lugejal valusatest teemadest distantseeruda, neid mitte liiga ligi lasta.

Katrin Reimuse „Eilset pole olemas” lahkab seevastu tänast koolielu halastamatult ja asjatundlikult, puhastab selle iseloomulikumat osalised ja probleemid kõigest kõrvalisest ning laotab preparaadi lugeja silme ette – vaata endale otsa, kui julged! Paar päeva tavalise kooli tavalise klassi elus, mil igapäev tuleb teha otsuseid ja valikuid. Ja nii mõnigi tahaks eilse päeva koos eilsete tegudega olematuks muuta. Klassi peksupoisi Niru traagiline saatus toob lugejale selle loo põhiteemaks „narrimise, teiste asjade äravõtmise ja kiusamise”, ehkki Reimus pakub läbilõiget paljudest tänase koolilapse probleemidest.

Ka sama autori „Haldjatants” räägib vägagi realistliku loo Kristiinast (9. klass), kes peab liiga vara saama täiskasvanuks ja olema perekonnapeaks nii väikesele õele kui ka emale, kes otsib elumuredele leevendust viinast. Selliseid tugeva iseloomuga tegelaste lugusid on turgutatav lugeda – tundub, nagu oleksid isegi koos temaga seesmiselt kasvanud ja valmis vapralt edasi minema. Lugejate hinnangul on „paljudel noortel neid probleeme”, ehkki „minul selliseid kogemusi ei ole”. Tõenäoliselt on Kristiina lugu esimestele julgustuseks, teistel aga aitab neid paremini mõista.

S. K. Richardsoni „Ühe nohiku seiklusi” on taas omamoodi parafras Paunvere-lugudele, ühe linnakooli 10. klassi üks kooliaasta klassi nohiku silmadega vaadatuna. Reaalse koolieluga on sel raamatul niisama palju seost nagu sõbralikul saržil modelliga. Naljakas, väändunud ja veider – aga ometi sarnane, mis parata...

Jaan Tangsoo „Hanejaht” täidab ammuse tühiku noormeeste raamaturiulil. Kui 15-aastane poiss tunnistab, et teda „ei ole juba ammu ükski raamat nii köitnud”, võib loota, et nii tema kui mõnegi teise silmis tuleb lugemine mõistliku ajaviitena taas mõneks ajaks päevakorda.

Väikelinna eduka ärimehe poeg (17) paneb narkomaaniast vabanedes kirja oma loo sellest, kuidas ta meelitati süstlasõltuvusse, tagant tõukamas tüli oma tüdrukuga, igatsus surnud ema järele ja üksildus töörabajast isa kõrval. Narkosõltlase kogemusi on kirjeldatud üsna pikalt ja detailselt, ometi on emotsionaalselt kaalukam osa raamatust pühendatud minajutustaja üksildusele ja valusatest pettumustest tulenevale usaldamatusele kõigi suhtes, kes talle läheneda püüavad.

Ka Leelo Tungla „Varesele valu” on lugu üksildusest. Iisi (15) on juba aastaid üksi elanud – ema töötab Inglismaal, teise pere loonud isa läks töömurede pärast vabaturma. Iisi tunneb end mahajäetuna kui pesast välja kukkunud varesepoeg.

Reaalelus oleks sellisel olukorral mitu võimalikku arengustsenaariumi, üks mustem kui teine. Kujutlege ohtusid, mis võivad varitseda Tallinna agulikorteris omaette elavat murdealist tüdrukut! Iisil on aga mingil moel õnnestunud kõiki probleeme vältida, enda majandamisega enam-vähem toime tulla, hästi õppida ja seejuures klassikaaslaste ning õpetajate eest varjata, et ta elab ihuüksi. Ilmselt selle tõttu on mõned noored lugenud seda lugu kui seiklusjuttu, väites: „Ka üksinda hakkama saamine on minu arvates seiklus.” Teised aga tähendavad: päriselus poleks võimalik, et „tüdruk elab üksinda ja vanemad on talle kõik vajamineva muretsenud”. Küllap igatseks mõnigi lugeja endale Iisi „elumuresid”!

Aidi Valliku „Kuidas elad, Ann?” on samuti koolilugemise raamatuna üsna tuntud ja ka kõrgelt hinnatud. „See on üks väheseid raamatuid, mille olen kahe päevaga läbi lugenud.” Ann avastab ema noorusaegade päevikust oma vanemate kohta mõndagi šokeerivat, tunneb end petetuna ja otsustab kättemaksuks kodunt jalga lasta. Selliseid mõtteid on ehk mõnegi keskmiselt korralikust kodust pärit teismelise peast läbi käinud, kuid „kõik noored ei tegutse nii kiiresti ja mõtlematult”. Ometigi on paljudele tuttav range ema „pidev nõudmine ja näägutamine” ning arusaadav, miks Ann „ei julge emaga rääkida, vaid jagab oma muresid sõbrannadega”.

Ema suudab mõne tunni jooksul (ise tülist ärevil ja tütre pärast muretsedes) ette näha tema võimalikku tegutsemist, sellega leppida ja nähtavale kohale valmis panna kõik vajaliku, mida üks („paar nädalat enne kooliaasta lõppu!”) kodunt põgenev 14-aastane tüdruk võiks vajada. Isegi allergiarohi ja kondoomid on seljakotti valmis pakitud. „Kusjuures ema jälgib seda kõike kogu aeg pealt!” Imekombel valib Ann pelgupaigaks just sellise koha, kus ema saabki tal silma peal hoida.

Tõeline (ehkki võimalik) ime on see, et ema suudab lasta tütrele oma näppe kõrvetada ja seejuures mitte sekkuda! Kuigi noorpõlvkogemustele tuginevad kujutluspildid hävitavad tal nende nädalate jooksul ilmselt miljoneid närvirakke. „Minu arvates on Aidi Vallik kõige paremini kirjutanud sellest, kuidas emad ei soovi, et nende tütreid teeksid samu vigu, mida lapsevanem ise noorena tegi.”

Raamatus „Mis teha, Ann?” lepib senine kontrollifriigist ema üllatavalt kergesti sellega, et tütar suhtleb hämara taustaga tegelastega ja pidutseb üle kesköö. Küllap tähendab see uut etappi nende suhetes: ema on hakanud usaldama Anni võimet iseseisvalt valikuid teha ja Ann tõepoolest õigustab usaldust. Võib-olla tuleb see autori säästvast hoolivusest oma kangelase ja tema kaudu ka end Anniga samastava lugeja suhtes: tal lastakse õppida pigem sõprade sekeldustest narkootikumide, kahtlaste äritehingute ja politseiga. Ann ise pääseb vaid südamevaluga Gregori pärast, ehkki ka see on ränk kogemus: „Kindlasti on kõige tähtsam mure, kui armastatu petab ja reedab – see on mõnikord talumatugi.”

Kõige sagedamini arvatakse Anni-lugude kohta, et need „kajastavad elu nii, nagu olen sellest kuulnud, aga minul endal selle kohta kogemusi pole”.

Kas raamatud kirjeldavad noorte elu nii, nagu see nende kogemuste põhjal tegelikult on?

„Raamatud on üpris lähedal noorte elu tõesele kujutamisele, kuid arvan, et täiskasvanud seda täielikult mõista ei suuda. Tavaliselt on raamatutes midagi puudu (eriti mõtete osas) või siis ülearu (joomiseprobleemid).”

„Raamatukangelastel lihtsalt tuleb probleeme ette suuremas mahus ja hoopiski laialdasemast valdkonnast. Ka mu enda elul põhinedes võib öelda, et noorte elu on tõesti katsumusterohke.”

„Võrdlemisi tõetruult. Mõned erinevused tulenevad keskkonnast. Tavaliselt kirjeldavad raamatud elu pealinnas, mis erineb üsna palju elust väikelinnas.”

Keskmine väikelinna teismeline ei ole olnud nii ekstreemsetes olukordades nagu enamik raamatutegelasi. (Ja need vähesed, kes oma lühikesse elukäiku juba kõvasti võrtsi on jõudnud lisada, peavad lugemist liiga magedaks ajaviiteks või ei kipu oma elukogemusi kirjasõnaga võrdlema ja filosoferivaid üldistusi tegema!)

Kas loetud raamatute stiil ja tegelaste keel on noortepärane? Mida arvavad lugejad slängist noorteraamatutes?

„Võib-olla vanematel kirjanikel ei ole seda noorte kõnepruuki nii palju kasutatud.”

„Keel on üpris sarnane tänapäeva noorte keelega.”

„... aga tavaelus [on keelekasutus] mõningal määral hullem.”

„See raamat on juba mõni aasta vana, aga slängisõnad muutuvad kogu aeg.”

Slängi kasutamist noorteraamatus peetakse siiski väga oluliseks. Vaid umbes kümnendik vastajaid leidis, et „see muudab raamatu ebaloomulikuks”. „Tihtipeale autorid ei teagi, kuidas noored räägivad.”

Jagatakse järgmisi juhtnööre.

„Soovitaks küll noorteraamatu kirjutajale slängi kasutamist, kuna kõik tänapäeva noored seda kasutavad ja see teeks ka raamatu kergemini loetavaks teismelistele, kes raamatuid lugeda ei armasta.”

„Siis on see raamat nagu ehtne, päris eluga.”

„Noored inimesed saavad paremini aru, mida autor lausega öelda on tahtnud. Kui autor kasutab keerulist lauseehitust, ei hakka noored sellise raamatu läbilugemisega vaeva nägema.”

„See kutsub noori rohkem lugema.”

„Ka endal on huvitav uusi sõnu kasutusele võtta.”

Täpsemal järelepärimisel selgub siiski, et enamik raamatutes kohatud häid väljendeid olid juba enne tuttavad. Huvitava väljendina on mainitud ka näiteks sõna „lävima”.

Nende vastuste põhjal võib tõdeda, et eesti keel on juba hakanud kasvama kaheharuliseks – traditsioonilise raamatukeele kõrvale on tekkimas hoopis teistsugune kõnekeel. Praegused lapsed ei saa korrektses eesti keeles kirjutatud tekstidest enam hästi aru. Võib-olla oleks abi sellest, kui raamatutes noorteele sekka kavalalt sokutada huvitavaid kirjakeelseid väljendeid? Ehk lähevad need rahvaluulena uuesti kasutusse?

Kas noored eelistavad raamatutes võimalikult täpset elukäsitlust või on lubatud (ehk koguni eelistatud) probleemide tegelikust teravam esiletoomine? Selles küsimuses jagunevad seisukohad võrdselt: „Eelistan normi piiridesse jäämist, liialdada ja asja suureks ajada pole küll mõtet”, „Seda tõelisem oleks kellegi elu kujutamine”, „Siis saan ka ise leida oma probleemidele lahenduse”, „Mõlemal variandil on oma head küljed, sest kui on tegemist täpse elukäsitlusega, näeb lugeja, et just nii ongi ning hakkab selle üle mõtlema. Kui on tegemist probleemi teravama esiletoomisega, näeb lugeja, mis saab siis, kui probleeme ei lahenda. Ka see paneb sügavalt järgi mõtlema”, „Olen üsna kindel, et probleeme tuleks veel natuke suuremaks puhuda, kui nad on. Siis on lugu põnevam”, „Muidu ei pruugi probleemi üleski leida, ammugi siis seda mõista.”

Loetud raamatutes tunduvad olulisemad just need seigad, mida ise on kogetud või millest palju kuulnud. Raamatu „Kuidas elad, Ann?” peaprobleemidena nimetatakse eelkõige joomist, suitsetamist, narkootikume, alles seejärel mainivad mõned lugejad ka suhteid vanematega.

Kõige põhjalikumalt arutleti selle üle, „milliseid teemasid võiks käsitleda hea noorteraamat”. Soovid võtab kokku vastus: „Võimalikult palju erinevaid teemasid ja väga hea oleks, kui peategelane ei erineks tänapäeva teismelistest, sest siis on võimalik end tema asemele asetada.”

Konkreetselt nimetati järgmisi teemasid (esinemissageduse järjekorras).

Narkomaania, joomine, suitsetamine. „Võiks näidata, kui ohtlikud need tervisele on. Siis saavad noored teada, mida ühes või teises olukorras teha.” „Tahaksin lugeda lapsest, kellel on sellega probleemid ja ta varjab seda vanemate eest.” „Tahaksin lugeda noortest, kes on olnud alati eeskujulikud, kuid langevad allapoole oma murede või isegi allakäinud sõprade pärast.”

Koolielu, õppimine, suhted omaealistega, suhted vanematega, välimus. „Kuidas kambas tähelepanu saada, kuidas olla lahe ja kuidas seltskonnas rääkida.” „Võiks olla elulisi probleeme, millele arutluse käigus leitakse õiged vastused.” „Tahaksin lugeda noortest, kellel on armastusega probleeme, mis lõpevad õnnelikult.” „Juttu võiks olla ka elu positiivsest küljest.”

Vägivald, rahamured, vaesemate kiusamine, vargus, tänavalapsed. „Raamat võiks näiteks rääkida kooli juhtivast kambast ning ühest nohiku tüüpi poisist, kes kamba kukutab.”

Õnnelikku lõppu ootavad healt raamatult ligi pooled vastanutest. „Muidu jääks peale raamatu lugemist väga halb tunne. Peategelane võitles oma eesmärkide eest ning kukkus läbi. Aga kui ta saab lõpuks õnnelikuks, süstib see lugejasse tohutut optimismi. Näiteks ka mina sain

raamatust nõu, kuidas ühe probleemiga hakkama saada. Ning veel rohkem aitas mind positiivne lõpp.”

Teised aga leiavad, et „on huvitavam, kui sa ei tea, kuidas lõpeb. Kui kõik raamatud on õnneliku lõpuga, siis pole enam pinget lugeda.” „Päriselus ei lõpe alati kõik hästi.”

Teismeline, kelle tuttava väikese lapseõlvemaailma piirid on just kadumas ja kellel tuleb taas hakata määrama oma kohta uues, palju suuremas maailmas, tahaks raamatus näha vanemat ja targemat sõpra. Sellist, kes jagab lahkelt oma kogemusi ja nõuandeid, kes kunagi tema salajasi mõtteid välja ei lobise, kelle abil saab lahendada igapäevamuresid ja turvaliselt läbi elada pöörasemaidki seiklusi.

Seejuures on paljudele eelistatud toeks just eesti noorteraamat, „kuna ka mina ise olen eesti noor ja eesti autorite raamatud kajastavad kasvõi mingil määral mu enese ja ka sõprade elu”.

Noorte lugejate suhtumise eesti autorite seni kirjutatud noorteraamatutesse võtab kõige täpsemalt kokku hinnang: „Ma olen küll vähe lugenud, kuid seni tunduvad need lahedad.”

Tulevastes raamatutes aga loodavad nad kohtuda kõigega, „mida sisaldab tänapäeva nooruki värvikas maailm”.

Kirjandus

Kudu, Reet. Pöörane reis. Tallinn: Avita, 2001.

Lember, Ira. Isehakanud detektiivid. Tallinn: I Lember, 2001.

Lember, Ira. Musta kaarna küüsis. Tallinn: Perioodika, 1998.

Lember, Ira. Seiklus Mississipi ääres. Tallinn: Canopus, 2003.

Made, Reet. Miljoni-poiss. Tallinn: Steamark, 2003.

Nõu, Helga. Tõmba uttu! Tallinn: Kupar, 2001.

Nõu, Helga. Kuues sõrm. Tallinn: Tänapäev, 2003.

Reimus, Katrin. Eilset pole olemas. Tallinn: Virgela, 2002.

Reimus, Katrin. Haldjatants. Tallinn: Tänapäev, 2003.

Richardson, S. K. Ühe nohiku seiklusi. Tartu: Elmatar, 1998.

Tangsoo, Jaan. Hanejaht. Tallinn: Tänapäev, 2003.

Tungal, Leelo. Varesele valu. Tallinn: Avita, 2002.

Vallik, Aidi. Kuidas elad, Ann? Tallinn: Tänapäev, 2001.

Vallik, Aidi. Mis teha, Ann? Tallinn: Tänapäev, 2002.

Kirjaniku rangid

Krista Kumberg

Järgnev kuulub rubriiki „võhikud võõrsil” ehk mis teab raamatukoguhoidja kirjaniku piirangutest või vabadusest. Teab niipaljukest kui loomingust, ajakirjanduses ilmunud vastukajadest ja üldise kirjanduspildi pealt välja paistab.

On ju lastekirjandus selline iseäralik kunstiliik, mida on ajast aega ja ilmast ilma püütud miskisuguse vankri ette rakendada. Ja kus on vankrivedu plaanis, seal on ka rangid platsis. Päril algusest peale on lastekirjandust pedagoogika vankri ette rakendatud. Ja seda koormat on lastekirjandus ka truult vedanud. Eestis hakati lastekirjanduse (ja ühtlasi lastekirjaniku) rolli mõtestama 19. sajandil.

Juhan Kunder pidas 1883. aasta jaanuaris Eesti Kirjameeste Seltsis lastekirjanduse teemalise kõne ja seadis selles lastekirjanduse ette järgmised ülesanded: et see õpetaks, eluviisilikult hariks ja aega viidaks ehk juttu ajaks.

1889. aasta Sakalas kirjutab Juhan Liiv: „Laps peab loetavast kujust, inimesest, oma sarnast last leidma; ettetoodavad kujud peavad lihtsad, keel kerge olema, ometigi olgu seal luuleline õhk sees; nad piavad vooruslikud olema, ilma et sõnadega seal selleks koolmeisterdatakse.” Need põhimõtted pole võõrad ka praegusele, tõsi küll, hoopis mängulisemaks muutunud lastekirjandusele.

Täiskasvanuile võib kirjanik ükskõik millest ja jumal teab kuidas kirjutada. Ta võib vaenu õhutada, sõda kiita, kirjeldada kõikmõeldavat vägivalda kõikmõeldaval viisil, nagu ka surma, suguelu, masendust, suitsiidseid ideesid, ta võib kirjutada sisutühje ja arulagedaid raamatuid – tal on see vabadus. Lastekirjanik võib muidugi ka seda teha. Aga ta peab arvestama hävitava kriitikatulvaga mitmest kaarest – kriitikutel, lapsevanematelt, õpetajatelt. Jah, julgen öelda, et ühiskonnalt tervikuna. Niisiis arvestab ta enamasti vankri ja rangidega. Mis ju, muide, ei määra marsruuti! Peaasi, et koorem, teisisõnu sõnum, kohale jõuab. Võib kirjutada lehmakoogist ja koerakakast, kui asjalool ja sellisel tegelastevalikul ikka mõte sees ning eesmärk ees on.

Kümmekonna aasta eest, kui suur hulk range meie elust ühtäkki kadus, võeti üles tänapäevase teema, millest tekitati kohe uued rangid. Tabuteemasid meil enam pole. Oluline on, mis põhjusel nii kirjutatakse ja kuidas sellest kirjutatakse. On tekkinud uued nii-öelda kohustuslikud teemad, mis ühel häälel kirjanikult nõuavad – ole tänapäevane! Nüüdisaeg on sageli nendeks rangideks – kirjanik kirjutagu meie kaasajast, kirjutagu nüüdisaegselt, tänapäevaseid teemasid avades, et toetada väikest või noort lugejat, nende sotsialiseerimist.

Ühiskond ja üldised olud on kiiresti muutunud. Vanemaealine kirjanikkond küsis kümne aasta eest endalt, kuidas edasi. Millist kirjandust vajab laps muutunud oludes? Mis teda toetaks ajal, mil lapsevanemadki on üpris pidetud, ei mõista kohaneda ega suuda sageli oma lastele turvatunnet tagada. Kuidas õpetada last ilmas hakkama saama? Kuidas seletada seda paha, mis vaba ühiskonna ja iseseisvuse selja taga tekkis? Väärtushinnangud muutusid pöörase kiirusega. Edu, noorus, väline ilu, raha, asjad tõusid kilbile ning pehmed väärtused, mille hulka kuuluvad hoolitsus laste eest ja kultuuri edendamine, jäid tagaplaanile. Kuidas meelde tuletada, meelde vajutada seda põlist ja head, mis ei lase iseenesel kaotsi minna?

Pärast mõningast mõttepausi hakkasid lastekirjanikud tõepoolest tänapäeva raamatusse raiuma. Kõigepealt toodi platsi kõikvõimalikud uue aja esemed: Barbie, arvuti, taskutelefon, hamburger, pleier; uue aja asutused: eraettevõtte, pank, firma; ühiskondlike olude muutusest tingitud

nähtused, nagu äri ajamine, eraomandi puutumatus, töötuks jäämine, asotsiaalne eluviis, narkomaania, kuni võõral maal toimuvate sõdade ja sõjapõgenikeni välja.

Vanema kirjanikepõlvkonna suhtumine on ses osas valdavalt satiiriline, kusjuures kogu see satiir ei pruugi sihtgrupile ülepea kohale ega korda minna. Täiskasvanu muidugi lustib seal kõrval. Niisuguseid jutte kirjutas ohtrasti Henno Kão. Satiiri kõrval esineb rahulikku kirjeldavat ja nentivat suhtumist. Hinnang on peidetud ja tuleb lugejale hoopis ootamatult ja salakesi päralt nagu Aino Perviku loomingus. Tänapäeva poole tulles kohtame uusi, sageli noori autoreid, kelle loomingus puuduvad tänapäeva kajastamise pingutused, sest nad ise ongi tänapäev! Arvuti ja mobiiltelefon pole ammu enam mingid uued asjad, millest peaks pikemalt pajatama. Keskendutakse pigem sellele, mida ümbritsev elu inimeselt nõuab, mida inimesega teeb. Nii viisi kirjutab teiste hulgas Piret Raud.

Järgnevad näited pärinevad nooremale koolieale mõeldud kirjandusest, kus kõneldakse rohkem mõistu kui otse.

Uhiuute moesemete üle, mille omamine on pigem staatuse sümbol kui tõsine tarvidus, on ikka (võib-olla teatava kadedusega segatult) nalja heidetud. Meelde tulevad Jorh Adnieli nõõpsaapad ja sulepea ja tritsud. Jaan Rannap laseb „Jänese mängutoosi” (1999) nimijutus jänkupojal raha koguda ja laadalt enesele mängutoosi (pleieri) osta. Koduteel juhtub klapistatud kõrvadega Jupil mitu liiklusõnnetust, sest kõrvad on „lahedat musa” täis, ei kuule enam oja mühinat ega auto mürinat. Autor karistab jänest vaid kahe vigase käpaga, aga jätab Jupi meele millegipärast rahulolevaks: „Mis viga marssida, kui musa mängib” (lk 41).

Barbie-nukk on, vähemasti oli, iga väikese tüdruku unistus. Leelo Tungla raamatus „Vaesed jõulud, rikkad jõulud” (1993) saab rikka pere Pepsiiine-Mercedese kingipaki hoopis vaese pere Maria ja on roosat luksusnukku ning selle maja nähes keeletu (lk 22).

Barbie võib olla ka emade unistus, nagu selgub Andrus Kivirähki „Kaelkirjakust” (1995): „Ihaldavalt nukku silmitsedes läks ema viimaks toast välja, kinnitades Kaile, et see lelu ikka hästi hoiaks, ja lubas õhtu poole nukukest veel kord vaatama tulla” (lk 33). Barbie ütleb samas: „Ma olen väga kallis nukk. Mind saavad osta ainult korralikud inimesed, kellel on normaalne sissetulek. Ma loodan, et su isa ostab õige pea mulle ka Barbie-maja ja Barbie-hobuse.” Barbie ei oska ega taha Kai ning kõhuuss Tõnise fantaasiamänge mängida. Autor teeb temast tarbimisühiskonna pesuehtsa esindaja, vaimuvaese ja ülbe beibe.

Moblale ja hamburgerile annab Henno Kão „Napakates juttudes” (2003) koguni iseloomu, ameti ja eluloo. Ilma vastilmunud moblata ei saa metsaelanikud ühtäkki enam üldse omavahel suhelda (lk 7). Hamburgerist saab aga metsa superarst, kes ravib trendika taimeteraapia (äraseletatult rämpstoidu) abil, ja kohalik nõid jääb töötuks (lk 37). Buuletamise vastu aitab too ravi imehästi, sest teeb täissõnuks ja juhmiks. Sama autori „Printsussis” (2001) kiitleb hamburger, et on moodne nähtus, ja üritab leiba riulilt maha nügida (lk 73–74).

Arvuti kui tööriist on tänapäeva kirjanikule kahtlemata asendamatu. Arvutisõltuvust ja muid arvutiga seonduvaid probleeme meie autorid käsitlevad pole. Vist on see valdkond võõras, puudub isiklik suhe temaga. Kão toob „Printsussis” ahjuaaluse paralleelina sisse arvutialuse – viisaka lipsustatud isanda, kes palub luba kas või korraks mõnd klahvikest puutada, ja kui luba käes ja tegu tehtud, on ekraan must (lk 49–51).

Leelo Tungal pajatab raamatus „Kollitame! Kummitame!” (1997) ühes loos arvutikolli äpardusest. Nimelt tuli too meie maile misjonitööle. Pealik Sir Error elab ajakirja Mardus kompuutris ja ajas kord kohvitassi klahvistikule ümber (lk 31).

Jaan Rannapi „Nelja nimega koeras” (2004) saadab Henryt häkkeri kuulsus. Ta on kursis kõigi arvuti kasutamise võimalustega ja rakendab need Jürgeni Kuta otsimise teenistusse. Iga päev arvuti taga tunde veetev poiss tunneb sõbra koera otsides ühtäkki, et on vist millestki ilma jäänud... Vanema põlvkonna tundeid arvutiasjanduse suhtes väljendab ehk kõige täpsemini väikese Jürgeni

mõistmatus, kui Henry seletab: „„See digifoto saadeti minu arvutisse koodidena, saad aru. Praegu saab juba uute mobladegagi pilti teha.” Jürgen ei saanud aru. See kõik oli tema jaoks liiga keeruline.” (Lk 121.)

Laste meelest on naljakas naiivne hiiglane Kāo „Printsussist”, kes e-maili emailpotis teele saadab ja koguni vastust ootama jääb (lk 76–81).

Lasteraamat pilab mõistukõneliselt ka reklaami, kõmuajakirjandust, astroloogiat ja muid uue aja nähtusi. Rannapi „Jänese mängutoosis” on Märdi isa reklaamiagent ja seletab pojale oma töö iseärasusi: see on kauba kiitmine raha eest, et rohkem ostetaks ja siis saab seda asja ka rohkem toota (lk 29). Poiss paneb jutu kõrva taha ja kõikjale kõõki ilmuvad reklaamlauseid: „Ergula puter on paha!”, „Tadra puter on ea!”

Kāo „Napakate juttude” omnibuul on peale kalameheks olemise kõva reklaamimees. Püügikorvi külge paneb ta sildi „Korv on lühim tee paradiisi!” (lk 11). Terve mets oli postpõdernistlikul ajal täis reklaamsilte: „Osta! Tarvita! Naudi! Osta veel!” (lk 26).

Haraka ajalehe pealkirjad Rannapi „Jänese mängutoosis” teevad au ka SL Öhtulehele: „Rebane murdis valgejänese pojad”, „Kuldnokal munad mädad”, „Siniraag satikatega kimpus” – harakas teab, et lugejahuvi tagavad õnnetused, röövitööd ja lood, kus kellelgi halvasti läheb, ja poliitikat ei tohi ka unustada (lk 44). Kāo „Napakate juttude” ajalehes pajatatakse, et nälkjās on teo maja õigusjärgne omanik, paljastatakse allilma asjamehi – vihmausse, sipelgapesa nõuab vabalinna õigusi jne (lk 45).

Pikk hüpe sotsialismist kapitalismi tõi kaasa võimalusi ja kaotusi. Mängleva kergusega asutati ja kaotati pankasid, firmasid, kooperatiive, aeti äri, pakuti katust jne. Selliste tegevuste juures on ikka neid, kes kahju kannatavad, haiget saavad ega mõista, miks nendega nii läks. Vanematega juhtunu puudutab alati ka lapsi. Valdavalt on kirjutatud kapitalismiga kaasnenud halvast. Ühtki rõõmsalt ja ruttu rikkaks ning selle kaudu õnnelikuks saamise lugu pole ette tuua. Vaid Reet Kudu tegelane „Pöörases reisis” (2001) tõdeb, et onu Vahur naeris end rikkaks ja õnnelikuks, seevastu ema on maailma ja enese murede all lookas (lk 42).

Äri ajamise ja pankadesse puutuva suhtes on eriti kriitiline Henno Kāo. Ärimees, pankur, äritsemine tähendavad tema silmis halba ja alatut. Muidugi pakub see teema Kāole kui leidlikule sõnamängitajale ohtralt võimalusi teravmeelitsemiseks – pank, rott, papp, katus jne. „Kusagil mujal” (2000) pajatab muu hulgas herilasest Elmarist, kes peab end kõvaks ärimeheks, aga on tegelikult pisike sul, kes veab salakaupa ja kannab tagataskus relva (lk 15). Vangimajas istudes on ta ajast pisut maha jäänud, aga kaabeltelevisiooniga seonduvaid ärivõimalusi märkab ta kohe. Samas raamatus kohtame ämblik Ärbit, kes on küll hea vaibakuduja, aga kehv ärimees ja seetõttu ei näe oma vaipade eest sentigi (lk 28).

Kāo „Napakates juttudes” hakkavad metsas kõik äri ajama: „Mets ei tahtnud ju ometi olla mingi kolgas, ka siin püüti elada moodsat elu” (lk 25). Kivi müüs samblakasukat, käbi seemneid, siil okkaid, mutt mullahunnikut. Tigu hakkas maakleriks, põrnikas asutas plaadifirma. „Printsussist” saetakse Punamütsikese mets maha ja müüakse välismaale (lk 12). Anneli Lemberi „Pere lugudes” (2004) arutavad isa ja poeg metsaõnnis, miks nemad oma metsa maha ei müü. Neid peetakse külas selle pärast lausa rumalateks ja saamatuteks. Isa seletab pojale, et korraks rikkaks saada pole kunst, aga mis metsatalu neil pärast seda veel oleks...

Kāo raamatus „Oliüks ärihaide hambus” (1999) on rottide boss võimeline ükskõik mida müüma: „Ma müüksin iseendagi maha, kui keegi maksaks ääretult palju või natuke rohkem” (lk 68).

Äritegijate kõrval on lastekirjandusse jõudnud ettevõtjad ja maaklerid. Arno Kaseniidu „Päikesekellas” (1999) asutab jänku ilusalongi, sest sipelgapere alustas uue pilvelõhkuja ehitamist, harakas asutas metsaraadio, karumemm meemüügipunkti: „Kui kaua sa ikka end teiste tegemiste

paistel uudistega toidad... Peaksin sel aastal ka ise midagi tegema.” (Lk 9.) Loo lõppu on autor pannud moraali: „Tuleb vaid teha seda, mida oskad ja mis meeldib. Siis edenevad ka esimesel pilgul rasked ettevõtmised.”

Piret Raua „Ernesto küülikutes” (2004) õhutab maakler Ernestot laenu võtma, sest „see maatükk on oma hinda väärt”. Samas loos ajab endine tsirkusedirektor pihtapandud kraami najal musta äri: istub laatal, pakub kaupa otse – kas loomaaeda või lemmikloomapoodi.

Niisiis on äriajamisel lastekirjanduse vaatevinklist vaadatuna tõrvajutid peal.

Rikkuse suhtes on lastekirjanikud korralekutsuvalt kriitilised. Rikkaid küll ei taunita otsesõnu, aga pilgatakse üksjagu. Rikas laps on enamasti pirtsakas ja hellitatud, vaene seevastu vähenõudlik ja lahke. Need stereotüübid pärinevad juba muinasjuttudest ja toimivad tänapäeval hooga edasi. Tungla raamatus „Vaesed jõulud, rikkad jõulud” laseb autor päkapikkudel tõdeda, et „aeg on sihuke vaene” (lk 9). Jonnimise tõttu jääb rikka pere laps uhkest kingist ilma, see läheb vahetusena vaesesse perre. Õiglus on jalule seatud!

Jõulude aegu tuleb majanduslik ebavõrdsus laste seas eriti esile. Päkapikud ei too ju ühtviisi headele lastele võrdseid kingitusi. Aino Perviku „Paula jõuludes” (2001) arutleb Paula, et muist päkapikke on vaesed, aga seevastu armsamad, sest loovad jõulumeeleolu (lk 12). Paula-lugudes võtab Pervik mitmel korral väärtushinnanguid vaagida. Parimad ei ole mitte kallid kingid, vaid isetehtud kingitused. Joosepi pere saab endale küll lubada jõulupuhkust välismaal, aga ema ja kasuisa rahategemise tõttu on Joosep sageli üksi, ema toob ja viib, aga ei viibi, sageli ei saa ema lubatud täita, sest tööasjad tulevad vahele. Rahamured teevad Paula isa närviliseks. Auto on tulnud maha müüa. Uut masinat aga ei saa endale lubada. Peab teisi paluma.

Käo meelest on rikkus hingerahu rõõvel. Raamatus „Kusagil mujal” leidis vihmauss Vidrik rahapaja ja sai päratu rikkaks. Tal polnud oma rikkusega midagi peale hakata. Keegi ei varastanud ära ka! Rikkus on kõigele lisaks ka naeruväärne, tõdeb Vidrik (lk 32).

Raud laseb Ernestol kohtuda poisiga viimase isa metsas. Isa ostis metsa linnast ja laps teab: „Kõik kohad on kellegi omad” („Ernesto küülikud”, lk 59).

Pankade maine lastekirjanduse peeglis pole just kiiduväärt. Ikka hiilib mingi rott seal ringi ja hoiustajatele jäävad loodetud tulu asemel tühjad pihud. Õnnetu Lääne-Eesti panga ja nii mõnegi teise kurva loo annab kunstmuinasjutu vormis edasi Rannap „Jänese mängutoosis” jutus „Varblase pangamaja”. Varblane veenab teisi, et kõht on paha hoiupaik, ei kasvata hoiuvara (lk 21). Pekiraasude asemele said tihased aktsiaid. Kui kass panga likvideerib, on kõik omast ilma, aga varblasel enesel leidub siin-seal üht-teist kõrvalepandut.

Käo „Napakate juttude” Repsi pangas juhtub sama lugu: „Pole panka, pole pappi” (lk 31) ja pole Repsi ennast. Omnibuul on oma tulemasinast ilma, ehkki lootis kolme saada.

„Ernesto küülikutes” on pank hiigelsuur peeglist seintega maja (lk 73). Puruvaene töötu mustkunstnik tajub majas ülbet ja üleolevat õhkkonda. Tal on ebamugav tunne ja ta ei saa sealt abi. Ta on panga silmis eikeegi. Kuid noormees, kes talle ära ütleb, mõjub sümpaatsena. Tahtis omal ajal kõielkõndijaks saada. Mees kõneleb Ernestole panga muredest-riskidest ja leiab, et pangatöö on lõppkokkuvõttes ka tore töö. Saab inimestega suhelda. „Suhtlemine on väga tähtis.” (Lk 75.)

Uue aja nähtus on töötuks jäämine ja sellest tulenevalt kas uue ameti leidmine või põhja käimine. Kodu kaotus ja prükkariks saamine ja kuritegevus ja narkomaania on tavaliseks muutunud. Lapsed vajavad selgitusi, vahest hoiatamistki ja pilguheitu nähtuste tagamaadele. Lastekirjandusest leiab kolme sorti suhtumist: esiteks, töötu asotsiaal on lihtsalt laisk; teiseks, töötu asotsiaal on ebameeldiv ja ohtlik; kolmandaks, töötu asotsiaal on elu hammasrataste vahele jäänud hea inimene.

Töötuks jäämine on Perviku „Paula lõpetab lasteaia” (2001) kõrvalteema. Üks poiss ei saa lasteaia lõpetamisel kodustelt kinki ja rühmakaaslane teatab halastamatu avameelsusega teistele, et

poisi isa koondati, neil pole raha ja nad söövad ainult rukkijahukõrti (lk 33). Ka Paula isal pole tööd, ent tema kolib pere pealinna ja asub seal ametisse.

„Päikesekellas” öeldakse: „Olukord loomariigis oli keeruline. Oli kriisiaeg. Paljud loomad kaotasid senise töö, paljud olid sunnitud alustama uue tööga” (lk 18).

„Ernesto küülikutes” kaotab terve tsirkustrupp tööandja nurjatuse tõttu töökoha, töövahendid ja kodu. „Nüüd on mu elu läbi,” halab mõõganeelaja. Nad otsivad uusi võimalusi. Ernesto leiab koha küülikufarmis, kus töötab heauskselt vaid toidu ja peavarju eest. Kunstratsutajanna läheb tööle liikluspolitseisse, karutaltsutaja loomaaeda. Raud näitab, et võimalusi leiab ka hullus olukorras. Optimistlikule lõpule paneb i-täpi see, et vana trupp asutab uue tsirkuse.

„Nelja nimega koeras” oli kodutu Tutu olnud väärt töömees. Trauma, juhiloa kaotamine, viinalembus, alatu alltõmbamine jätavad muidu tubli ja toreda mehe tänavale prügikaste sorteerima. Oma lahkete loomust ta õnneks ei kaota. Tutu näitel võivad lapsed aru saada, miks mõnikord nii läheb, nagu läheb, ja mis elu sellised inimesed elavad.

Peeter Sauter ei seleta „Laste raamatus” (2004), miks ja kuidas. Jussike oli lihtsalt töötu, leidis kodutu kassikese, otsis prügikastist süüa ja esmalt pakkus ikka kassikesele. Jussike ei saa ära surra, sest kassike vajab teda. Nii ärkabki ta üles (lk 8). Selline karm ja hell lugu.

Perviku kirjeldatud prükkarid „Paulas ja õuelastes” (2002) on pigem märgid kui inimliku taustaga pigilinnud. Paula kardab neid ja usub tõsimeeli, et nood varastavad lapsi ning nõuavad lunaraha. Ehk on autoril õigus, kui ta ei hakka elu hammasrataste vahele jäänud inimesi toredaks kirjutama, et jätab neist veidi õõvastava mulje. Ehk on parem, kui lapsed nendega distantsti hoiavad, sest mine tea.

Käo hinnangul hakkavad prügikastis sorima laisad ja tõrjutud. „Kusagil mujal” kõneleb laisast sipelgast, kes ei viitsinud isegi telekat vaadata, vedeles kõigil jalus ja visati lõpuks sipelgapesast välja. Nälg sundis teda prügikastist toitu otsima. Ta imestas, et ta sedagi viitsis (lk 40–41).

Tänavalastest on lastele kirjutanud Tea Kask ja Reet Made. Kase „Tänavalapsed” (2001) mõjub mis tahes vanuserühmale oma eheduse ja vaoshoitud emotsioonidega. Made „Veli Oliver” (2005) on ilukirjanduslikum, lasteraamatulikum, muinasjutulikum. Kumbki autor ei süüdistata otsesõnu õigupoolest kedagi, mõlemad aga selgitavad, miks niisugused asjad juhtuvad, ja rohkendavad sel moel empaatiat.

Narkomaania teemat käsitlevad otse ja ausalt teismelistele mõeldud raamatud. Nooremale koolieale oleks nagu vara neist asjust kõnelda? Aga kui vara on vara? Mõistujutuna on teemat puudutanud Henno Käo. „Napakates juttudes” müüb kärbseseen kärkotsi. Kes piisa alla neelas, võis end tükk aega kärbsena tunda ja puude vahel rõõmsasti ringi lennata (lk 70). Karust sai lootusetu kärkomaan, kes kogu oma papi kärbseseenele viis.

„Oliüks ärihaide hambus” pajatab suurejoonelisest narkoärist. Oliüks satub narkotsivabrikusse. Narkotsi müüakse ja reklaamitakse kui unenägusid. Oliüks leiab end jasmiinilõhnast ja võrkkiiigest, kirjude naeratavate liblikate seast. Aine hajudes pöördub idüll košmaariks ja liblikatel on tiibade küljes hirmsad küünised (lk 36–37).

Rannap laseb „Nelja nimega koeras” sulidel narkoäri saladusi avada. Nimelt on kasulik end koolidesse sisse süüa: „Rikka rahva kool on muidugi tobens, aga asja tuleb laiemalt võtta.” „Alul teed sutsu kaubaks, pärast kasvab äri ise.” (Lk 56.)

Muudestki sõltuvustest võib tüli tõusta. „Ernesto küülikutes” algab kõik halb näsupakiga kaasas käivatest piltidest. Tsirkusedirektor satub kogumiskire küüsi, mis viibki ta kuritegelikule tee. Sebra pilti taga ajades teeb ta päris sebra rahaks nagu ka kõik muu, mis näppu juhtub. Ta püüab end koguni ohvrina näidata (lk 135). Raua variant sõltuvusest on lapsele vahest mõistetavam. On ju temagi kunagi midagi suurema või vähema kirega kogunud.

Kaseniit ütleb „Päikesekellas” hasartmängude kohta kuldsed sõnad: „Raha peale ei tohi me enam mängida. Mängida on vahva, kuid seda peab tegema vaid lõbuks ja lõbuga” (lk 25).

Kurjuse ja ebaõigluse vastu töötab politsei. Korrakaitsjad peavad mainekujunduse eest kirjanikele aitäh ütleva. Nende ja nende töö kujutamisel on kasutatud sihilikku positiivset tooni. „Ernesto küülikutes” on küll esialgu kahtlusi ja kõhkclusi, kas politseist ülepea abi on. Siis tuuakse sisse ülemkonstaabel, kes tunnustab oma ülimald eesmärgiks õigus jalule seada, sest ta ise on ka ebaõigluse all kannatanud (lk 52).

Rannap kujutab „Nelja nimega koeras” politseinikke ja nende tööd äraütlemata sümpaatsel moel. Nad on ikka natuke naljakad ka! Tööd teevad südamega ja mõni pisuke nõrkus aiva lisab inimlikkust.

Sõda on midagi, mis juhtub kellegi teisega kusagil mujal ja on muutunud uudisteprogrammi lahutamatuks osaks. Eks see tee tuimaks. Vaid kõige vanemal põlvkonnal on sõjaga isiklik suhe. Perviku Paula juurdleb selle üle, et sageli ei saa televiisorit vaadates aru, mis on päriselt ja mis mängult. See hirmutab. Sõja põhjustest ja sõjaga kaasnevast põgenikeprobleemist (ja põgenike vastuvõtjate probleemidest) jutustab ainsana Pervik raamatus „Draakonid võõrsil” (2002). Ta nimetab kolm põhjust, miks sõdu peetakse: ei suudeta kokku leppida, põlatakse teistsuguseid, ei osatagi enam teistmoodi elada. Ning tapetute varanduse saab ka endale (lk 12). Pervik kirjeldab võõraste keerulist elu võõrsil ja omade keerulist elu võõrustajatena, kui võõraid palju saab. Mõtlemapanev mõistujutt. Ainuke positiivne lahendus on sõja lõpp ja koju pöördumine. Elus juhtub nii harva.

Niisiis kujutab lastekirjandus tänapäeva enamasti kunstmuinasjutu võtmes, harvem päris laste päris elu abil. Satiirilisuus on tasapisi asendumas nentiva ja sedastava suhtumisega. Vaiksel moel püütakse väärtushinnanguid paigas hoida, pidet pakkuda, headust rohkendada. Kui selle kõige tarvis peab range kandma, noh, siis hea asja nimel ju võib!

Sotsialiseerimine laste- ja aabitsakirjanduse kaudu

Nimepoetika analüüs

Mari Niitra

Lastekirjanduse kõige olulisemaks erinevuseks muust kirjandusest peetakse tema seotust pedagoogikaga. Samuti on levinud seisukoht, et mida avalikum on pedagoogiline element, seda väiksem on enamasti lasteraamatu kirjanduslik väärtus. Hea lasteraamat peaks lapsi õpetama ja juhendama nagu muuseas, lugemisnaudingu kõrvalt.

Õpetlik tegur lasteraamatutes seostub eelkõige eetiliste hoiakute kujundamisega, aga ka näiteks teadmiste jagamisega maailma asjade kohta.

Selles ettekandes olen aga valinud pisut tavatu elemendi, mille kaudu raamatud võivad laste arengule kaasa aidata. Olen uurinud lasteraamatute tegelaste nimesid. Järgnevalt püüangi näidata, et ka selline pealtnäha tähtsusetu tegur nagu tegelase nimi võib tegelikult anda olulist tuge väikese lugeja arengule. Samuti selgub vaadeldud raamatutest ja aabitsatest, et kirjanikud on kas teadlikult või alateadlikult järginud tegelaste nimevalikul lapse kognitiivset arengut.

Olen vaadelnud ilukirjandust, aabitsat ja algklasside lugemikke, mis kuuluvad paari-kolme- kuni kümneaastaste laste lugemisvarasse. (Väikelastele loeb raamatut ette lapsevanem, suurem laps loeb juba ise). Lapse keelelises arengus on see ajajärk väga oluline: paariaastaselt õpib laps rääkima, umbes koolimineku ajaks lugema ning koolis hakatakse arendama teaduslike mõistete mõistmist ja kasutamist.

Vaadeldud lasteraamatute ning õppekirjanduse puhul ilmnes, et laste kirjavara järgib neid lapse keelelise arengu etappe üpris selgelt.

Vaadeldavaks materjaliks on 1990. aastail Eestis ilmunud algupärased lasteraamatud, Leelo Tungla, Ene Hiiepuu ja Edgar Valteri aabits, mida kasutab 90–95 protsenti esimestest klassidest, ning 2. ja 3. klassi lugemikud samadelt autoritelt.

Mitmel põhjusel olen lähemalt analüüsinud lastekirjanduses esinevate loomadest tegelaste nimesid. Loomade puhul väljendub nimetüpoloogia eriti selgelt, sest võrreldes inimesenimedega on nende puhul vabamad reeglid ja suurem mängumaa. Teiseks avaldub just sellistes tekstides lapse maailma sammsammuline avastamine ja avardamine – nimede kaudu.

Teadupärast on loomad tegelastena iseloomulikud eelkõige lastekirjandusele. Samuti on loomaraamatud kõige populaarsemad just väikelaste kirjavarana. Kooliealiste raamatuis ilmub juba mitmeid muidki žanre: realistlikud jutustused esinevad kõrvuti äärmiselt kireva fantaasiakirjandusega. Loomad esinevad eeskätt fantastilise või muinasjutulise sisuga raamatutes.

Aabitsakirjandus on lastekirjandusega paralleelne. Olles küll avalikult didaktilisem, on ta samas lastekirjandusega tihedalt seotud ja koondab omamoodi antoloogiana olulisi ja kanooniliseks kuulutatud tekste tunnustatud lastekirjanikelt.

Tähelepanuväärne on, et vaatlusaluses aabitsas on lastele akadeemiliste teadmiste tutvustamist alustatud väga mänguliselt, kasutades tähtede õppimiseks just erinevaid loomaliike. Teise klassi lugemik teeb sujuva, kuid kindla ülemineku juba inimlikku keskkonda.

Lapse keelelise arengu etapid

Lapse keelelise arengu peamised astmed on defineerinud arengupsühholoogid. Hakkamata neid siin

pikemalt avama, kirjeldan põgusalt mõistete kujunemise etappe lapseõlve jooksul ning tõmban iga arenguetaapi puhul paralleele vastava vanuserühma kirjavaraga.

Inimesed, kes on kokku puutunud väikeste, nii paariaastaste lastega, kes parajasti õpivad rääkima, on võib-olla märganud, kuidas laps avastab äkki, et igal teda ümbritseval asjal on nimi. Esialgu on asi ja selle nimi lapse silmis lahutamatu seotud, ta peab nime asja omaduseks. Sõna ei ole lapse meelest veel mõiste, mida võib kasutada asjast eraldi.

Väikelastekirjanduses leidub hulganisti raamatuid, kus esinevad pärisnimena toimivad üldnimed. Sageli on need väga lihtsa ülesehitusega tekstid, mis sarnanevad rahvamuinasjuttudega. Väikelaste raamatuis on sagedased tegelased Karu, Hunt, Rebane, Jänes, tihti on need tekstis ka suure algustähega. Nende juttude süžee on skemaatiline, tegelased on eri liike esindavad isendid, kes esinevad tavaliselt ühekaupa. Iga tegelasega kaasneb hulk omadusi, näiteks karu on suur, aeglane ja armastab magusat, rebane on kaval ja mesikeelne, jänes arg jne. Rõhutatakse kas omaduste kimpu või tuuakse välja üks neist. Nii jagatakse lastele esmaseid entsüklopeedilisi/kultuurilisi teadmisi, kusjuures need teadmised ei taotle sugugi vastavust bioloogiale. Juba paari-kolmeaastasel mudilasel tekib selle kaudu ettekujutus ühe või teise loomaliigi omadustest, mis on olulised just muinasjutu seisukohalt. Laps omandab teadmised, mis rollis üks või teine loom raamatus ilmub.

Väikelapsel, kes on alles õppinud sõnu kõnes kasutama, pole veel tekkinud arusaama üldmõistest. Seega on üldnimel, nagu näiteks *karu*, identifitseeriv funktsioon.

Koolieaks on lapsel välja kujunenud üldiste mõistete funktsionaalsed vasted, kuid need erinevad tublisti täiskasvanute omadest. Neid on nimetatud ka pseudomõisteteks. Lapse mõtlemine toimib sel ajal n-õ kompleksides. See on juba samm objektiivse mõtlemise suunas: laps juhendub nii subjektiivsetest muljetest kui ka reaalistest objektidevahelistest seostest. Asjadevahelised seosed avastatakse vahetu kogemuse abil ja seepärast puudub neis kompleksides loogiline ühtsus.

Aabitsas kohtame just sääraseid komplekse: eri loomaliike, mis on kategooriateks jaotatud vastavalt sellele, mis tähega nad algavad. Lastekirjanduses on selle vasteks algriimilised ja ka kirjeldavad nimed.

Algriimilised nimed hõlbustavad klassifitseerimist ning, nagu selgub, on algriimilised loomanimed lasteraamatuis ülekaalukalt populaarseimad – näiteks Jänku-Juta, Hirve-Hilla, Rebase-Rein Heljo Männi „Mõmmilugudes”. Siin on tegemist kombinatsiooniga üld- ja pärisnimest, mis kujutabki endast vaheastet mõistete kujunemisel. Samuti loetakse lasteraamatuid sageli valju häälega ette ning häälikute kokkukõla pääseb siis eriliselt mõjule.

Ka aabitsais kohtame just algriimilisi nimesid. Iga tähte õpetatakse mingi looma abil, kusjuures looma pärisnimi algab sama tähega – näiteks dogi Doora, madu Muia, ööbik Örru. Endiselt on kasutusel stereotüübid: eesel on rumalavõitu, pörsas rāpakas ja kommeteta, vares valelik jne.

Aabitsaga kaasnevas töövihikus ilmnebki tähtede õppimist kokku võtvas harjutustikus tähtede tegelastega sidumise funktsioon – ülesanne on meelde tuletada, missugust tähte iga tegelane lapsele õpetas.

Mõnel pool aabitsas on tähed nimede kaudu seotud ka identiteediga. Näiteks päkapikulaste vanaisa Kustas Koolisson töötab koolis.

Olulisel kohal on mitmesugused tähenduslikud seosed: aabitsa esimene täht A on seotud päkapikupoiss Adamaga. Nii väljendab esimene täht esimest inimest, rõhutades justkui uue maailma avanemist kirjaoskuse omandamise toel.

Teiseks vaheastmeks komplekses mõtlemises on kirjeldavad nimed (sellised loomanimed nagu Mustnina, Kirjak, kaksikud kassipojad Triibulised jne). Ka klassikalistes muinasjuttudes, mille iseloomulikuks tunnuseks on just skemaatilisus, puuduvad tegelastel pärisnimed. Kui need aga on, siis nad „kõnelevad” ja annavad tegelase iseloomustuse (Kaval-Ants, Kuldkihar, Lumivalgeke) ning

tähistavad jällegi käitumismudeleid.

Sõnade ja asjade lahknemisele juhib tähelepanu episood Heljo Männi raamatust „Tulirebane Unne”, kus jänes nimega Vapper õrritab hunti ja langeb tema saagiks. Moraal kõlab järgmiselt: „Jänes ei tohi olla julge, ka siis, kui ta nimi on Vapper. Jänes peab olema tark.” Seega on siin omamoodi lõks lapsepärasele maagilisele mõtlemisele. Tekst eristab nime ja reaalsuse, juhtides tähelepanu objekti ja tema märgi lahutatavusele.

Kirjeldava nime näiteks on ka tuletised olendi iseloomust või eluviisidest. Näiteks on Edgar Valteri raamatus „Pintselsabad” rändroti nimeks Rändolf – teda iseloomustataksegi kui palju rännanud, laia silmaringiga ja üpris haritud isiksust.

Kooliharidus hakkab lapsele järk-järgult tutvustama teaduslikke ja abstraktseid mõisteid. See on faas, kus tasapisi kujuneb välja kontseptuaalne mõtlemine. Lapse teadvuses on sõna ja asi juba teineteisest eraldunud. Lastekirjanduses markeerib seda perioodi tõik, et nimed ei lähtu enam selgest süsteemist, tegelaste omadustest, vaid on mõistetest lahknenuid.

Kooliealiste, eeskätt põhikooliealiste laste kirjanduses kohtame juba keeruka struktuuri ja vormivõtetega süžeesid, teosed on jutustuse või koguni romaani mõõtu. Sellises fantaasiakirjanduses esinevate loomade nimed on nii loomade kui ka inimeste pärisnimed. Mida keerulisem nimi (kas inimese oma või sootuks mütoloogilise taustaga) on loomast tegelasele raamatus pandud, seda keerukam on raamatu ülesehitus ja seda kandvam roll on ka tegelastel. Toon mõned näited.

Henno Kåo populaarses jutustuses „Kuningas, kuninga kass ja teised” on üheks keskseks figuuriks kass Ewald. Kaksisveega muide – nagu ta ise rõhutab.

Astrid Reinla raamatus „Lumeelevant” vaadeldakse kogu tegevust filosoofikalduvustega isakassi Ptolemaiose silme läbi.

Henno Kåo vares Villemi lugudes on nimategelane mõtisklev, elu üle arutlev ja muidu väljapaistev isiksus. Tibupõlves otsustab Villem ette võtta reisi maailma lõppu.

Paavo Matsini raamatus „Väike viiul ja kassimaffia” vehib karpkala Eugen sisse basseini lennanud koti kuldrahadega. Kui basseinist hakatakse vett välja laskma, põgeneb Eugen kanalisatsiooni kaudu merre. Kuuldavasti sai Eugenist miljonärkala, kes elas vee alla rajatud pilvelõhkujas Ameerika lähistel.

Jaan Rannapi „Röövel Rinaldos” ilmub üksi elava mehe majapidamisse rott, kes oma püüdjat pidevalt üle kavaldab ning pälvib mehelt seetõttu nime Rinaldo Rinaldini – kui mõjukas ja väärikas vastane.

Kõik ülaltoodud tegelased kannavad erilist ja väarikat nime ning on tegelastena ka niisama markantsed.

Sellistes tekstides esineb mõistagi ka traditsioonilisi loomanimesid, nagu ustav krants Sammi, väike linnakoer Nelli. Sellised nimed kõlavad tõepäraselt ja usutavalt ning esinevadki pigem realistlikes juttudes. Torkab silma tendents, et mida rohkem taotleb tekst elutruudust, vastavust reaalsusele, seda tavalisemad on ka loomanimed. Selliste nimedega isenditel ei ole aga enamasti suurt osa, pigem figureerivad nad taustakirjeldustes.

Huvitav on 2. klassi lugemiku üleminek loomade hulgast „pärislaste kooli”.

Esiteks suunatakse laps nüüd loomade juurest sujuvalt inimeste hulka. Vanad loomadest klassikaaslased otsustavad hakata hoopis mänguasjadeks, kellega Adam ja Anna saavad mängida pärislaste koolist vabal ajal.

Ka siin õpetatakse klassifitseerimist nimede abil. Klassijuhataja Anne Metsa käe all õpivad uues klassis näiteks Jüri Pihlakas, Kaarel Tamm, Mati Lepp ja Mari Seeder. Torkab aga silma, et nimede valikul on sedakorda teadlikult hoidutud algrimist. See liigitus põhineb juba teaduslikel

alustel – need on puuliigid, mida seob bioloogiline klassifikatsioon, mitte enam suvaline omadustekompleks.

Konnotatsioonid – täiskasvanute ja laste kood

Lastekirjanduse eripäraks on, et üldjuhul kirjutavad raamatuid täiskasvanud, mitte lapsed ise. Sellest tulenevalt on tegemist nn ambivalentsete tekstidega, milles on korraga esindatud nii laste kui ka täiskasvanute kood. Ühest küljest on tegemist autori enda kogemuste sissekirjutamisega, teisalt aga loevad täiskasvanud lastele raamatuid sageli ette ning sestap on osa tekstist (vaikimisi) neile adresseeritud. Sageli on need näiteks intertekstuaalsed viited muule kirjandusele või kirjandusvälisele kontekstile, mida nopib tekstist välja vaid täiskasvanu.

Samal kombel on ka nimeseosed tihti arusaadavad vaid täiskasvanule. Näiteks on aabitsas päkapikulaste vanaema nimi Mamma Miia, ühes Henno Käo teoses figureerib keegi Mutionu Mihkel. 2. klassi lugemiku üht õpilast, krutskivenda Johannest hüütakse Jukuks – ta on tõepoolest koolianekdootidest tuttav vigurivänt.

2. klassi lugemiku võõrtähti tutvustavalt leheküljelt leiame loo, kus päkapikk Anna eksib linnas ära: „Linn on suur. Anna on väike. Linn on võõraid sõnu täis.” Illustratsioonidel on näha kirevaid silte ja reklaame: Coca-Cola, McDonald’s City, centrum, reisibüroo Wow, BMW firma. Ja selgitav tekst: „x, y, z, q, ... on võõrtähed. Neid leiad enamasti kaugete maade ja rahvaste nimedes. Aga ega see paha tee, kui õpid neidki tähti tundma” (lk 67). Delikaatselt, kuid kindlalt on tõmmatud piir oma ja võõra vahele, kuid samas nenditakse, et võõrastest sõnadest pole pääsu. Iseasi, kas neid nõnda ohtralt kodukeeles kasutama peab.

Henno Käo lühijutt „Paha nimi” 3. klassi lugemikus räägib poisist, keda koolis pentsiku nime pärast narritakse, nii et ta on sunnitud poppi viskama. Lugu lõpeb nii: „Tühja kah! Pole olemas hädasid, millest mees jagu ei saaks! Eriti veel mees, kes tahab saada kapteniks! Aga tal on ju ka väike õeraas. Õde läheb kooli tuleval sügisel. Ja õe nimi on Lutsille Internetta Kärölyn...” Vaadates tänase Eesti lapsenimesid, näib see lugu toimivat samuti kahel tasandil: manitsusena lapsevanemaile, et nad oma lastele veidraid nimesid pannes järeltulijaile määratud taaka ei tekitaks, ning lohutusena neile lastele, kes just säärase nimega toime peavad tulema.

Samas lugemikus on läbivatel lapstegelastel rõhutatult lihtsad ja levinud nimed, nagu Katrin, Tiina, Piret, Taavi.

Kokkuvõtteks

See oli kõigest visandlik pilt pärisnimede suurest ja keerukast maailmast laste- ja koolikirjanduses. Vaadeldud raamatute põhjal aga selgub, et nimed nendes tekstides pole sugugi juhuslikud. Osalt võib tegu olla kirjanike teadliku valikuga. Teisalt võib nimede kasutamine vastavalt väikese lugeja keelelisele arengule olla ka alateadlik. Kõigepealt esitatakse loomade üldnimesid pärisnimedena, seejärel kombineeritakse loomaliigi üldnime kas algriimi või mõne iseloomuliku omaduse kaudu pärisnimega ning lõpuks kaob otsene seos looma ja tema nime vahel.

Samuti kannavad nimed lastekirjanduses enamasti mitmesuguseid tähenduslikke seoseid või kirjeldavad ühe või teise tegelase olemust. Lisaks toetavad erinevad nimetüübid lapse klassifitseerimisoskuse arengut ja kognitiivsete kategooriate õppimist.

Tõlge täidab tühikut

Tänapäeva eesti laste- ja noortekirjanduse valged laigud

Ave Tarrend

Tänavuse algupärase lastekirjanduse päeva põhiteema – vabadus lastekirjanduses – viib mõtted paljudesse eri suundadesse. Siiski tundub mulle antud teemavalikust lähtudes kõige intrigeerivam arutleda selle üle, kui vaba või ahistatud on meie algupärane lastekirjandus Eesti lasteraamatuturul. Nimelt võib tundud eesti keele uurijat Kristiina Rossi parafraaseerides väita, et suurema osa eesti keeles trükitud tekstist moodustab tõlgitud tekst. Sealjuures ei mängi rolli, kas tegemist on täiskasvanutele või lastele ja noortele mõeldud kirjandusega – eri keeltest vahendatud tõlked valitsevad kirjanduse üldpildis mäekõrguselt omamaise kirjanduse üle. Kuidas mõjutab selline olukord meie algupärast lastekirjandust? Kas tõlketeostes võib täheldada teatud žanrite, teemade või vormilahenduste ülekaalu? Kui jah, siis mida ütleb välismaise teksti domineerimine raamatuturul meie kodumaise kirjanduse hetkeolukorra kohta? Ning lõpuks: kas tõlgete vohamine ei piira eesti autorite vabadust rääkida kaasa neil teemadel, mida tõlkekirjanduses on juba käsitletud?

Niisiis on mul kavas veidi mõtestada algupärase ja tõlkelise laste- ja noortekirjanduse suhet viimase kümne aasta arengu põhjal.

Ärevust tekitav statistika

Tõdemuses, et Eesti lasteraamatuturul domineerivad tõlked algupärandite üle, ei ole midagi uut; probleem on olnud korduvalt üleval nii lastekirjanduse uurijate kogunemistel kui ka ajakirjanduses. 1990. aastate alguses, mil nõukogude süsteemi kirjastamis- ja raamatulevi poliitika oli kokku varisenud ning ühiskond sattunud sügavasse majanduslikku ja psühholoogilisse kriisi, oli võib-olla loomulik, et tõlkeid ja eriti klassikute kordustrukke ilmus omamaistega võrreldes rohkem. Sirvides aga möödunud aastate eestikeelse laste- ja noortekirjanduse bibliograafilisi nimestikke^[8], mis sisaldavad eestikeelse originaalkirjanduse kõrval nii eesti keelde tõlgitud tekste kui ka kordustrukke, torkas mulle silma üha jätkuv tendents, et tõlkekirjandust ilmub aastas keskmiselt kaks kuni kolm korda rohkem kui algupärast lastekirjandust.

Toodud väide kehtib kõikide tekstiliikide kohta, välja arvatud luule, kus ilmub algupärandeid rohkem kui tõlkeid. Mullu jõudis 24 omamaise luuleraamatu kõrval trükki viis tõlkekogu, varasematel aastatel oli aga tõlkeluulekogusid üsna vähe: keskmiselt üks kogumik aastas. Luule tõlkimise keerukust arvestades selline olukord ei üllata, kuigi mullune tõusutrend tõlkeluule vallas võib jätkuda tulevikuski. Et algupärane luule on ka mahult tõlkeluulega võrreldes tunduvalt kaalukam, siis põhjust paanikaks ei ole. Küll aga tekitab ärevust tõsiasi, et viimase viie aasta jooksul on tekkinud suur lõhe omamaise ja tõlkelise aimekirjanduse vahel. See lõhe on küll alates 2000. aastast, mil aimekirjanduse tõlked ületasid eesti omatoodangu tervelt kuuekordselt, järk-järgult kahanenud, kuid siiski ka veel ülemöödunud aastal ületasid tõlked meie algupärandeid arvuliselt ligi kolm korda. Näiteks ilmus 2000. aastal 126 aimekirjanduse alast tõlget ja vaid 20 omamaist teatme- ehk teaberaamatut, 2003. aastal olid need arvud vastavalt 98 ja 33. 2004. aasta statistika ei ole veel lõplik, kuid olemasolevatele andmetele toetudes võib väita, et ka möödunud aastal oli välismaist päritolu aimekirjandus algupärasest umbes kolm korda arvukam.

Samasugust mõtlemapanevat arengut näitab ka ilukirjandusliku proosa viimaste aastate statistika. Näiteks 2000. aastal ilmus 239 tõlkeramatut kõrval vaid 53 eesti algupärast teost, sealhulgas vaid 26 esmatrükki. 2004. aastal olid need arvud vastavalt 139 tõlkeproosa raamatut ja 36 omamaist teost, mis näitab taas eesti proosa peaaegu neljakordset allajäämist tõlkeproosale.

Tasakaalustamatuse põhjused ja sellega kaasnevad ohud

Vaatamata tuntud argumendile, et väikese lugejaskonnaga kultuur peabki palju tõlkima, sest milleks „hakata kohapeal kõike seda uuesti välja mõtlema, mis vahepeal mujal ja muudes keeltes on juba kirja pandud”^[9], näib mulle praegune olukord siiski üsna tasakaalust väljas. Mida rohkem vaadata ajas tagasi, uue aastatuhande alguse ja 1990. aastate poole, seda jõulisemalt domineerib tõlkekirjandus omamaise kirjanduse üle. Vahe on viimasel ajal vähenenud selle arvelt, et aasta-aastalt on ilmunud üha rohkem algupärast kirjandust. Arvatavasti on kirjastused üle saanud 1990. aastate alguse majanduslikust madalseisust, mis muutis algupäraste illustratsioonidega eesti lasteraamatu väljaandmise kulukaks. Samuti on muutunud lugeja käitumine. Suurenenud on rahva üldine ostujõud ja paranenud ka inimeste kirjanduslik maitse. Veel mõni aeg tagasi eelistati kodumaisele lasteraamatule uhkete klantspiltidega tõlkeraamatut, nüüd on aga üha rohkem hakatud hindama head eestikeelset ja -meelset kirjandust. Peale selle näitavad arvud, et ka tõlketoodang on viimastel aastatel veidi vähenenud. Minu meelest annab see tunnistust nii rohkem läbikaalutud tõlkeotsustest ja põhjalikumast turuanalüüsist kui ka raamatuturu üleküllastusest teatud valdkondades. On ju selge, et igal aastal ei ole vaja välja anda ühtesid ja samu Disney koomikseid või Astrid Lindgreni raamatuid, sest ükskord on nad enamikus kodudes olemas ja niipea enam uut ostma ei hakata. Kuidas aga siiski kujunenud olukorda hinnata? Millest toodud arvud tegelikult räägivad?

Tõlketoorias on levinud arusaam, et kui tegemist on tasakaalustatud kultuurisituatsiooniga, siis tõlgitakse üldjuhul selleks, et täita mingeid arengutühikuid või -lünki. Vastava maa vastutavad isikud või institutsioonid valivad muukeelse kirjanduse hulgast välja need teosed, teemad, žanrid vms, millest oma kirjanduses puudust tuntakse. Millised siis on need kodumaise kirjanduse arengutühikud või valged laigud, mida tõlked peaksid aitama likvideerida, ehk teisiti küsides: missugused valdkonnad on eesti laste- ja noortekirjanik ja tema kirjastaja jätnud oma välismaa kolleegile? Kas „jätma” on siin õige sõna või peaks hoopis rääkima „kaotusest”?

Tõepoolest tundub, et kodumaise kirjanduse tootjad ei ole niisama lihtsalt oma positsioone loovutanud, vaid on need kaotanud karmis konkurentsisis põhiliselt tõlkekirjandust vahendavatele kirjastustele, ja sageli neist endast mitteolenevatel põhjustel. Mitmed neist kirjastustest on rahakate ja mõjuvõimsate välismaa korporatsioonide käepikendused, mis suudavad põhjalikult katta kõik kirjandussüsteemi alaharud – ka näiteks nende teemade või vormide osas, mis alles aasta tagasi said kenasti kas algupärandite või tõlgetega täidetud, ja sõltumata sellest, kas vajadus selliste raamatute järele on või mitte.

Vaadakem näiteks kirjastuste Egmont Estonia, Ersen või miks ka mitte mõne eestipärase nime taht varjunud, ent välismaa raha abil töötava kirjastuse viimaste aastate väljaandeid. Neist leiab rohkem tõlke- kui omamaist kirjandust, kusjuures paljude tõlkeraamatute vajalikkuses võib julgelt kahelda. See toob kaasa olukorra, kus eestikeelsel originaalkirjandusel ei ole enam ruumi ja võimalust ennast raamatuturul kehtestada, sest tõlked on täitnud polettidel kogu vaba pinna. Sellega seoses tekib paratamatult ka tunne, et meie kirjanduse üle ei valva mitte kodumaised autorid, kirjastajad, kaubitsejad ja teised asjaomased isikud, kes valivad tõlgitavad teosed välja ja toovad polettidele vastavalt eesti lugeja vajadustele, vaid hoopis mõningad välismaa kirjastuste Eesti filiaalid, kes sinset arengut dikteerivad ja ennast turul kehtestada püüavad. Niisuguste kirjastuste peamine eesmärk näib olevat vaid oma kukru täitmine, mitte eesti laste tegelikud huvid ja vajadused. Teisalt on ju teada, et ka kirjastus on eelkõige kasumit tootev ettevõtte, mitte rahvusliku missiooni täideviija, mistõttu ei maksagi talt oodata väga aatelist käitumist. Siiski sooviks, et kirjastused ilmutaksid oma valikus veidi rohkem vastutustunnet, sest olgem ausad, kellele on vaja neid üsna mõttetuid ja üheplaanilisi printsessi- ja nõialugusid, kõiksuguseid une-, jõulu- ja loomajutte, mis igal aastal turule paisatakse ja mis ei torka silma ei erilise keeleilu ega mõttevõlu poolest.

Püüan eespool kõlanud väiteid mõne konkreetse näite abil illustreerida. Nagu juba mainitud, on tõlketoorias levinud arusaam, et tõlgetel on sihtkultuuris täita tähtis roll: nad kas vahendavad väärtusi, mida sellel kultuuriruumil endal ei ole ja mida loodetakse tõlgete kaudu omandada, või aitavad nad sihtkultuurile nn lähtekultuuri lähemale tuua, näiteks tutvustada naabrite eluolu. Mõlemal juhul on tegemist mingi puuduse leevendamise või tühiku täitmisega. Nii võib öelda, et Anne Franki päeviku tõlkimine 2003. aastal võimaldas täita lünka, mis laiutas meie kirjanduses ja eriti lastekirjanduses holokausti teema käsitlemisel. Niisamuti aitasid ungari, slovaki, itelmeeni, rootsi ja teiste rahvaste muinasjutud, aga ka antiikaja müüdid ja legendid, mis jõudsid meie raamatulettidele viimastel aastatel, meile tutvustada teiste rahvaste kombeid ja uskumusi. Ka ei ole kahtlust, et viimastel aastatel pakutud näpunäited tüdrukutele mitmesuguste juuksehooldusnippide, näokreemide, ravivate jms kasutamiseks või lõhnalummustega tutvumiseks on niisamuti vajalikud, sest omamaises kirjanduses haigutas sellel kohal tühik.

Viimane näide illustreerib aga ilmekalt ka seda ohtu, mis võib tekkida, kui tõlketekst hõivab olulise koha kirjandussüsteemis ja võtab omamaiselt kirjanduselt võimaluse ise esile kerkida. On selge, et kui on juba olemas teos mingis ainevaldkonnas, olgu siis tegemist iluprotseduuride, seksuaalkasvatuse, jalgratta parandamise või loomaaialoomade eluolu kirjeldamisega, siis teist samasugust enam müüa ei õnnestu, sest esmane infoajadus on rahuldatud. Pealegi veel Eestitaolises väikeriigis, kus potentsiaalne lugejaskond on väike ja rahva ostujõud üsna piiratud. Võibki näiteks juhtuda, et tõlketeos, mis jõudis lugejani varem kui mõni samateemaline algupärane, saavutab kirjandusmaastikul kiiresti suure populaarsuse ja hõivab kogu turuniši, tõrjudes algupärased teosed kõrvale. Teisalt võib tõlge muidugi anda tõukeid samateemalise, kuid oma maa spetsiifikast lähtuva teose loomiseks. Julgen väita, et tõlked ongi mingil määral kaasa aidanud näiteks sotsiaalsetest riskiperedest pärit laste elusaatuse kujutamisele eesti lastekirjanduses või keeruliste narkomaania- ja vägivallaprobleemide käsitlemisele, pannes need teemad meie konteksti. Niisiis on tõlgete ja omamaise kirjanduse suhted läbipõimunud ja mitmetahulised.

Teooria selgitab olukorda

Tõlgete ja algupäraste tekstide staatust kultuuri- või täpsemalt kirjandussüsteemis on uurinud paljud teoreetikud. Tutvustan alljärgnevalt Iisraeli kirjandus- ja kultuuriteoreetiku Itamar Even-Zohari seisukohti^[10], sest need aitavad minu meelest käesolevat olukorda kõige paremini selgitada. Even-Zohari järgi kujutab kirjandus nagu kõik teisedki ühiskondlik-kultuurilised nähtused endast keerulist, dünaamiliselt arenevat konglomeraati, milles on omavahel hierarhilistes suhetes mitu erinevat allsüsteemi. Kõik need allsüsteemid, mida nende omavaheliste keeruliste seoste pärast on nimetatud ka polüsüsteemideks, võistlevad lugeja tähelepanu nimel. Kirjandussüsteemi sees toimub lakkamatu konkurents eri žanrite, koolkondade, stilistiliste põhimõtete, kanoniseeritud ja kanoniseerimata teoste, aga ka algupärandite ja tõlkekirjanduse vahel. Kirjandussüsteem omakorda konkureerib publiku enda poole võitmise nimel kujutava kunsti, muusika, teatri, televisiooni jt kunstiliikidega. Nii tekib mitmekihiline ja omavahel läbipõimunud võrgustik, mis on otseselt seotud ka majanduse, poliitika jt sotsiaalsfäärade arengu ja eelistustega. Even-Zohar on täheldanud, et teatud tingimustel võib kirjanduse polüsüsteemis olla tõlgetel eriline roll, mis võib päädida isegi sellega, et need saavutavad kirjandussüsteemis juhtpositsiooni ja hakkavad vormima vastava kultuuriruumi kirjanduspilti. Sellisel juhul mõjutavad tõlked selle maa kirjanike mõtteid, maailmavaadet, kunstilise kujutamise meetodeid ja võtavad otseselt osa konkreetse (rahvus)kirjanduse kujunemisest. Tingimused, mis võimaldavad tõlgetel omandada kultuuris juhtpositsiooni, sõltuvad Even-Zohari väitel ühiskonna ja tema kultuuri arengutasemest ja stabiilsusest. Siinjuures võib eristada kolme võimalust, mis on siiski ühe ja sama seaduspärasuse kolm aspekti. Tõlgete positsioon on tugev ja nad asuvad kirjanduse polüsüsteemi keskmes, kui: 1) kirjandus on algus- või kujunemisejärgus; 2) kirjandus on suhetes mõne teise kirjandusega perifeerses ja/või nõrgas positsioonis; 3) kirjanduses toimuvad pöördelised muutused või on

tekkinud teatud kirjanduslik vaakum.

Näiteid selle kohta, et tõlked on mõjutanud ühe või teise rahvuskirjanduse sündi ja kujunemist, mängides sealjuures „esmast keelelist rolli”, leiab maailmapraktikast küllaga. Nii oli see roomlastel, kes oma kirjanduse loomiseks vahendasid usinasti kreeka autoreid; nii oli prantslastel ja teistel Euroopa suurrahvastel, kes tõlkisid kreeka ja ladina keelest, et oma keelt ja kirjandust uute vormide ning väljendusvahendite abil rikastada. Ja nii oli see teadupoolest ka meil, eestlastel, kelle rahvuskirjandus kujunes välja suuresti tänu tõlgetele. Mõelgem siin kas või Kreutzwaldi, Jannseni, Koidula ja paljude teiste rahvusliku ärkamisaja suurkujude mugandustele saksa keelest.

Ka Even-Zohari toodud teise variandi illustreerimiseks ei ole vaja näiteid kaugelt otsida. Nõukogude perioodil, mil eesti kirjandus kuulus nn sõbralike vennasrahvaste kirjanduste perre ja oli osake suure Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduskooslusest, oli see tegelikult vene kirjanduse suhtes täiesti perifeerses ja nõrgas positsioonis. Pärast Eesti okupeerimist Nõukogude vägede poolt hakati ideoloogilise mahajäämuse likvideerimise ettekäändel kiiresti vahendama tõlketekste vene autoritelt; kontroll kirjanduse loomise, vahendamise, levitamise ja tõlgendamise üle viidi Moskvasse. Eesti oli kaotanud iseseisvuse kõikides eluvaldkondades, kaasa arvatud kirjandussüsteemis. Heaks näiteks vene ja teiste nn sotsialistlike vennasrahvaste keeltest tõlgitud teoste tohutust ülekaalust Teise maailmasõja järgsete aastakümnete eesti laste- ja noortekirjanduses on Andres Jaaksoo koostatud statistilised ülevaated, mis on ilmunud tema toimetatud leksikoni „Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses” lisades.

Tänast olukorda analüüsid tundub mulle, et me täidame Even-Zohari nimetatud kolmanda tingimuse – tõlgetel on eesti kirjandussüsteemis keskne positsioon seetõttu, et meie kirjandus on teatud mõttes kriisis või vaakumis. Õigupoolest ei ole kriisis mitte ainult kirjandus, vaid kogu ühiskond, sest viisteist aastat, mil oleme saanud tegutseda vaba rahvana, kes otsustab ise oma eluolu üle, on siiski normaalse arengurütmi saavutamiseks liiga lühike aeg. Kas tõsiasi, et eesti autorite looming on üldises kirjanduspildis saavutanud teatud mahu ja positsiooni, on märk sellest, et hakkame kriisist väljuma? Eks seda näitab aeg, kuid jah, sellise väikese kirjanduse jaoks, nagu seda on eesti kirjandus, jäävad tõlked alati väga olulisele kohale. Oma Andersene, Tolkiene, Lindgrenid või Carroleid ei ole meil ju kuskilt võtta.

Even-Zohar ütleb, et mida tugevam ja kindlam on üks rahvuskirjandus, seda marginaalsemaks muutub selles tõlgete positsioon. Tõlketekstidele jääb sellisel juhul üha enam „sekundaarne keeleline roll” ja neid hakatakse sobitama vastava rahvuskirjanduse tõekspidamisega ega vaadelda enam kui esmaseid mõjureid. Hinnates meie tänast olukorda ja analüüsid neid tõlketegevuse telgi, millel toimub kõige vilkam vahendustegevus, võib öelda, et teatud mõttes sobib selle iseloomustamiseks ka eespool kirjeldatud teine mudel. Lähtun siinkohal tõdemusest, et eesti kirjandus on laialt vohava angloameerika kirjanduse kõrval sattunud mõnevõrra perifeersesse positsiooni, loovutades juhtrolli oma lombitagustele naabritele vaat et vabatahtlikult.

Valged laigud

Kui heita põgus pilk taasiseseisvusaegsele laste- ja noortekirjanduse maastikule ja püüda kirjeldada avanevat vaatepilti, tuleb esmalt tõdeda, et tõsisem tõlkimine läks lahti alles 1990. aastate keskpaigas. Esimestel taasiseseisvuse väljakuulutamisele järgnenud aastatel ilmus nii algupärast kui ka tõlkekirjandust küllaltki vähe ja suures osas oli tegemist varem ilmunud teoste kordustrükkidega. Ka 1995. aastal, millest alates võime täheldada teatud aktiivsemat tegutsemist tõlkemaastikul ja mis on ka põhjalikult bibliograafiliselt dokumenteeritud, annavad endiselt tooni juba teada-tuntud tekstide uusväljaanded. Lette täitsid siis ja täidavad teatud mõttes ka praegu Tarzani-lood, mitmesugused Disney sarjad, kaasa arvatud arvukad koomiksid, Astrid Lindgreni, Hugh Loftingi, Hannu Mäkelä jt autorite vana hea klassika. 1995. aasta aimekirjanduse nimekirjast jäid silma

mõned kosmoseteemalised või maadeavastustest pajatavad raamatud, samuti rongidest ja mitmesugustest masinatest rääkivad tekstid, mis täitsid kahtlemata meie algupärasest kirjandusest sel ajal laiutanud lünka. Järgmistel aastatel on jätkunud sama suund, lisandunud on James Fenimore Cooperi, Alexandre Dumas', Michael Ende ja paljude teiste maailma laste- ja noortekirjanduse tippautorite teosed. Rõõmustav on, et 1996. aastal jõudsid eesti laste ja noorte lugemislauale Jostein Gaarderi filosoofiliste sugemetega bestseller „Sofie maailm”, J. R. R. Tolkieni ning Ursula Le Guini fantastilis-müstilised teosed ning muidugi Berti-lood.

Berti ja tema kirjanduslike poolvendade Sune ja Emanueli tähtsust Eesti kirjandusmaastikul on võimatu üle hinnata. Kõik nad on sündinud rootsi autoritandemi Anders Jacobssoni ja Sören Olssoni käe all ja andnud eestikeelsele laste- ja noortekirjandusele tagasi vahepeal kadunud poisteraamatu. Või nagu hea kolleeg Krista Kumberg oma aastataguses Postimehe arvustuses mainis, panid need tekstid lugema ka „niisugused poisijõhmmid, kes enne seda vabal tahtel käsi raamatuseks ei teinud”.^[11] Berti, Sune ja Emanueli menu on hea näide sellest, kuidas mõni tekst lihtsalt tuleb, näeb ja võidab, kui tõsiseid konkurente silmapiiril ei ole. Mis sest, et need lood on iseenesest banaalsed ja meelelahutuslikud, mis sest, et neis mingit erilist märulit ei toimu. Rootslaste tekste on lihtsalt lahe ja lõbus lugeda, pealegi on nad kirja pandud muhedas slängilikus kõnekeeles, mis võidab kiiresti noore inimese sümpaatiat. Eks küsige tänaste teismeliste poiste käest, kas nad Agu Sihvat, Salu Juhanit, Jõhvi Joosepit, džudopoisid – Jüri Parijõe säravaid tegelasi Teraspoisiga eesotsas ei julge mainidagi – üldse tunnevad. Kardan, et mitte. Joosep Toots ja tema sõbrad ehk meenuvad meie endi kirjanduslikust poistegaleriist, kui sedagi... Niivõrd kokku kuivanud näib eesti oma poistekirjanduse maastik, niivõrd aegunud ja kauged tunduvad nende tegemised. Sellevõrra lihtsam on muidugi tõlgetel saavutada meie kirjandusmaastikul dominantne roll ning kujundada tänapäeva eestikeelse poistekirjanduse nägu ja tegu. Kui siia juurde lisada ka Harry Potter, kes sisenes eesti kirjandusturule väga jõuliselt 2000. aastal ja on püsinud tänaseni lugejate huviorbiidis, siis on selge, et meie oma kirjanduslikel poistel tuleb kaasaraakimiseks ja lugeja tähelepanu võitmiseks kõvasti pingutada. Kas äsja kultuurkapitali lastekirjanduse auhinnaga pärjatud Jaan Rannapi „Nelja nimega koer” (2004) ja Jaanus Vaiksoo samuti juba tunnustust leidnud „Lumemõll” (2004), milles mõlemas peategelasteks vahvad eesti poisiklutid, suudavad välismaisele „tõlkeabile” poisteraamatu osas vastu hakata? Elame-näeme ja loodame!

Raamatubibliograafiat edasi sirvides võib märgata, et alates 1990. aastate teisest poolest on hoogustunud igasuguste tõlgitud lasteentsüklopeediaid ja teatmeteoste väljaandmine. On ilmunud loodus- ja teadusentsüklopeediaid, põhjalikke ülevaateteoseid inimkeha ehitusest, ookeanis elavatest organismidest, autodest, jalgpallist, mitmesugustest leiutistest, ehitistest, maailmaimedest või muudest põnevatest asjadest. Tuleb tunnistada, et eespool tutvustatud statistika ei petnud: populaarteadusliku kirjanduse valdkonnas on tõlkekirjandus eesti raamatuturul saavutanud liidripositsiooni ja teda ei ohusta seal esmapilgul miski. Iseasi muidugi, kui laps tahaks saada põhjalikke teadmisi oma kodumaa ajaloo, geograafia, looduse, maavarade, majandus- ja tööstusharude, inimtegevuse ning tuhande muu asja kohta. Kelle või mille poole pöördub ta siis, kui kooliõpikust või mõnest eriteemalisest raamatust väheks jääb? Lastele mõeldud algupärane laiahaardeline teatmeteos, mis käsitleks nii maailma kui ka Eesti eluolu, meil puudub. Ja tundub, et seda esialgu vaja ei lähegi, sest tõlge on täitnud tühiku ja võtnud omamaiselt kirjanduselt võimaluse esile kerkida. Vaevalt, et kodumaised autorid ja kirjastajad niipea mitukümmend aastat tagasi ilmunud ENEKE-se eksperimenti kordama hakkavad.

Bibliograafiaga jätkates ja meenutades, mis viimastel aastatel raamatukauplustes silma on hakanud, tuleb mainida veel ühte liiki tekste, mida meie kirjandussüsteemis varem nii massiliselt ei esinenud. Tegemist on tarbimiskultuuriga kaasas käiva nähtusega, mida iseloomustab hästi märksõna *tegelusraamat*. Tegelusraamat on lasteraamatu alaliik, mis võimaldab peale lugemise ka aktiivset käelist tegevust või (välja)mõtlemist. Klassikalisi tegelusraamatuid, näiteks joonistamis- ja värvimisraamatut, nuputamis- ja ristsõnaraamatut või meisterdamisraamatut, milles raamatu osi eemaldades saab enesele mõne mänguasja valmistada, on ilmunud ka eesti autoritelt. Selliseid raamatuid on teada juba nõukogude ajast. Tänapäeval aga pakutakse lapsele kleepsu- ja krõpsu-

pusle- ja riide-, mänguasja- ja vanniraamatut jne, jne. Laia amplituudiga meisterdamisraamatu võimalused ulatuvad voltimisest ja rebimisest kuni põneva nõõr- ja põimimistehnikani, mitmesugustest elektroonilistest mänguraamatutest rääkimata. Suur osa neist interaktiivsetest trükistest on tõlgitud ja ilmunud kirjastuste Ersen, Egmont Estonia, Sinisukk, Koolibri või Odamees väljaannetena. Andrus Kivirähki Limpa-kampaania, kui raamatuostuga kaasnes pudel limonaadi, on niisamuti üks ärivorme, välismaiste eeskujude kodumaine koopia. Võime taas kord veenduda, kuidas tõlked vormivad ja kujundavad meie raamatuturгу, suruvad peale turustamisnippe, mis peaksid tagama müügiedu ja kõitma tähelepanu.

Rääkides tegelusraamatutest, ei saa mööda minna ka mitmesugustest Barbie, Miki-Hiire, teletupsude, Tomi ja Jerry või tuntud muinasjututegelastega pealkirjastatud klepsu-, värvi- või mõistatamisraamatutest, mida veel paar aastat tagasi leidis raamatulettidel massiliselt, kuid mis tänaseks on õnneks veidi taandunud. Julgen väita, et selliste turule paisatud lasteraamatute üle siinmail küll keegi rõõmu ei tunne ja et tegemist oli vaid välismaa kirjastuste Eesti filiaalide pealesurutud müügikampaaniatega. Kiire populaarsuse taotlemine on minu meelest tegelusraamatu kunstilise väärtuse ja omapära veidi alla löönud ning selle nii vajaliku, põneva ja variantiderohke lasteraamatu staatust tublisti kõigutanud.

Viimase kümne aasta jooksul on eestikeelse laste- ja noortekirjanduse hulgas tähelepanuväärse koha leidnud usuteemaline, täpsemalt öeldes ristiusu misjonitööga seotud kirjandus. Esiolgu oli see suures osas tõkeline, ulatudes keskel läbi 7–8 väljaandeni aastas, kuid uuel aastatuhandel on lastele mõeldud vaimulike trükiste arv jäänud püsima 3–4 peale ja autorite ridadesse on lisandunud terve hulk eesti nimesid. Selline olukord näitab, et tõlked tegid n-õ otsa lahti, millest omamaised autorid julgelt ja kiiresti kinni haarasid. Pole kahtlust, et ristiusu tutvustamine oli pärast pikka nõukogude ateismiaega väga oluline, kuid ometi tahaks täna küsida, kuhu jäävad maailma teiste suurte religioonide – budismi, hinduismi, islami, judaismi – tutvustused meie lastele. 1998. ja 1999. aastal ilmunud kaks brošüürikest maailma usunditest ja veelgi tagasihoidlikum katse (vaid 17-leheküljeline vihik) tutvustada meditatsioonipraktika kaudu ida religioone on võib-olla ilus algus, kuid seda on siiski piinlikult vähe. Tundub, et meie väikestele ja noortele lugejatele suunatud religioosse kirjanduse nišš on endiselt avatud tõlgetele ja ootab vaid julgeid pealehakkajaid.

Tõenäoliselt ei kuulu usu teema nende valgete laikude hulka, mis eestikeelses lastekirjanduses end kõige teravamalt tunda annab. Pigem laiuvad hirmuäratavad tühikud valdkonnas, mis puudutab laste ja noorte igapäevaelu ehk nende kodu, kooli ja vaba aja tegemisi meie tarbimiskarussellil tiirlevas ühiskonnas. Uurides hiljaaegu sõltuvusprobleemide kajastamist eesti laste- ja noortekirjanduses, puutusin kokku tõsiasjaga, et narkomaania-alast kirjandust on meil tänaseks olemas nii tõlgete kui ka algupäranditena – sest ega ükski endast lugu pidav tänapäeva noorte elust pajatav teos saa hakkama ilma seda probleemi kajastamata –, kuid täiesti kirjandusliku tähelepanuta on jäänud psüühilise sõltuvuse vormid: mitmesugused söömishäired, nagu anoreksia ja buliimia, või mängu- ja ostusõltuvus. Arvan, et nõustute minuga, kui väidan, et sedalaadi probleemid on meil Eestiski muutunud juba üsna igapäevaseks. Mõelgem kas või sellele, kui palju aega kulutavad lapsed ja noored internetis surfates, elektroonilisi, arvuti- või videomänge mängides, mobiiltelefoniga lobisedes, kaubanduskeskustes aega veetes jm tarbimisühiskonna „hüvesid” nautides. Samuti võib sõltuvuse tekitajatena nimetada iluideaale, mida meie noorteajakirjad ja teised meediakanalid propageerivad ja millele paljud teismelised õhinal järele jooksevad, kulutades selleks kopsakaid rahasummasid ja ohverdades sageli ka oma tervise. Kirjandus võiks siinkohal hoiatajana-õpetajana palju ära teha, noortele vajalikke nõuandeid jagada või, miks ka mitte, juba ohtlikule teele sattunud noorele samastumisvõimalusi pakkuda, et aidata neil tekkinud olukorrast välja tulla. Algupärane kirjandus pole nendes küsimustes oma okasroosikeseunest veel ärganud. Mulle meenub vaid Reet Made jutustus „Kusagilt mujalt” kogumikust „Miljoni-poiss” (2003), mis räägib muu hulgas ka anoreksiaprobleemidest. Et anorektikuks osutub loos teismeline iluvõimleja Ursula, kes peab oma spordiharrastuse tõttu niikuinii pidevalt saledat joont hoidma ega ole seega otseselt nn käibiva iluideaali ohver, kaotab tekst vajaliku sotsiaalse teravuse. Ka seni ilmunud

tõlkekirjandus on sellele probleemile pigem tagasihoidlikke lahendusi pakkunud. Viimastel aastatel on küll ilmunud austerlase Christine Nöstlinger'i Greteke Sackmeieri ja tema perekonna lood, varasemast ajast pärineb samalt autorilt „Vahetuslaps” (eesti keeles 1990) ja värskeima näitena võib tuua soome-eesti noore debütandi Sofi Oksanen'i romaani „Stalini lehmad” (2004), mis kõik käsitlevad otseselt või kaudselt söömishäirete probleemi. Mängu- või ostusõltuvusest aga ei meenu mulle ühtki teksti, ei algupärast ega tõkelist. Eks jääme siis ootama, kas selles valdkonnas on kiiremad inglise, ameerika, saksa või miks mitte prantsuse keelest tõlkijad, sest viimasel ajal on just nimelt prantslaste tekste üha rohkem eesti keelde jõudnud.

Lõpetuseks

Kahjuks ei jõua ma siinkohal käsitleda kõiki teemasid või puudutada küsimusi, millele tänapäeva eesti lastekirjandus alles otsib vastust, kuid usun, et suutsin mõningal määral näidata, et tõlkekirjandus on vallutanud väga paljudes lastekirjanduse valdkondades keskse positsiooni ja domineerib omamaise kirjanduse üle. Pikalt võiks ju veel peatuda kirjastuse Avita sarjal „Teravik”, mis koosneb enamikus tõlketekstidest ja käsitleb paljusid tänapäeva noorele olulisi teemasid, nagu näiteks sotsiaalne ebavõrdsus, keerulised põlvkondadevahelised suhted, homoseksuaalsus, haigused, invaliidsus ja surm, alkohol, narkootikumid, vägivald jne. Õnneks on sellest juba mitmel pool põhjalikult kirjutatud.^[12] Samuti ei jõudnud ma rääkida neist arvukatest tekstidest, mis on viimastel aastatel maailma lastekirjanduse paremikust eesti keelde tõlgitud. Olgu siis tegemist eri kultuuriruumide lastekirjandusauhindade nominentide või muul viisil pärjatud saavutustega. Leian, et see on igati tervitatav, kui eesti lastele vahendatakse kõrgetasemelist kirjandust, mis pakub nii põnevaid süžeeid kui ka meelde jäävaid keelemänge. Nimetaksin siinkohal vaid ameeriklase Jerry Spinelli teost „Tähetüdruk” (2003), sakslase Kirsten Boie lugu „Väikelinn Chicago” (2001), tema noore kaasmaalase Benjamin Leberti romaani „Crazy” (1999), inglase Philip Pullmani fantastilist ulmeromaani „Inglite torn” (2003) ja miks ka mitte norralase Svein Woje lõbusat, kuid samas üsna tõsistel teemadel rääkivat „Maailma väikseimat isa” (2003) – need on viimaste aastate tõlkeraamatutest toredate lugemisalamustena meelde jäänud. Eriliselt vääriksid seetõttu ka esiletõstmist nende raamatute väljaandjad, kirjastused Avita, Tiritamm, Eesti Raamat ja Steamark.

Samuti ei jõudnud ma peatuda ühel möödunud lasteraamatuaasta toredaimal initsiatiivil, mis väärtustab ja propageerib kõrgetasemelist tõlkekirjandust. Alates 2004. aastast on nimelt otsustatud iga aasta novembri teisel pühapäeval üle anda Rahvusvahelise Noorsookirjanduse Nõukogu (IBBY) Eesti osakonna tõlkeauhind „Paabeli torni audiplom”, mis omistatakse parimale eelmisel aastal ilmunud tõlketekstele. 2003. aastal ilmunud tõlgete hulgast tunnustati parimaks juba mainitud Philip Pullmani teos „Inglite torn”. Ometigi jääb mulle auhinna statuuti ja esimest laureaati tutvustavat pressiteadet lugedes arusaamatuks, kas väärtustatakse pigem teose sisu ja vormi, selle päevakajalisust laste ja noorte probleemide kajastamisel jms või siiski tõlkija saavutust. Tõlkijat pole selles pressiteates kordagi mainitud. Kuigi tõlgete kvaliteedi hindamine ja heade tõlkijate esile tõstmine on tõlkekirjanduse puhul samuti väga oluline, jäi see teema siinsest käsitlusest välja. Loodetavasti avaneb mul võimalus seda lastekirjanduse tõlkimise seisukohast nii tähtsat teemat tulevikus põhjalikumalt käsitleda.

Kokkuvõtteks tahaksin öelda, et ühelt poolt on hea meel tõdeda, et tõlked on täitnud nii mõnedki tühikud, mis eesti laste- ja noortekirjanduses pikka aega valitsesid, ja samuti andnud tõukeid uute omamaiste teoste sünniks. Samas aga tekitab ärevust, et tõlketekstid on sedavõrd esiplaanil. Kas meie enda autorid suudaksid näiteks rasket või ravimatut haigust põdeva lapse probleemide käsitlemisel leida veel mõne uue nurga, kui olemasolevad tõlked pakuvad sellele teemale kohta häid ja veenvaid lahendusi? Või kuidas kirjutada üha sagedasemast kooli- või perevägivallast nii, et see kõidaks noort lugejat ka pärast paari samasisulise tõlkeraamatu läbilugemist? Leian, et tõlked võivad kergesti osutada karuteenele meie algupärasele lastekirjandusele, mis turu üleküllastatuse tingimustes võib loobuda omapoolsest panusest kirjanduspildi rikastamisel. Samuti

on eesti lastekirjandusel oht kujuneda lihtsalt võõraste eeskujude jäljendajaks, mis ei suuda genereerida originaalseid ideid. Tõlked võivad niisiis küll innustada kodumaist autorit oma vaatenurka kirja panema ja loomulikult ka elavdada üldist kirjanduspilti, kuid nad võivad liigse domineerimise korral algupärase kirjanduse loojat ka ahistada ja halvemal juhul pärssida kogu kirjanduse arengut.

Isa metsas, saba seljas

Krista Kumberg

Elu on täis üllatusi. Nii ei kõnele ma täna teips mitte sellel teemal, mis kavas kirjas. Paljudki teavad, kui vara on tarvis oma ettekande teema paika saada. Aga Terry Pratchetti „Kettamaailma” kombel on meilgi siin õhus ohtralt hulkuvaid inspiratsiooniosakesi ja mõni neist põrkub peaga märksa hiljem, kui seda vaja oleks olnud.

Minu pead tabanud inspiratsiooniosake kandis nime „Ruudi”. Selles Aare Toikka ja Aarne Mägi raamatus ei ole nimategelasel isa. „Oli üks lahe sell, mängis hästi kitarr ja sõitis talvel lumelauaga. Igav temaga ei hakanud. Aga last ta ei tahtnud, ütles, et ei julge nii suurt vastutust enda peale võtta.” (Lk 149.) Nii kõneleb ema oma pojale tema isa lugu. Ruudi korraldab papakonkursi, sest teda ei lastud ilma isata viikingilaevale. Vahikorras olev viiking ütles ilma vähimagi tagamõtteta, et poiss, otsi oma isa üles, sest arvas, et poisi isa on laadamõllus kaotsi läinud. Ruudi võttis meest sõnast.

Ilma isata lapse teema on meie lastekirjanduses ammuilma sees. Tsitaat Oskar Lutsu „Kevadest”: „Nutuse näo ja punaste silmadega, see, kellelt mõned naerdes küsisid: „Poiss, kus su isa on?” ja mispeale teised kohe vastasid: „Isa metsas, saba seljas” – see oli Visak.” Nutust Visakut oli hea kiusata ja süüdlaseks teha, sest teda ei kaitsnud keegi. Ilma isata laps paiknes poistehierarhias madalaimal redelipulgal.

Isa olemasolu olulisuses ei kahtle küll mitte keegi. Paraku on praegu kooliõpetajal raske tähistada oma klassiga näiteks isadepäeva, sest mingil osal õpilastest isa kas puudub, on pere juurest ära läinud, uue pere loonud jne. Teema nõuab delikaatset lähenemist.

Lastekirjandus on siingi valmis lapsele appi tõttama. Vaatame, kuidas suhtub omamaine uuem laste- ja noortekirjandus isadesse ja/või nende puudumisse. Kas on ülekaalus sarjav või tunnustav suhtumine? Kuidas põhjendatakse lastele meeste lahkumist pere juurest või nende enesekeskset hoolimatut käitumist kodus. Kõrvale võtsin Moni Nilsson-Brännströmi Tsatsiki-lood, mille lõbusa teksti varjus on lai valik peremudeleid ja -probleeme. Rõõme ikka ka!

Isade teema on nagu kahe teraga mõök. Ühest küljest kulub perehülgaajatele nuhtlus täitsa ära. Teisest küljest, kas on tarvis meeste ja isade niigi katkuda saanud renomeed veel sakutada. Üha rohkem kostab hääli, et mehi tuleks enam hoida, sest nad on viletsamad kohanejad. Ja õige ka.

Tegelikult on ju hoopis rohkem neid isasid, kes kärata, tunnustust nõudmata oma rolli täidavad. Niisuguseid kirjeldab ka lastekirjandus, küll kõrvaltegelasena, aga hoolivana ja olulisena. Kui on lapsi, kelle elus selline isa puudub, siis ehk oleks hea neile vähemasti raamatus näidata, milline see olema peaks. Juhul kui tegu poisslapsega, mõistaks ta siis eeskujuga võtta. (Naiivne lootus muidugi. Käitumismudelid tekivad ikka igapäevaelu, mitte kirjanduse põhjal. Aga loota ju võib.)

Vaatlusalused raamatud kõnelevad laste lähedusevajadusest, soovist end turvaliselt tunda. Neile pole palju vaja – rääkida, kusagil koos isaga käia, midagi seltsis ette võtta, raskel hetkel sülle puggeda või muul moel kaitstust tajuda. Tunda, et keegi võtab lapse mure ja vaeva enda kanda. Näha, et minu isa on minu poolel. Suhe emaga on, muide, kuidagi argisem. Tundub, et see on ju nii normaalne, et mul on ema ja tema hoolitseb, armastab, ei küsi midagi vastu, temaga kõlbab natuke paha ka olla. Isa armastus ja tunnustus – need on aga erilised.

Hoolsal lugemisel hakkas silma, et väiksematele lastele adresseeritud raamatuis hoitakse isasid. Seal on isad lahked ja mõistvad ja toetavad ja hoolitsevad, mõnikord küll naljakad, kas või saamatud, mõnikord ranged (tsitaat Andrus Kivirähki Limpa-raamatust: „Isa keelas Limmot, sest Limmo oli tema oma laps ja oma lastega ollakse ikka range”), aga omad ja head. Kui miski isa käitumises on vale ja võõrik, siis põhjendatakse ka see lapsele ilusasti ära. Enamasti valitseb väikelaste raamatuis traditsiooniline peremudel. Isa on see, kes käib jahil, ja ema hoiab lõkkes tuld. Näiteks Paula-lugudes, kus isa jääb tehase sulgemise tõttu tööta, otsib mees linnast töö, müüb maja ja auto, ostab korteri ja viib pere linna elama, sest Paula isa kohe ei saa niiviisi olla, et tal tööd ei ole. Ema on Pati pärast niigi kodune ja kannab majapidamist oma õlul. Isa on aeg-ajalt närviline, sest tema elustandard langes – pole meestele nii tähtsaid asju nagu oma maja ja auto, seevastu on palju tööd. Jätkub ka õhtuteks.

Suurematele mõeldud teostes on aga toimunud murrang. Umbes selline nagu Astrid Lindgreni „Röövlitütar Ronjas”, kus teismeikka jõudnud tüdruk äkki tajub, et tema isa Mattis, tema mastimänd ja tugi on „vana röövlipealikust oinapea, kellel pole sugugi aru kupli all” (lk 275). Kriitiline teismeline on solvunud, et seni kõige-kõige lapsevanem on tavaline inimene – muu hulgas ka nõrk, ekslik, isekas ja eluraskustega kimpus. Neis raamatuis kohtab sagedamini lahku läinud peresid, keerulisi olukordi ning suhteid. Ent ka nende raamatute tegelastel on suur lähedusevajakus.

Mida siis laps oma isalt ootab? Ootab ennekõike turvatunnet ja kaitstust.

Kui Paulal seisab ees operatsioon ja laps kardab mütsi ja näomaskiga arste, siis mõtleb ta: „Isa oleks pidanud praegu siin Paula juures olema. Mille jaoks siis isad on, kui nad ohtlikul hetkel oma laste juures ei ole?”

Kivirähki „Limpas” (kus muide lusti ja lõbu taga väga sümpaatse pere elu kujutamine peidus) hüüab Limma viimases hädas: „Nüüd aitab! Kui te nii pahad olete, siis ma kutsun isa.” Teate kätte saanud isa omakorda ütleb: „Nojah, eks ma siis lähen. See on isa kohus, oma lapsi mereröövlite käest päästa.”

„Sirlis, Siimus ja saladustes” seovad isad kurja matemaatikaõpetaja kardina sisse ja sokutavad Aafrikasse sõitva laeva peale, et õpetaja teisel mandril pädikuid kantseldaks. „Egas midagi, mehed,” lausus punahabe. „Elage hästi! Lapsed on selleks korraks päästetud.”

Katrin Reimuse „Haldjatantsus” meenutab peategelane aega, kui ta oli väike tüdruk ja isa veel nende juures elas. Tüdruku koerakutsikas suri, lapse lein oli tohutu suur. „Isa tuli, võttis mu sõnalausemata sülle ning hoidis kõvasti ümbert kinni. Tema kampsunisse oli palju kergem nutta. Ta paitas oma suurte kätega mu tohutu mure palju väiksemaks. [---] Mu väikesel õel polnud mitte kunagi olnud võimalust niiviisi isa süles oma maailmamuret välja nutta ja lohutust saada.” (Lk 125.)

Turvatunde ja kaitstuse kõrval vajab mis tahes vanuses laps ka lähedust oma isaga ning väiksena püüdleb ta selle poole kõikide vahenditega. Suurena enam nii väga ei püüdle, aga vajab ikka.

Ruudil ei ole kunagi isa olnud. Vana Orm aga on seda rolli tahes-tahtmata täitnud. Pärast Ormi surma tuleb leppida lahke poemehega, aga see juba on Viktooria papa. Ruudile kuluks ikka päris oma ära.

„Sirlis, Siimus ja saladustes” torkas Siim oma isa kahvliga. „Ai!” ütles isa. „Mis sul arus on, miks sa mind kahvliga torgid? Kas sa arvad, et ma olen mõni viiner?” „Ei ole sa kellegi viiner,” vastas Siim pahaselt. „Sa oled isa ja pead minuga kalale minema.” Tegelikult ei söö Siim üldse kala ja asi polegi kalastamises. Tema lasteaiasõber Stjopa käib alailma isaga kalal ja Siim oli Stjopa peale väga kade. Poiss tahtis, et tema isa ka temaga kahekesi midagi ette võtaks. Kui pealesunnitud kalaleminek sujuvalt seenelkäiguks kujuneb, on poiss tegelikult rahul. Ta on saanud oma tahtmise – isaga koos olla. Ja lisaks veel lubaduse kord ikka kalaretk ka ette võtta. „Ta polnud eriti pahane, et kalalkäik nii imelikult lõppes, aga teadis, et isalt tuleb välja kaubelda konkreetseid lubadused, muidu

lipsab ta käest.”

Teismeeas poiss Jaan Tangsoo „Hanejahis” nendib: „Ma tean, et mul on isa olemas. Ma elan temaga ühes ja samas majas, aga samal ajal on ta minust kaugemal kui mõni samblavärvi marsielanik, sest ma ei saa talle iial pihta” (lk 6). „Kui ma ärkan, on ta läinud... Ma tahaksin temaga rääkida! Lora ajada, malet mängida.” Katsed isaga kõnelda lõpevad tõrjumisega: „Räägime hiljem. Õhtul, poiss. Tõesti ei ole aega. Saa aru, mul on kiire.”

Kerttu Soansi „Teistmoodi Sirelis” toimub omalaadne lapse ja täiskasvanu positsioonide vahetus. Ema ja isa ei saa aru, miks vanem tütar ema ignoreerib ja kogu aeg koos isaga olla tahab, kuni selgub, et Olivia tahaks emaga olla küll, aga emal on nüüd väike tita ja isal ei ole mitte kedagi. „Ma tahan sinuga olla, aga pean isaga olema,” teatab Olivia (lk 15), võttes sellega justkui isa hooldaja rolli. Mingil emale arusaamatul põhjusel hakkab isa pärast teise tütre sündi koera poisiks hüüdma: „Poiss, tule siia, papa juurde!”

Kati Murutari „Gripis” jätab isa oma pisipojale igal hommikul videotervituse, kompenseerimaks seda, et neil on vähevõitu ühist koosolemise aega. Lindile võetud õpetused ja head soovid on pojale olulised. Kui isa lahkub, siis püüab Sten korterist isa hingust leida, aga kõik isa asjad on läinud koos isaga.

Leelo Tungla „Varesele valu” Iisi isa hoidis tüdruku nagu silmatera, kippus teda ehk liigagi hellitama. „Andres hoolis oma lastest rohkem kui naistest,” tõdeb üks neist naistest pisukese kibedusega (lk 73).

Kui mõnel lapsel pole isa, siis kuhu need isad jäävad? On lapsi, kes ei tunnegi oma isa. Ega nendes peredes isadest ei räägita ka. Teemas oleks justkui suur saladus sees või midagi häbiväärset või katab suur solvumispilv need jutud kinni.

Kristiina Kassi vastses raamatus on Kärü Kaarel ainuke mees majas. Sellel teemal aga rohkem ei peatuta. Kaarlit huvitab isast enam see, kuidas tema saab perekonda paremale järjele viia.

„Haldjatantsu” Argo ütleb küsimuse peale, kus ta isa on: „Pole kunagi olnudki. See tähendab, et füüsiliselt muidugi pidi olema, kurejuttu ma ei usu. Aga edasi ma ei tea.”

Helga Nõu „Tõmba uttu!” Liana peres ei ole ka päriselt isa. Kunagi kindlasti oli, aga kuhu ta on kadunud, sellest ei räägita (lk 24). Leelo Tungla „Siri Siiriuselt” Peeter ei mäleta enam oma pärisisa, kes lahkus poja ja ema juurest juba ammu ning kolis teise riiki, kui poeg oli neljane. Ta mäletab plastkiike ja tõmmut mustade vuntsidega mehenägu (lk 57).

Ruudi pole oma isaga kunagi kohtunud. Ema räägib tollest mehest alles siis, kui poeg otseseid küsimusi esitab. Poiss pole kunagi isa näinud ega tõenäoliselt näe ka.

Nilsson-Brännströmi raamatu „Tsatsiki ja paps” nimategelasel Tsatsikil läheb paremini. Ta nuiab, et ema viiks ta Kreekasse, kus saaks oma pärisisa üle vaadata. Too minestab, kui uudist kuuleb. Hiljem kõneleb pojale: „Sa pead mulle aega andma. Isa ei ole keegi selline, kes ollakse, isaks tuleb ajapikku saada, arvan ma. Ma ei tea, kas ma saangi kunagi isaks. Ma kardan lapsi. Ja see vastutus... Ma olen vabadust alati kõige kõrgemalt hinnanud.”

Samas raamatus on Göran, kelle suhtes poisil on tunne, et too on rohkem tema isa kui pärisisa (lk 127). Göran on küll isa olemiseks igati valmis, niisamuti nagu Ruudi-loo Enn.

Aidi Valliku „Kuidas elad, Ann?” sündmused vallandab teadasaamine, et isa ei olegi isa ja ema on tütre eest oma untsu läinud armastust ning veel paljutki saladuses hoidnud. Anni pärisisa üritanud omal ajal pilte maalida, ent läbi ei lõõnudki ja olla nüüd tavaline joodik. Käis esialgu tüdruku vaatamas, viimati, kui Ann oli viiene (lk 23). Kasuisa on tüdrukule olnud tegelik isa. Rohkem kui segadus isadega ajendab Anni kodunt põgenema ema varjatud elu.

Lugedes tundub, et sellise isa või isa aseainega, kes oma ebaõnnestumisi lapse peal välja elab, on koos elada märksa raskem. Tungla „Siri Siiriuselt” ühe tegelase Peetri kasuisa Tiit on viinamaias, abikaasa vastu vägivaldne ja kasupoja suhtes vaenulik (lk 21). Esialgu oli kõik siiski

korras, tõi kingitusi, aga kui sündis tema oma poeg, muutus ka suhtumine. „Anna, jah, sellele muidusööjale veel õigust juurde,” tänitas kasuisa. „Varsti võtab teine kõik võimu majas enda kätte [---] – minul ei jää enam muud üle kui ainult raha koju tassida!” (Lk 58.) Mees joob ja kakleb, kaotab töö. Lõpuks süüdistab Peetrit selles, et tolle pärisisa pere juurest lahkus (lk 73). Viimaks peksab ta Peetrit ja viskab kasupoja kodust hoopis välja.

Henno Käo „Viimases minutis” tulid Mihkli ema ja isa eluga toime, kui isal parasjagu tööd oli ja ta viina ei lakkunud. Nõu „Tõmba uttu!” Joonas isa istub kõssis, vait nagu sukk, küllap on jälle küsimuse all tema töölt vallandamine. Joonas ei saaks temalt ei kaastunnet ega toetust. Raamatus „Siri Siiriuselt” on Hele töötü isa elule alla andnud, viriseb ja haletseb end või näakleb ja vaidleb emaga, kumb rohkem raiskab, kumb rohkem töötab. Hele tunneb, et peaks vanemaid lepitama. See ei õnnestu.

Laps kaotab isa, kui isa sureb, vaatamata sellele, et on veel noor ja lapsel on teda tarvis. „Varesele valu” peategelase Iisi isa läheb vabaturma. Temast jäävad maha kirjaread: „Andke mulle andeks, ma ei suuda enam. See on ainus lahendus.” Teismeline Iisi otsib veel mingit sõnumit, selgitust, personaalselt talle, mis põhjendaks, miks isa tütre niimoodi maha pidi jätma. Aus ja kindel eesti mees, nagu raamatus Andres Pärna iseloomustatakse, läheb oma tubliduse nahka. Mees mõtleb rohkem teistele kui endale, aitab alati teisi, aga kui tal enesel on abi vaja, siis seda ta ei leia või ei küsigi. Iisi isal on ka teine perekond. Mõlema pere pidamiseks läheb raha vaja, mees läheb oma sisemiste keeldude vastu, teda ootaksid kohus ja vangla.

Raamatus „Siri Siiriuselt” kõneleb Siiriuselt tulnud tüdruku isa, kes on oma kuju kaotanud, et tunded ja hingejõud ei kao kuhugi ja nii saab isa veel tütrele toeks olla ka siis, kui tütar teda enam ei näe (lk 84).

Laps võib oma isa kaotada ka isa töökohale. „Hanejahis” kirub poiss: „Jumala eest, mu vanamees on täielik topis. Oma rabelemise ja rügamisega täitsa nagu peast segi, kaks infarkti, närviline nagu vanakurat, röögib kui elajas iga asja peale ja käib ringi niisuguse näoga, nagu oleks tal tripper püksis.” Ema surm ei ole poega ja isa lähendanud. Vastupidi, kumbki on oma leinaga üksi. Isa eemaletõmbumise põhjus võis olla abikaasa truudusetus, mis pärast naise hukkumist välja tuli. Poega tõrjudes matab mees leina ning reedetuse tunnet töösse, rahateenimisse. Pojal pole millestki puudus peale kõige tähtsama.

Narkosõltuvuses poja jaoks leiab mees lõpuks ometigi aega ja hoolt. Poiss raevutseb: „Kus kuradi kohas ta vahepeal oli! Kus kuradi kohast tal see aeg nüüd ühtäkki tekkis. Paps oli nagu ümber vahetatud.” Poeg ajab isaga jonnit ja vastab ühesilbiliselt, kui üldse. „Ma olen sul aastaid järel käinud nagu peni ja iial pole sul minu jaoks aega olnud,” prahvatab ta lõpuks (lk 109). Ka isa ei jäta jonnit, sest teab nüüd, et maailmas on palju tähtsamaid asju kui raha.

Tungla „Siri Siiriuselt” kõrvaltegelane Rico ei kurda kunagi vähese taskuraha ega asjadepuuduse üle. Tema isa peetakse ahneks ja rikkaks. Isa aga töötab selle nimel, et poja elu oleks ilus ja muretu. Kui näib, et tema last ähvardab oht, lendab ta kaugelt koju tagasi, sest: „Rahal ja muul varandusel poleks mingit mõtet, kui mul enam sind ei oleks, poja...” (lk 101).

Kaudselt oli usin töötamine süüdi selles, et „Haldjatantsu” tüdrukute isa enesele uue naise leidis. Proovireisija töö viis mehe kodust kauaks kaugele ja tekkis uus suhe.

Laps võib oma isa kaotada teisele perekonnale, tema uuele naisele ja uutele lastele. Kõige kibedam on tunne, et sind enam ei taheta. Isal on ühtäkki o m a perekond.

„Varesele valu” Iisi vanemaid pööras elu üht ühele, teist teisele poole. Ema ja isa ei olnud tülis. Ema valis tantsijakarjääri ja elu Londonis. Isa leidis uue naise ja sai poja. Iisi tajus teatavat võitlust vanemate vahel, kumb tütrele tähtsam on. See väljendus ületrumpavates kingitustes. Aga mitte see pole tüdrukule kõige olulisem. Tähtis on, et isa on vajalikul hetkel tütre jaoks olemas ja päästab ta sandist olukorrast. Nagu rüütel printsessi lohe käest, võrdleb tütar olukorda muinasjutuga.

„Haldjatantsus” püüdis isa oma lastega edasi suhelda. Helistas, aga ei osanud midagi rääkida. Käis vaatamas, ajas totra jõuluvana näoga lapsejuttu, tõi kukekommi. Kukekommiisaks vanem tütar teda nimetaski. Tütar tundis, et talle ja õele kuulub nüüdsest ainult see aeg ja armastus, mis uuest naisest üle jäi, ja sellest oli vähe. Ema ei tahtnud harilikult isast sõnagi rääkida. Nii võõrdusid lapsed oma isast.

Katrin Reimus ei kujuta isa paha mehena. Mees püüab küll, aga talle ei tehta suhtlemist lihtsaks. Lõpuks sulatab kiri ja õigeaegselt laekunud rahaline abi tütre südames jää. Mees selgitab, et nad lihtsalt ei sobinud emaga, et ema pole kunagi tahtnud mingit abi vastu võtta. Ta palub, et tütreid ei vihkaks teda, ning kutsub neid puhkuseraisile. Ilma emata, ilma uue naiseta. Lihtsalt isa ja tütreid. Ja ühtäkki tunneb tüdruk, et neil on isa, kes neid tahab. Kes tunneb, muretsseb, teeb vigu ja kahetseb neid. „Võib-olla annan ma talle kunagi andeks,” mõtleb tütar, aga andeksand on vist juba toimunud.

„Gripis” kuuleb poiss öösel pealt, kuidas ema ja isa riidlevad. Õigemini ema võtab isa kallal. „Isa on ema ära pidanud, palun väga! Ema on kõigest vana naine, aga isa on vahva poiss – temal on nüüd uus naine!” „Sa ise ajad mind ära,” ütleb isa vaikselt. „Ei aja,” karjatas ema kimedalt. „Kasi minema!” (Lk 116.) Nii poiss kui ka lugeja jäävad riiu tegelike põhjuste osas teadmatusse. Aga sümpaatia kaldub isa poole. Ema on selles loos alati mossis, stressis, halvustav, tööst väsinud. Kõige hullem on, et vanemad ei räägi lapsele, mis toimub. Õde on juba nii suur, et võib pingetest särisevast kodust lahkuda. Poiss aga mõtleb enda ette: „Kui mind tahetaks, siis ei läheks ju kõik ära” (lk 134). Ema käitumine ainult võimendab poja leina, et isa on lahkunud, ja nii seisabki mudilane aknalaua, et oma muredele lõpuks lahendus leida.

Tsatsiki mamps rääkis ikka, et lapsed ei pea oma vanemaid armastama, aga vanemad peavad oma lapsi alati armastama. Laste- ja noortekirjandus peegeldab mitmesuguseid olukordi ja kujutab väga erinevaid karaktereid – isad kaasa arvatud. Aga väga harva kohtab päris jobusid isasid. Autorid kirjeldavad, miks isad mõnikord käituvad nii, nagu nad käituvad. Teksti või allteksti kirjutatakse selge sõnum, et isad tegelikult armastavad oma lapsi, hoolivad neist ka siis, kui nad on mingil põhjusel eemal, ära. Et nad võivad olla ekslikud, nõrgad, suhetes saamatud, tunnete väljendamisel kidakeelsed – ometigi on nad sisimas oma lastesse sügavalt kiindunud. Seda on kena lugeda.

Jäljed hiies

Ajaloost ja pärimusest 21. sajandi eesti noortekirjanduses

Mari Niitra

Tahes või tahtmata moodustab olulise osa meie identiteedist viis, kuidas me ennast oma mineviku ning kaugete esivanematega suhestame. Oma minevikku ja päritolu võib ignoreerida, ent sellesse võib suhtuda ka suure aukartuse ja lugupidamisega. Järnevas ettekandes olen keskendunud sellele, kuidas noortele kirjutavad autorid käivad ümber pärimusliku materjaliga.

Esiteks huvitas mind, kas folkloorseid teemasid üldse viimaste aastate noortekirjanduses esineb. Tõepoolest, alles pika otsimise peale õnnestus leida mõned raamatud, mida võib liigitada fantaasiakirjanduse alla ja kus leidub pärimuslikku ainet. Enamiku nende raamatute peategelased on 10–15-aastased ja seega mahuvad vaadeldud tekstid mõningate möödustega noortekirjanduse määratluse alla.

Raamatud, milles folkloorse pärandiga ja meie rahva minevikuga seonduvaid teemasid esines, on küllaltki erinevad. Leidub puhtal kujul fantaasiakirjandusse liigitatavaid teoseid, nagu Reet Made „Salaroheline hiis” (2005) ja Henno Kõo „Viimane minut” (2003), samuti Olavi Ruitlase „Kail” (2000). Veel kuuluvad siinsesse ritta Lehte Hainsalu ajalooline jutustus „Lemmiko, vanema poeg” (2005), mille tegevus toimub aastal 1212, ning Helga Nõu „Kuues sõrm” (2003), mis läheneb tänapäevaste noorte probleemidele suuresti fantastilise allteksti kaudu.

Teiseks huvitas mind, mismoodi folkloorne aines nendes raamatutes avaldub. Milliseid teemasid ja motiive eri autorid kasutavad ja kuidas nad seda teevad? Üsna ootuspärane on, et pärimuslikud motiivid ilmuvad seoses üleloomulikuga. Üleloomuliku (näiteks haldjariigi või surmajärgse maailma) kirjeldamiseks ongi ülalmainitud teostes rahvausundist abi otsitud. Seda tehakse aga erineval moel. Eri autorid kasutavad vähemate või rohkemate ümbertöötluste ning edasiarendustega pärimuslikku materjali või ka seda, mida tavaliselt pärimuseks peetakse.

Asi on seda põnevam, et eesti algupärasest usundist ja maailmapildist teame tõtt-öelda üsna vähe. Tõenäoliselt iseloomustaski kunagist, ristiusustamise eelset eesti usundit paljusis: see oli kujunenud mitme koosmõju tulemusel ja seetõttu sünkretistlik (Mets 2003: 71). Uskumuste puhul olid ka küllaltki suured piirkondlikud erinevused, mistõttu ei saagi eriti rääkida mingist terviklikust ja süsteemsest usundist. Rahvausund oli elav ja toimis erinevate inimeste praktikate kaudu, avaldades peamiselt igapäevaeluga seotud reeglites, rituaalides ja tabudes.

Küll aga võib üsna kindlalt väita, et rahvausundit iseloomustas animism ja loodusjõudude isikustamine. Peaaegu kõigil loodusobjektidel usuti olevat oma vaimud. Vaimolendid asustasid vett, maad, kodu ja metsa (samas: 77).

Vaadeldes eri tekstides korduvaid motiive ja teemasid, olen appi võtnud folkloristide ja usundiuurijate käsitlusi eesti rahvausundist. Peamiselt olen tuginenud Oskar Looritsa, Mattias Johann Eiseni ja Uku Masingu töödele muinasusundi alal. Ühtlasi olen püüdnud teha tähelepanekuid, kuidas üks või teine autor pärimusliku ainesega ümber käib.

Kõigepealt on üsna tähelepanuväärne, et pärimusliku maailma esilekerkimine on tavaliselt seotud maaolustiku ja talumiljööga. Üleloomulikud sündmused hakkavad toimuma maal: linnast maale suvitama tulnud lapsed satuvad silmitsi hingestatud haldjamaailmaga nii Kõo „Viimases minutis” kui ka Made „Salarohelises hiies”. Ka Ruitlase „Kailus” kujutab surnuteriiki siirdumine linnas asuvast haiglast minevikulisse maaolustikku sattumist. Linnas on tavaline, tänapäeva elu oma probleemide ja rõõmudega. Midagi üleloomulikku seal kunagi ei toimu: „Linnas ei tulnud [Mihklile] pähegi enne magama heitmist voodi alla vaadata. Ta ju teadis, et seal võis olla vaid mõni kadunud mänguasi. Ja tolm. Maal oli aga kõik teisiti. Pimedus oli siin pimedam ja salapärasem.

Selles pimeduses võis pesitseda kes tahes.” (Käo 2003: 82–83.)

Võib täheldada, et linna ja maa vastandus vastab ajaliselt mineviku ning oleviku vastandusele. Maaga ja maaeluga seonduvad meie juured; maalt oleme me kõik pärit. Et tänapäeva linnalaps puutub maaolustikuga vähe kokku, on kõik sealne tema silmis uus, põnev ja heidutavgi. Linnamiljöö koosneb enamasti tehisobjektidest, maakohad on aga inimkätest paljuski puutumata, metsikud ja seega tõenäoliselt tundmatute olendite asustatud. Viimaste hulka kuuluvad linnast tulnute meelest nii metsloomad, puud kui ka üleloomulikud olendid –haldjad ja vaimud.

Made „Salarohelises hiies” põrkuvad kahe peategelase puhul linnalapse koolitarkus ja looduslapse elutarkus. Reio ei oska lugeda ega kirjutada, rääkimata tänapäevase slängi valdamisest, küll aga tunneb ta muistseid tõdesid, oskab lugeda looduse märke ja lävida metsloomadega.

Kui aga fantastilised seiklused on möödas, järgneb tavapärane elu ja pöördutakse linna tagasi. Huvitaval kombel valib pooleldi haldjasoost Reio raamatu lõpus elu tavalise surelikuna ning asub koguni linna elama.

Juba konkreetsem koht sellises salapärases maamiljöö on hiis. Hiis kui eestlastele püha paik esineb mitmes vaadeldud tekstis. Made jutustuses ostab linnapere suvekodu, mis asub muistse hiie kõrval. Hiies asub ka n-õ haldjariigi peakorter, muinasjutuline Murula, mida inimsilm tavaliselt ei näe.

Usundiuurijad kinnitavad üksmeelselt puude erilist kohta eestlaste usundis. Tõenäoliselt oli hiiepuude austamine seotud esivanemate kultusega, võimalik isegi, et surnuid maeti sellistesse pühadesse saludesse (Eisen 1995: 156). Ent ka puud iseenesest olid eestlaste uskumustes olulisel kohal. Uku Masing toob rahvausundi puhul välja väga suure respekti puude vastu, „kes kuidagi on veel salapärasemad olendid kui loomad” (Masing 1995: 180). Hiiepuid hoiti, kaunistati, neile ohverdati. Hiie rüvetamine oli hirmus tegu ning sai muistendite järgi ikka oma karistuse (Mets 2003: 81). Eiseni väitel peeti kuni uuema ajani „hiit nii pühaks paigaks, et sealt rohtu ei niidetud, marja ei nopitud, oksa ei murtud ega sinna mingisugust looma lastud” (Eisen 1995: 156).

Hainsalu kirjeldab oma ajaloolises jutustuses hiies toimetatavaid rituaale. Hiiepuid on siin tituleeritud surnud esivanemate hingepuudeks, millele seoti manalaste lepitamiseks kirevaid linte. Samuti käidi hiies ohverdamas, kirjeldatud on ilusa varsa ohvriks toomist: „Nüüd astus ette sepp Küllsaadu, võttis vöö vahelt kerge tapri, koksas varsale kergelt kõrvade vahele, loom vajus vaikse ohkega külili nagu sirbist lõigatud vili. Paremale küljele, too oli hää märk!” (Hainsalu 2005: 101.) Järgneb ohvriloomade küpsetamine ja rituaalne söömine kõigi hõimlaste osavõtul. Väekamad osad, nagu süda, ohverdati esivanematele.

Alati ei peagi olema tegemist püha hiiega, tammepuu on niisamagi väärikas kas või elupaigana. „Viimases minutis” asub härjapõlvilase kodu iidvana tamme tüve sees. Teiseks oluliseks puuks on pihlakas, millele Käo raamatus omistatakse kaitsvat väge. Pihlakaoksa taskus kandmine hoiab kurja eemal.

Vägi kui keskne komponent eesti rahvausundis esineb ühtviisi olulisena nii Hainsalu kui ka Made raamatus. Rahvausundile oli omane usk kõike hingestavasse väesse (Loorits 1990: 8; Mets 2003: 77). Hingejõudu ehk väge „võib hankida endale ja anda teistele, võib suurendada ja võib vähendada, sisse võtta ja välja heita, süüa ise ja sööta teisele” (Loorits 1990: 8).

Hainsalu kujutatud 13. sajandi igapäevaelus on vägi üks kesksemaid mõisteid. Sepa vägi peab töö õnnestumiseks üle olema tule ja raua väest; lahingus on võidukas see, kelle vägi on teise omast üle (Hainsalu 2005: 26).

Made „Salarohelises hiies” on kujutatud koguni Suurelt väe palumise rituaali, milleks tuleb naalduda vana tamme tüve vastu. „Reio jättis titevankri tamme alla, otsapidi vastu tüve. Ise läks ta pisut eemale ning kummardus sügavalt ette, kuni käed rohtu puudutasid. Niiviisi küürakil, käed rohukõrsi ja õitsenud lillede seemnenutte kammimas, hakkas ta ümber tamme tiirlema. Kord-korralt jäid ringid väiksemaks. Kummargil kõndija lähenes tamme tüvele, kuni tema kollarohelised juuksed

puudutasid puu krobelist koort. Nüüd tõusis ta aeglaselt püsti, käed libisemas mööda koorekorpa. Tasa, kuid väga hoolikalt mähklikku pinda sõrmitsedes lükkas Reio oma käed kahele poole tüve. Puuhiiglane oli poisi kallistavas haardes.

„Suur!” sosistas Reio. [---] „Suur, ma olen siin! Tule, kuula mind ja räägi minuga!” [---] „Suur, siin on Marit!” sosistas Reio uuesti tamme õõnsusesse. „Tee talle hiie väravad lahti. Võta Tammiku pere vastu!” (Made 2005: 124–125.)

Pärast väe saamist magab Marit nagu nott. Reio selgitab hiljem: „Sa magasidki hingetult. Su hing käis väljas. Hing läks sel ajal hiie väravatest sisse, jalutas mööda hiie rada ja lendles pühade kalmete kohal. Kogus jõudu.” (Samas: 136.)

Omaette teema on sõna vägi. „Usk maagilisse vormelisse paigutatud sõna võimu pidi olema tohutu” (Mets 2003: 74). Nii on näiteks needuse ja sajatuse mõju neis sõnades peituva hingejõu tõttu peetud hukutavaks (Loorits 1990: 29). Kellegi nime mainimine tähendab kontakti astumist olendi endaga, sellest siis ka mitmesugused nimetabud (samas: 31).

Kui raamatus „Lemmiko, vanema poeg” keegi lastest hunti juhtub nimetama, ei aita muu kui sõnade pealelugemine – vastasel korral oleks kuri loom karja kallal. „Lemmiko” puhul väärub eraldi märkimist meisterlikult elustatud maagiline mõtlemine. Raamat püüab esile manada toonase ajastu igapäevaelus avalduvat maailmapilti: loodusnähtused ja esemed on hingestatud, nende poole tuleb pöörduda aupaklikult, nendega on seotud mitmesugused rituaalid, tabud ja loitsud.

Näiteks väike ülevaade rahvameditsiinist: „Haigustega oli nõnda, et jooksjat tohterdati tollega, mis mööda maad jookseb, ja lendvat lendajaga [---]. Siniseid ville raviti sinimustade hooramarjadega, punaseid ville ähvardati verevate õitega. Hakkas haigus külge metsast, raviti metsarohuga, hakkas maast, raviti maarohuga, hakkas tulest, raviti palanurohuga, kusjuures arstirohu vägi pidi kangem olema kui häda vägi.” (Hainsalu 2005: 80–81.)

Teine näide olgu siinkohal asjade hingestamisest ja sellega seonduvast analoogial põhinevast maagiast: „Tööriist, olgu või vanker, oli hingeline, teda pidi au sees peetama, teda pidid paluma ja tänama ja talle kiitust ütleva tubliduse eest; muidu võis ta katki minna või muud kahju sünnitada. Kes lohakas jättis reha vedelema, pulgad ülespidi, too laps torkis taeva lahti ja kallil heinaajal pääsis veesadu valla. Siis pidi suguvõsa minema Ilmaallikat hagudega tõkestama ja loitsusid lugema, et ilmaema vihmale kätt ette paneks.” (Samas: 85–86.)

Ka Ruitlase „Kailus” on eriline roll mitmesugustel loitsudel ja nõiasõnadel. Siin kasutatakse maagilisi lausumisi peaasjalikult imetrikide toimetamiseks, näiteks saab vastava loitsu abil ennast nähtamatuks muuta, kiiresti ruumis edasi kanduda jne.

Esivanemate hingestatud ilmakujutus avaldub ka mitmes vaadeldud raamatus esinevate haldjate kaudu. Kogu ümbritsev maailm oli haldjate asustatud: inimeste eluasemetes elutsesid majahaldjad, metsas metsa- ja veekogudes veehaldjad. Haldjad olid eestlaste uskumuste kohaselt vastuolulised olendid, kes võisid olla inimeste vastu nii head kui ka vaenulikud (Mets 2003: 79).

Käo „Viimases minutis” esinevad inimestele vanasti haldjatena tuntud olendid nn mevoliitide ehk keskteelistena sootuks esoteerilisest taustsüsteemist. „[---] vanasti oli inimesi, kes meid tajusid ja mõnikord isegi nägid. [---] Nemad panidki meile ilusa nime – haldjad. See tähendab valitsejad, hoidjad, kaitsjad. Selline on tõesti meie töö, meie püha kohus.” (Käo 2003: 33.) Sellise haldjarahva ülesandeks on kogu loodu ehk siis looduse eest hoolitsemine meie planeedil. „Kunagi väga ammu oskasid inimesed seda märgata ja hakkasid hoolitsejaid haldjateks kutsuma.” (Samas: 59.)

Midagi haldjasarnast kujutavad endast nähtavasti ka hallid Nõu „Kuuendas sõrmes”. Needki seonduvad eesti pärimusega. Halle on näha mahajäetud olemisega talus, kuhu Karina ja Pärt satuvad. Mehikesel, keda nad näevad, on „habe ees, vanaaegsed talumeheriided seljas ja pastlad jalas. Nägu ja juuksed on hallid, riided on hallid, ta on üleni hall.” (Nõu 2003: 60.) Hallid ilmuvad välja siis, kui inimesed neid pahandavad. „Kui hallid ennast näitavad, siis on midagi lahti” (samas).

Karinale meenuvad hallidega seoses vanavanaemalt kuulnud lood maa-alustest ja härjapõlvlastest. Hallid aitavad vigastatud Pärti.

Hallide kohta toob pisut selgust see, et kohanimeks on Kääbuse talu ja selle nime saamislugu on järgmine: „Kunagi, mitu põlve tagasi, olevat siin elanud puudega, lühikest kasvu mees, sellest nimi” (sammas: 106). Tegemist võib niisiis olla kunagise peremehe vaimuga. Sageli usutigi, et surnud pererahvast, tavaliselt talu rajajatest, saavad hiljem selle talu kaitsehaldjad, nagu osutavad näiteks Eisen ja Masing (Eisen 1995: 47; Masing 1995: 159).

Ühe uskumuse järgi ongi haldjad tekkinud surnud inimestest. Hainsalu „Lemmikos” arutleb nimategelane ühe naisorja lapse saatuse üle: „Võib-olla tuli tollel näitsikul siiski tüdruk, ei ole teada, võib-olla viidi too titt koguni mätta alla metsavaimuks või vesile vetevaimuks, nagu sõsaratega sageli sünnib, sest naiti saab võõrsilt, aga sõdalased ja künnimehed peavad kogukonnal endal olema.” (Hainsalu 2005: 19.)

Pärimuslik lähtepunkt on tajutav ka Made „Salarohelises hiies” kujutatava haldjariigi ning -rahva puhul. Reio selgitab: „Haldjad on kõikjal: metsas ja soos, tihnikus ja lagedal. Kui sa arvad, et elad Tammikul ainult koos oma venna, õdede, ema, isa ja vanaemaga, eksid rängalt. Seal elavad veel taluhaldjad. Nii kui maja ja muud hooned valmis saavad, on ka haldjad platsis. Kes tegutseb toas, kes õues. Igäihel oma elu ja omad tegemised.” (Made 2005: 219.) Marit näeb mõningaid haldjaid tänu Suurelt saadud jõule. Et teisigi haldjaid näha, peab hiie imettegevast jõudu juurde saama.

Murueide tütre ning inimese lapsena sündinud Reio kirjeldab oma ema: „Minu ema, murueide tütar, on pärit väga iidsest metshaldjate soost. [---] Tal on palju õdesid. Seega on mul meeletult palju tädisid. Mõnda neist pole ma mitte kunagi näinud. Murueit valib endale välja kõige armsamad tütre, kes kuuluvad siinsesse hiimetsa ja elavad koos temaga Murulas. Teised saadab ta kaugematesse paikadesse, kuid peab nendega kogu aeg sidet.” (Made 2005: 150.)

Siinkohal on huvitav heita pilk folkloristide haldjakäsitlusele. Made kirjeldatu vastab üldjoontes Eiseni kirjeldusele: „Murueite kujutab rahvas enesele ette vanaldase naisterahvana, kes mõne korra keppi käes kannab, ta tütarde parves aga igäiht niisuguse iludusena, nagu maapealsete neidude seas ial ei nähta” (Eisen 1995: 51). Sellise kujutelma rahvapärasuse on seadnud aga kahtluse alla näiteks Uku Masing (Masing 1995: 175–176), viidates selliste olendite esmaesinemisele alles Kreutzwaldi muinasjuttudes. Kreutzwaldi aga inspireerisid omakorda tõenäoliselt Lääne-Euroopa kirjanduslikud haldjajutud (Annist 1966: 109). Ilmselt puudub murueide-kujutelmal rahvapärane alus.

Niisiis on „Salaroheline hiis” tugevasti mõjutatud 19. sajandi ärkamisaegsetest rahvusromantilistest autoritest, kes püüdsid konstrueerida orjapõlves vaevelnud rahvale väärikat mütoloogiat. Ka Made raamatus on tähtsamaid haldjaid kujutatud majesteetlike jumaluste vääriliselt. Murueide ilmumist hiiekohtusse kirjeldatakse näiteks nii: „[---] haldjad kogunesid kobarasse ja vabastasid suure murusõõri. Murueide tütre moodustasid sõõrini ulatuva aurivi ning jäid spaleeris liikumatult seisma. Hetk tardunud ootamist, siis käis seisjatest läbi kerge lainetus ning aurivi lõpus ilmus nähtavale murueit ise. Ta kandis rohurohelist lehtedega kaunistatud rüüd ja kõrget peakatet, mille küljes looklesid lillevanikud. Murueite saatsid nooremad tütre, kes heitsid korvikestest ema teele lilleõisi.” (Made 2005: 304.) Rahvapärastes uskumustes seisneb olendi mõjuvõim tema väes, toodud näites on aga vägi ja võim väljendunud kindlasti ka tema välimuses.

Haldjarahva hulka kuuluvad ka maa-alused ja/või härjapõlvlasted. „Salarohelises hiies” on need kivikalmesse peidetud rahapaja valvajad. Mariti silme kaudu kirjeldatakse allmaahaldjat järgmiselt: „Tumehall, nappi kasvu, ent tugeva kehaehitusega kogu. Eriti suur oli olendi pea, õlad olid laiad ning käed ulatusid päris maani.” (Made 2005: 286.) Maa-alused kogunevad täiskuuneljäpäeval maapõuest välja ristteele kummalist kombetalitust läbi viima: „Pikakäelised kogunesid täpselt keset ristteed ja hakkasid mulisema, nagu keeks seal hiiglaslik veepada. Tsipake mulisenud, võtsid allmaahaldjad ennast haneritta, põimised käed üksteise õlgadele ning moodustasid

ringi. See keerles esialgu aeglasemalt, seejärel aina kiiremini ja kiiremini.” (Samas: 286–287.) Reio seletuse järgi on tegemist maa-aluste loitsutantsuga, mille käigus laevad nad ennast kuu jõuga. Maapealsed haldjad on enamasti sõbralikud, allmaolendid aga kuuluvad kurja valda.

Rahvausundi käsitlustes pole maa-alused iseenesest ei head ega kurjad, pigem on nad maa-alust ruumi asustav rahvas, kui mingi koletu kollisugu (nt Masing 1995: 162). Küll aga seostuvad nad surnutega ja esindavad seetõttu ikkagi elu vastaspoolust.

„Salarohelises hiies” esineb ka isikustatud pea- või taevajumalus, kelle atribuudiks on pikne. Reio kutsub teda eufemistlikult Suureks. Suure ilmumist augustiõisesse taevasse peavad täiskasvanud virmalisteks või põuavälguks. Maa peal on ülemhaldjaks ilmselt murueit. Siin avaldub niisiis kontseptsioon maaemast ja taevaisast.

Pärast rahapaja väljakaevamist tuleb lastel ilmuda hiiekohtusse Suure palge ette. Esmalt ilmub Suur selliselt: „Punava laotuse sülest ilmus tammeladva kohale hiiglaslik pea, lainelised juuksed üle õlgade voogamas. Nähtavale tulid ka hiiglase õlad, kuid mees ise jäi puumüraka taha varjule.” (Made 2005: 311.) Seega ilmub ta pigem nagu hologrammi, kujutisena taeva taustal. Lõpuks astub Suur välja tamme tagant või seest pikka kasvu taadina. Siin on olemas ka folkloristlik paralleel, nimelt arvasid Eiseni väitel saarlased, et hiiepidude ajal viibib jumal Taara hiiepuu otsas ja vaatab pillerkaari pealt (Eisen 1995: 109).

Jaanipäev kui suvine pööripäev ning rahvakalendri olulisim püha on erilisel kohal ka „Salarohelise hiie” haldjarahval. Jaanipäeva koguneb tähistama terve loomariik putukatest karudeni, rääkimata igat masti haldjatest ning vaimudest. „Metsarahvas oli täna kui suur leplik pere, ilma murdmisesoovi ja hirmumõteteta. Kõigil näis olevat üks kindel suund – jaanipeole.” (Made 2005: 215.)

Pidustused ise sarnanevad väga laulu- ja tantsupeoga. Peategelane tunnebki haldjate esitatavas ära hetki rahvatantsupeost, kus ta ise osalenud oli: „Siis võtsid nad paaridesse, pöördusid nägudega vastamisi ja alustasid ringis üksteisele möödudes kätt andes tantsusammul liikumist. Marit teadis seda sammu – see oli „terekäsi”. Eelmise aasta rahvatantsupeol olid nad nii tantsinud. Murueide tütarde rivi liikus tantsiskledes ja terekätt ulatades tõmmati tüdruk ühisesse tantsuringi.” (Samas: 217.)

Kokkuvõtteks

Mida vaadeldud tekstide põhjal järeldada? Kindlasti seda, et eri autorid kasutavad fantaasiamaailma konstrueerimiseks erinevaid taustsüsteeme, kuigi üksikud elemendid võivad pärineda samast pärimuslikust allikast.

Võimalikult autentselt on muistsete eestlaste eluolu ja maailmapilti püüdnud edasi anda Lehte Hainsalu. Tegemist ongi ju ajaloolise jutustusega.

Reet Made „Salarohelises hiies” on pärimuslike pudemetega fantaseeritud tunduvalt vabamalt. Küll aga võib siin täheldada 19. sajandi ärkamisaegsete autorite mõjusid. „Salarohelises hiies” kujutatud haldjailm on ülimalt poeetiline ja kaunis, aga kindlasti mitte just eriti rahvapärane. Samas on välja töötatud küllaltki põhjalik kosmogoonia, mis mõningate kunstiliste paisutuste abil loole põnevust lisab. Haldjad on uskumatult kaunid ja maa-alused üle mõistuse õudsed.

Henno Kõo „Viimane minut” asetab folkloorse osise sootuks teise konteksti. Selleks on esoteerilised tarkused sellistest allikatest nagu „Urantia raamat”. Küll aga mainitakse, et ka meie esivanemad puutusid kokku üleloomulike jõudude ning olenditega ja nimetasid ning mõtestasid neid omasoodu, kutsudes neid näiteks haldjateks ja härjapõlvlasteks.

Helga Nõu „Kuuenda sõrme” puhul domineerib tegelikult pigem kristlik taustsüsteem. Kristlikus laadis on kujutatud kuradit, samuti on paralleele Kaini ja Aabeli looga. Olavi Ruitlase

„Kail” omakorda on oma tausta poolest küllaltki eklektiline, konkreetset folkloorset ainet leidub vaid puhuti, eelkõige maagia käsitlemises.

Lõpetuseks võib öelda, et eespool kõneldu oli üksnes väga põgus ülevaade pärimuslikest teemadest eesti uuemates noorteraamatutes. Selle ettekande raamidesse jäi kahjuks ainult rahvausundiga seonduv temaatika, juttu ei jõua teha näiteks minevikulisest olustikukujutusest, mis on samuti ääretult põnev. Igal juhul võib öelda, et nii mitmelgi kirjanikul on minevikuainelised teemad südamel ning loodetavasti tekitavad need lugejaski huvi oma juurte vastu.

Kirjandus

Annist, August 1966. F. R. Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad. Tallinn: Eesti Raamat.

Eisen, Mattias Johann 1995. Eesti mütoloogia. Tallinn: Mats.

Hainsalu, Lehte 2005. Lemmiko, vanema poeg. Tallinn: Maalehe Raamat.

Käo, Henno 2003. Viimane minut. Tallinn: Faatum.

Loorits, Oskar 1990. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn: Perioodika.

Made, Reet 2005. Salaroheline hiis. Tallinn: Koolibri.

Masing, Uku 1995. Eesti usund. Tartu: Ilmamaa.

Mets, Triinu 2003. Vaimne elu: mõnda usundilistest kujutelmadest. – Marika Mägi (toim). Eesti aastal 1200. Tallinn: Argo.

Nõu, Helga 2003. Kuues sõrm. Tallinn: Tänapäev.

Ruitlane, Olavi 2000. Kail. Tallinn: O. Ruitlane.

Kes kirjutab? Kes loeb?

Noorteraamatu autori ja lugeja vahekorra

Ele Siivalep

Noortekirjandust kui nähtust on määratletud erinevalt. Kõige laiemalt tähistab see noorte lektüüri – kõike, mida noored loevad: niihästi lastekirjandust, täiskasvanute kirjandust kui ka mitmesugust massikirjandust, seega „Karupoeg Puhhist” naistekateni. „Noor” peab igal juhul olema reaalne lugeja, mitte tingimata autor ega ka tegelased või kirjutamisel silmas peetav adressaat, „sihtlugeja”.

Kõige kitsamas ja konkreetsemas tähenduses on noortekirjandus noorte endi vaheline kirjanduslik kommunikatsioon, kus kõik on „noored”. Noored autorid kirjutavad noortele lugejatele ja tavaliselt ka noortest inimestest. Siia kuulub üht-teist suurest kirjandusest, näiteks Mati Undi „Hüvasti, kollane kass!” (1963) ja Sass Henno „Mina olin siin” (2005), enamiku moodustavad aga kooli- ja noorteväljaannete tekstid. (Noortekirjanduse seesugusest tähendusest lähtus Ave Tarrendi ettekanne uuemast saksa noortekirjandusest.)

Eesti kirjandustraditsioonis levinuima käsituse järgi on noortekirjanduse võtmeisik adressaat (sihtlugeja): raamat on kirjutatud noore lugeja jaoks, pole tähtis, kes selle on kirjutanud. Selline käsitus tõstab esile lastekirjandusliku noortekirjanduse, mida meil on pikka aega nimetatud noorsookirjanduseks. Paljusid selle tekste ei peeta samuti „päris” kirjanduseks; piir suure kirjandusega on lastekirjanduse üldine teoreetiline probleem. Noorsooraamatu autori ja lugeja vahekord rõhutab seika, millest mõnikord räägitakse kui lastekirjanduse paratamatust, „sissekodeeritud” vastuolust. Lasteraamatuid loevad lapsed, kirjutavad aga enamasti täiskasvanud.

Nõnda mõistetuna kujutab lasteraamat omamoodi suhtlemiskanalit eri põlvkondade vahel. Juhtohjad selles suhtlemises on ajalooliselt olnud täiesti kindlalt täiskasvanu käes. Uusaegne elukorraldus ja kasvatusüsteem on kunagisi jõuvahekordi aga vähehaaval muutnud ning tänapäeval on selge, et ilma lapsest lugeja nõusolekuta, aktiivse tahtmise ja huvita pole selline kirjanduslik suhtlemine kuidagi võimalik. Eriti teravalt kerkib täiskasvanu autoriteedi probleem vanemate laste puhul ehk siis noortekirjanduses.

Noortekirjandust võib näha vahevormina või -etapina laste- ja täiskasvanute kirjanduse vahel. Sellel pole tavaliselt suure kirjanduse mõttelist keerukust, kujundlikku ambivalenti või vormilist eksperimentaalsust. Kuid noortekirjandus ei järgi ka enam lastekirjanduse lihtsamat, teatud piirangute või mängureeglitega esitamisviisi.

Vaheetapp, „marginaalne seisund” lapsepõlve ja täisea vahel on ju murdeaalised noored isegi – need, kellele tekstid on adresseeritud, kes neid loevad ja kellest enamasti ka kirjutatakse. Helga Nõu noorteromaan „Pea suu!” (Stockholm, 1983) algab peategelase Tiina tabava sellekohase mõtteavaldusega: „Häda on inimestega, et nad ei ole kunagi paraja suurusega – sisemiselt tähendab. Suured ei ole küllalt suured ja väikesed ei ole küllalt väikesed. Kõige hullem on lugu meie, vahepealsetega. Meil on alati vale suurus. Me ei sobi üldse kuhugi. Ja siis öeldakse, et NOORUS ON ILUS AEG...”

Ei julge siiski väita, et noor lugeja seda mõtteavaldust niisama heakskiitvalt loeb kui mina – pole see ju noore enda sõnastatud! Lastekirjanduslikus noortekirjanduses ongi suure osa tekste kirjutanud vanemad autorid. Psühholoogid on aga tõendanud, et noored on tundlikud igasuguste tarkuste ja õpetussõnade suhtes, mis tulevad täiskasvanutelt, olgu need esitatud kui diskreetselt tahes. Igatahes on õpilased olnud noorsooraamatute hindamisel sageli õige kriitilised. Meie esinduslikumaid lastekirjanikke Aino Pervik on ühes intervjuus arvanud, et lastekirjanduslikul noortekirjandusel pole erilist mõtet, noortel on muudki, mida lugeda (Rahva Häl, 6. VI 1992).

Kahtlemata meeldib noortekirjanduse lugejale noore autori kirjutatu tunduvalt rohkem. Ent küsigem: kas autori isik pole siiski teksti enda kõrval teisejärguline, eriti kui on tegemist kirjanduslikult hea tekstiga? Kas toda „vanainimesehoiakut” pole võimalik varjata? Kas vilunud kirjanik tõesti ei suuda piisavalt sisse elada noorte maailma? Kahjuks ei luba läbiviidud lugejauuringud ja tekstianalüüsid vastata neile küsimustele muud kui eitavalt.

Tõsi, laias laastus võib öelda, et noorteomast temaatikat (ehk seda, m i l l e s t juttu) suudab käsitleda ka vanem kirjutaja. Noorteraamatutes on autorist sõltumata kesksel kohal noore inimese eluring, suhted teda ümbritseva maailma ja inimestega – pere, koolikaaslased, sõbrad, armumised ja tülid; samuti mõtted, arupidamised endaga, tundeväljendused ja reaktsioonid. Võib küll öelda, et isiklikumad asjad – kohtamised, peod, „salaelu” – on noorte endi kirjutatus rohkem esil; seevastu n-õ avalikumaid valdkondi – kool, kodu, suhted täiskasvanutega – kirjeldavad vanemad kirjanikud isegi mitmekülgsemalt.

Autorite ja põlvkondade pühierinevus on aga mõistagi selles, kuidas kirjutatakse. Siin saab rääkida keelekasutusest, stiilist üldse, loo ülesehitusest, suhtumistest ja hoiakutest. Täiskasvanust lastekirjanik on üldjuhul vilunud ja oskajam: tema lause on ladusam, loo ülesehitus kindlam, mõte selgem ja üldistavam. Mingeid juhuslikke apse, segaseid mõtteid, vastukäivusi tegelastes või olukordades (välja arvatud kavatsuslikud vastuoksused) kogenud kirjutajal ette ei tule. Kuid tugevus on samas ka nõrkus, sest noorele inimesele ei olegi asjade selline kõikenägev ja -jagav esitamine omane. Noortele on omased pigem spontaansed reaktsioonid, vahelduvad emotsioonid, lõpuni selgimata mõtted jne, ning see avaldub ka vastava teksti fragmentaarsuses, lõdvemas kompositsioonis, mitmesugustes ebakõlades.

Siinjuures on professionaalsete kirjanike oskustest tulenevad erijooned asja üks külg. Kirjaoskajaid võib olla ka noorte hulgas; samuti ei ole kõik lastekirjanikud ühevõrra võimekad või isikupärased. On aga ilmne, et kõigile täiskasvanust autoreile on omane vanema, kogenud inimese jutustamis- või kujutamiseviis, vastav hoiak. Päriselt seda varjata ning võtta omaks teistsugune, lapse või noore nägemiseviis ja vaatepunkt, ei ole enamasti võimalik. Praktika näitab, et arvesse tulevad küll autori isikuomadused (nooruslikkus, lapsemeelsus), samuti ka asjatundmine, pidev kokkupuutumine noortega õpetaja või lapsevanemana – ent tagasi päris nooreks ei tee miski!

Asjakohane on väike ekskursus kirjandusteooriasse ja mõistetesse. Kui alata autorist, siis eristatakse reaalselt ja implitsiitset autorit (s.t lugeja kujutlust autorist, mis põhineb puhtalt tekstil). Varasemale mõttearendusele viidates võib öelda, et lastekirjanduse reaalsel autoril on teatud küljed, mis alati kajastuvad implitsiitses autoris. Nende hulka kuuluvad üldiselt sugu ja vanus, õieti põlvkondlik suhe. Lugeja ei tarvitse autorist palju teada – ei tema reaalselt isikut, elupaika ega isegi ametit –, ent autori kuuluvus vanade või noorte leeri ilmneb tekstist enam-vähem kindlalt.

Implitsiitne autor ehk tekstipõhine autorikujund sünnib paljude tegurite koosmõjul, millest keskne osa on jutustajal, kõnelejal, loo vahetul esitajal. Jutustaja on teksti juurde kuuluv kategooria, mitte tekstiväline (või -eelne) nagu autor. Jutustaja võib olla isikuna varjatud, lihtsalt jutustajahääl, pigem sündmuste „näitaja” (nagu näitekirjandusele omane), ent selgi juhul saab aru, kas ta näeb asju lähedalt, tegelaste vaatepunktilt, või kuskilt eemalt, „kõrgemalt”. Noorte kirjutajate jutustajahääl kõneleb alati tegelaste lähedalt – nii nagu asub selgelt õpilaspositsioonil S. K. Richardsoni „Ühe nohiku seikluste” (1998) jutustaja. Kaugemal, tegelasteülesel positsioonil asuvad aga näiteks Aino Perviku „Õhupalli” (1969) ning Holger Puki „Reinu ja Riina” (1978) jutustaja; üldse tuleb varjatud ja eemalt vaatavat jutustajaisikut 1950.–1970. aastate laste- ja noortekirjanduses sageli ette.

Jutustaja võib olla ka avalik, nähtav. Sageli jutustab peategelane oma loo minavormis. Minajutustus on noortekirjandusele eriti iseloomulik, nagu tõendavad Silvia Rannamaa „Kadri” (1959) ja „Kasuema” (1963), Heljo Männi „Miks sa vaikid?” (1969), Leelo Tungla „Neitsi Maarja neli päeva” (1980), Reet Kudu „Pöörane reis” (2001), Aidi Valliku „Kuidas elad, Ann?” (2001), Jaan Tangsoo „Hanejaht” (2003), Katrin Reimuse „Haldjatants” (2003), Kristel Salu Brita-lood jt. Üks kirjandusliku usutavuse probleeme kerkibki seoses sellega, et vanem autor üritab kõnelda

noore inimese suu kaudu, ent loodud noortegelase eluvaade ja -hoiak ilmutavad selle taga peituvat implitsiitset täiskasvanud autorit.

Eristatakse veel kõiketeadvat (palju teadvat) või piiratud teadmistega jutustajat. Koolilapsest peategelane saab põhimõtteliselt olla piiratud teadmistega ja võrdlemisi ebausaldusväärne jutustaja, kuid just selleni on lastekirjanikust autoril raske laskuda. Isegi kui ta omistab minategelasele näiliselt naiivse oleku ja paneb suhu hooletu slängi, viitavad jutustuse loogilisus, silmanähtavad järeldused ja üldistused vanema inimese kogemusele. Seda võib täheldada kõikide eespool nimetatud minavormiliste lugude puhul, kuigi nende hulgas on väga häid ja noortele huvitavaid raamatuid.

Lugeja poolt vaadetes: nagu autori puhul tehakse vahet reaalse ja implitsiitse lugeja vahel (tekstist ilmnev kujutus lugejast, adressaadist). Lastekirjanduse esmane adressaat on laps (noor), ent heale lastekirjandusele peetakse tunnuslikuks kaksikadressaati. See tähendab, et lastekirjandus peaks pakkuma midagi olulist ka täiskasvanule. Võibki märgata, et teinekord kerkib täiskasvanust implitsiitne lugeja vaat et esikohale. Veel kord näide Helga Nõu romaanist „Pea suu!”, kus minajutustaja Tiina pöördub nimelt täiskasvanute poole: „Kuulge, kõik vanad muumiad (vabandust, ma mõtlen onud ja tädid), kes te kogemata peaksite seda raamatut lugema! Ma ütlen teile: NOORUS EI OLE ILUS AEG. See on kohutavalt tülikas ja raske aeg igasuguste murede ja probleemidega. Kas te ise olete ära unustanud, kuidas noorus oli? Või tahate meile meelega seda vale propagandat levitada?”

Tegelase loonud autor aga kuulub antud juhul ise samuti nende „muumiate” hulka! Nii et justkui kõneleks üks täiskasvanu nimelt teise täiskasvanuga, küll noore inimese probleemidest... Võib-olla tajub noor lugejagi vahel seda, et tekst pole adresseeritud mitte niivõrd temale kui ta emale, isale või õpetajale? Ent jäägu selle mõtte arendus siinkohal pooleli.

Paljud asjaolud viitavad sellele, et noore lugeja ja „vana” autori vastuolu pole võimalik päriselt olematuks teha. Ometi arvan, et noortekirjanduse tekstide hulgas on oma koht ka lastekirjanduslikku laadi tekstidel, vanemate inimeste kirjutatul, isegi kui see tekitab küsitavusi või vastuseisu. Täiskasvanud ei peaks kartma olla nemad ise, näiteks avameelselt kõiketeadvad jutustajad! Ent tõenäoliselt suudavad lapsed teatud tingimustel vastu võtta ka vanemate hästi mängitud noorte rolle. Laste- ja noortekirjandus on ju suhtlemine, dialoog – mõnikord sarnaste, mõnikord erinevate inimeste ja põlvkondade vahel. Nii nagu seda on kasvatus ja üldse kultuur.

Kirjandust

Nikolajeva, Maria. Introduction to the theory of children's literature. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 1997.

Rimmon-Kenan, Shlomith. Narrative fiction: contemporary poetics. 2nd ed. London, New York: Routledge, 2002.

2007

Elustunud nukkude elukäigust enne ja nüüd

Krista Kumberg

Ellu ärrganud nuku motiiv on ammu ja kindlalt kirjanduses sees. Tegemist on pärandvaraga kirjanduseelsest ajast ehk siis müütidest, legendidest, muinasjuttudest. Täiskasvanuile adresseeritud kirjandusest (mida ju müüdid õigupoolest ongi) kolis motiiv lastekirjandusse ja seadis end seal mugavalt ja püsivalt sisse. Pärandamise ja kolimise käigus on muutunud elustunud nuku saatus ja väikeste ning suurte inimeste suhtumine sellesse.

Nukk on küll jäänud iseendaks, aga siiski läbi teinud mitmesuguseid teisenemisi. Ta on muutunud kodukootud titest kalliks luksusesemeks ja siis odavaks tarbekaubaks; lapsest sõbrannaks ja/või iidoliks.

Sellest, kui tähtis on nukk väikesele inimesele, võiks lastepsühholoog tunde pajatada. Kui te meenutate näiteks oma lapsepõlve, siis kindlasti meenub teile oma lemmik ja sellega seotud tegevused, rituaalid. Lapse meelest on tema nukk mängu vältel kahtlemata vähem või rohkem elus. Sõltub mõtteleenu jõust. See, et nukud öösiti ja omaette salamisi seltsielu elavad, ei tundu lapsele ka sugugi võimatu. Mihkel Ulman kirjutab „Nukkude teatris”: „Kui me mänguasjad korraks unustame ja neile mõne aja pärast salamahti pilgu heidame, siis kas teile ei tundu, nagu nad oleks äsja oma jutu pooleli jätnud?” (Lk 5.)

Ega ole ma isegi patust puhas. Aastakese tagasi esmakordselt Tartu nukumuuseumi uutes ruumides kõndides oli äkki täitsa selge, et seltskond, mille tegemisse on nii palju hoolt panustatud ja millesse nõnda palju armastust antud, peab vähemalt öösiti ellu ärkama.

Nuku elustumine kirjanduses käib mitut rada pidi. Kas ta on kohe ja päriselt seletusi vajamata elus nagu Pinocchio või on ta elus selle tõttu, et lapsed temaga mängivad, ta elusaks mõtlevad nagu Sipsiku või Barbie Andrus Kivirähki „Kaelkirjakus”.

Veel on võimalus olla aktiivselt elus mingi välise võlulise sekkumise tõttu nagu Malle ja Peedu Irma Truupõllu „Rohelise Päikese maas”. Seal annab kõrgem võim kuu nukkudele liikumisvõime. Võime omavahel või loomadega vestelda, kurbust ja rõõmu tunda oli neil ennegi. „Nukkude teatris” on vaja nukk Emma n-õ avalikuks elluärkamiseks, mis päädis inimeseks saamisega, võlujooki.

Mõnikord loob kirjanik maailma, kus tegutsevad ainult nukud. Kokkupuudet inimestega neil pole. Sellist varianti esindab näiteks Kalju Kanguri „Timbu-Limbu õukond ja lumemõldrid”.

Kõige esimesel juhul on nukk elus ka ümbritsevate (võõraste) täiskasvanute meelest, teisel juhul ainult kaasamängijate silmis. Nende hulgas võib olla vabalt ka täiskasvanuid, nagu „Kollase Rähni Ordu”. Kolmandal juhul võivad nukud oma võimeid inimeste eest valikuliselt varjata. Neljandal juhul ei satugi loo sisse kedagi, kelle eest midagi varjama peaks.

Erinev on ka ümberseisjate suhtumine nuku elustumisse, samuti nuku enese suhtumine. Pinocchio ja Emma tahavad tingimata saada inimeseks. Buratino aga sellest ei hooli. Ta on rahul oma olemusega ja leiab enesele ka nukuna inimeste hulgas elades kohast tegevust. Suurem hulk nukke elab ainult oma väikeste emade ehk perenaiste kaudu. Laps on neis raamatuis nukule ülioluline. Sipsik teab, et on elus ainult koos Anuga. Sipsik ütleb Anule: „Päriselt olen ma elus ainult sinuga koos” (lk 14). Tugevalt on oma perenaiega seotud ka „Rohelise Päikese maa” Malle ja Peedu, kes ootavad tolmuses kolikambris põgusaid kohtumishetki suureks kasvanud Mariga. Retke Rohelise Päikese maale võtavad nad ette ainult seetõttu, et kuu on lubanud, et pärast seda

saavad nad tagasi Mari juurde ja Mari hakkab jälle nendega mängima (lk 8). Nukukliinikusse sattunud Anneli Valge Nartsissi tänavalt hakkab nii oma kodu ja perenaise järele igatsema, et põgeneb ja asub koduteele (Georg Sepa „Anneli Valge Nartsissi tänavalt”, lk 17–18).

Enamasti on nukud lasteraamatutes leplikud ja leebed – n-õ head lapsed! Perenaine on see, kes mängu juhib. Neiust nukk Barbie käitub kirjanduses veidi teisiti. Kivirähk naeruväärustab teist oma „Kaelkirjakus” tublisti. Enesekindel ja fantaasiavaene Barbie õpetab Kaiet: „„Kas sa siis ei tea, kuidas minuga mängida? Sa pead mul riideid vahetama, nii et ma saaksin minna kord ballile, kord kohvikusse, kord tennist mängima! Millal su isa mulle maja ja hobuse ostab?” Võib öelda, et mängujuhi ohjad haaraks siin hea meelega enese kätte just too siresäärne plastnukk. Soome kirjaniku Hannele Huovi mängukarud Urbo ja Turbo kaasavad oma mängu Barbie. Tolle loomus ei luba tal ilma sadula ja ratsapüksteta üldse ratsutada, aga aardejahi teeb ta nurisemata kaasa, sööb küüslauku ja polegi kurb, kui kulla asemel on aardeks elus ja pehme Ihvahvaa. Nukk Emilia „Kollase Rähni Ordust” on samuti üpris iseteadev, põikpäine ja ettearvamatu ning kipub mängu juhtima.

Nuku elustumine võib kõrvalseisjaid kas hirmutada või vaimustada. Mida kaugema aja lugude juurde läheme, seda ohtlikum selline ebaharilik asi tundub. Kunstmuinasjutt – eriti tänapäevane – mängib aga teemaga vabalt ja rõõmsalt.

Läheme päris alguse juurde. Loomislugude kohaselt oleme me kõik nukkude järeltulijad. Inimene on tehtud kättesaadavast looduslikust materjalist ja kõrgem jõud on ta toimima pannud. Piiblis tegi Jumal inimese oma näo järgi. Materjalina kasutas ta savi – põrmu – ja puhus sellele siis elu sisse. Austraalias voolisid esivanemad savitoorikutest inimesed kivinugadega lõplikult valmis.

Põhjala jumalad Odin, Vili ja Vee tegid kahest palgist mehe ja naise ning andsid neile elu, tunded, meeled. Kreeka jumalad katsetasid mitme metalliga, aga sellest õiget nahka ei tulnud. Lõpuks hävitati ka raudinimeste tõug ja veeputusest pääses vaid üks mees ja üks naine. Nemad ei uskunud oma võimekusse täita maa lastega ning nad küsisid nõu ja abi. Neile vastati, et nad peavad oma ema kondid selja taha loopima. Siis tuleb inimesi juurde. Õnneks olid raudinimesed taiplikud. Nad tulid selle peale, et maa on kõige ema ja kivid tema kondid. Nii said kividest uued inimesed.

Inimeses on ikka päris palju seda uudishimulikku ahvi, kes tahab ise olla nagu jumal ja oma kätetööle elu sisse puhuda. Kõige tuntum legend on vanast Kreekast ja see pajatab kujur Pygmalionist. Too oli naisinimeste suhtes tõrjuv. Ei olnud ei üks ega teine nii ilus, hea ega vooruslik, kui noormees oleks soovinud. Ometi pühendas ta kogu oma energia just naisekuju loomisele. Sellest sai täiuslik meistriteos ja autor armus oma loomingusse lollilt ja lootusetult. „Mõne aja ta kujutles kõike nagu lapsed nukuga mängides,” kirjutab Edith Hamilton „Antiikmütoloogias” (lk 103).

Pygmalion riietas naise kuju, tõi sellele kingitusi, pani kuju ööseks voodisse ja kattis tekiga. „Kuid Pygmalion ei olnud laps ja ei suutnud kestvalt kujutleda,” ütleb Hamilton samas (lk 103). Armastuse jumalanna oli nii originaalsest kiiksust võlutud ja ta andis kujule elu. Pole teada, kuidas kooselu kulges. Kas Galatea tuli toime majapidamistöodega ja milline oli elustunud nuku (nimetagem teda tänases kontekstis nii) iseloom. Kas skulptori kiindumus oli püsiv ja rahulolu jääv? Igatahes tõi Galatea ilmale poja ja sellega teave tollest erakordsest nähtusest piirdub.

Pygmalioni ideed elasid ka soomeugri lugudes. Lugulaul kuldnaistest leidub „Kalevalas” ja eesti rahvalauludes. „Kalevalas” on sepp Ilmarine pärast Põhjala neiust ilmajäämist kaunis leinalise moega, kuni hakkab taas ääsil kulda ja hõbedat taguma. Valmistas, sõge, enesele kullast naise. Vihtles teda saunas ja võttis teki alla, aga isegi kolme karunaha ja viie villase vaiba all ei saanud sepp sooja. Kuldneiust õhkas igikeltsa ja jää külmust. Pakkus sepp kuldnaist siis teistele. Isegi pidevalt pruuti otsiv Väinämöinen ei tahtnud neidist: „Vii ta parem Saksasse või Venesse. Riigelgu rikkad tema pärast!” („Kalevala lood”, lk 54).

Eesti lauludes paneb noor mees kokku eide kulla ja taadi kulla ja koguni õe hõbedat ja nelja-viie venna kulla. Viib selle Lähtru sepa juurde, kes teeb mehele kuldse kaasa. Aga läheb samamoodi

nagu Ilmarisel – kaunis nukk ei anna sooja. Lool on mitu teisendit, tulemus on aga ikka sama. Välja arvatud Laiuselt üleskorjatud laulus. Seal teeb Mardikene enesele puust naise. See ei kullake kõnelnud, hõbedane ei teinud healta. Mille peale tõi Mart Rootsist rohud ja suitsutas nondega naisukest. Naisukesel hakkas kõigepealt suur varvas liigutelema, siis kergitelli kehakene ja juba see kullakene teeb häält ja hõbedane kõneleb. Külmast küljesoojendajast pole mitte juttugi, kõik öö olla öled kõhanud ja sulised padjad paukunud.

Niisugune meeste teema see elutust materjalist elusa ja täiusliku ja autorile meelepärase meisterdamine. Viimane laul on rahvasuus pigem erand kui reegel. Enamasti lõpeb lugu meistri fiaskoga.

Kui sõeluda elustunud nuku motiive muinasjuttudest, siis need on märksa karmimad. Niisugusest ebaloomulikust asjast ei saa ju head nahka tulla! Vepsa muinasjutt „Savist Annoi” pajatab loo eidest ja taadist, kellel pole lapsi. Eide ärgitusel teinud nad savist tütarlapse ja pannud tolele nimeks Annoi. Taat läinud tööle ja jätnud vastse tütre eidega koju. Eit kedranud ja värten kukkunud keldrisse. Laps ikka enam kui laast ja nii saatnud eit Annoi värtnat ära tooma. Too sõi värtna ära ja teatas eidele, et sööb nüüd ka tema ära. Kui taat koju jõudis, pistis savist tütar ka taadi nahka. Siis läks Annoi kodust välja, pistis nahka heinalised tükkis rehade ja vikatitega, siis viljalõikajad kõigi sirpidega. Kaval oinas pettis monstrumi jõe äärde ja andis jooma kummardunud Annoile hea hoobi vastu taguotsa. Koletis lagunes ja kõik pääsesid tema kõhust elusalt ja tervelt välja.

Eesti muinasjuttude seast leiame loo „Vahetatud laps”. Mingil põhjusel tahtis vanakuri vastsündinud tittesid endale saada. Ristitud lapsele ta ligi ei pääsenud, aga ristimata lapse juures pidi kogu aeg hoolsasti valvama või tuld üleval hoidma. Kord olnud vanemad hooletud. Vanatühi pannud varastatud lapse asemele lepapakust tehtud tite. Alles aegamööda märganud vanemad, et titt sööb küll kole palju, aga ei kasva sugugi. 18 aasta pärast on kätkis täiskasvanu pea ja lapse kehaga pidevalt lõugav olevus, kes ei oska ei rääkida ega kõndida. Lepapakust laps on mõnes mõttes sarnane savist Annoiga. Mõlemad on suure isuga ja arutud olevused, ehkki sarnanevad elusa inimesega.

Eks olnud ka Puulane ja Tohtlane vanakurja nõiduse abil inimesekujuliseks saanud lepapakk ja kasetoht. Jõudu neil oli, töökust jätkus, süüa nad erinevalt eelmistest meisterdistest ei tahtnud. Aga hinge ja meeli polnud neilgi.

Vanarahvas ei arvanud inimese kätetöö elustumise kohta midagi head. Igatahes pidi vanakuri seal näppupidi juures olema. Kõikvõimalikud kratid ja golemid on ju ka sisuliselt elustunud nukud. Ja vaat, mis nad oma peremehele teha võivad!

Leidsin siiski muinaslugude seast ühe kena norra jutu „Nukuke rohus”. Seal on kuningal 12 poega. Noorimat hüütakse Nannipunniks. Too leiab haldja juhatusel rohu seest midagi kummalist: „Natukese aja pärast nägi ta rohu sees imeilusat toolikest ja sellel toolikesel tillukest nukukest, kes oli nii kaunis ja nii kallites riietes, et tundus selge imena” (lk 8). Noormees saab nukukeselt mitmesugust abi ja võtab ausa mehena tole enesele naiseks. Teel juhtub õnnetus. Hõbelusika sees nukukest vedanud hiired pillasid kalli kandami vette. Aga oh imet, Veevana toob lainetest välja kõigiti inimesesuuruse ja veel palju ilusama neiu. Kuidas ning mispärast neiust nukk ja nukust neiu sai, meile teada ei anta. Eks ta üks nõiduse värk olnud.

Folkloor suhtub inimese elustunud kätetöösse ettevaatuse ja hirmuga, täiskasvanutele kirjutatud teostes hirmu küll ei tunta, aga midagi head ka elustunud nukust ei tule. E. Th. A. Hoffmann (1776–1822) kirjeldab 19. sajandil ilmunud loos meister Coppeliuse tehtud nukku, mis on äärmiselt elutruu. See koguni laulab ja tantsib. Noormees armub ja peab nukku päris tütarlapseks. Kas aitavad siin kaasa meistri antud võluprillid või pimestab meest nuku ilu, mine võta kinni. Igatahes saab mees lõpuks aru, et on oma tunded masinavärgi ette laotanud, ja tal on häbi. Hoffmanni lugu võlus heliloojaid Léo Delibes’d ja Jacques Offenbachi. Väikeste variatsioonidega jutustavad seda lugu ballett „Coppelia” ja ooper „Hoffmanni lood”.

Sadakond aastat hiljem kirjutab Juri Oleša loo kolmest paksust ja nende pärijast Tuttist, keda eakaaslastega kokku ei lastud. Ainus kaaslane oli meistri tehtud nukk – ülimalt elutruu ese, mis kasvas nagu laps, oskas istuda, seista, naeratada ja tantsida. Ka tema sisemuses olid üksnes vedrud ja hammasrattad nagu Coppelial ning elu temas ainult kujuteldav. Ometi uskus Tutti sisimas, et varem või hiljem tema mänguasi elustub.

Need, kes on lastekirjanduse ajalooga lähemalt tuttavad ja mitte üksnes eesti keele vahendusel, teavad kindlasti paremini öelda, millal elluärgeanud nukk esmakordselt lastekirjandusse astus. Lastekirjanduses on elustunud nuku teema optimistlik. Kõige kuulsamaks nukuks lubatagu mul pidada Carlo Collodi Pinocchiot. Puunuku lood ilmusid esmakordselt raamatuna 1883. aastal, eestikeelsena 50 aastat hiljem. Siinne lugeja on tuttav hoopis Buratinoga, mis on Aleksei Tolstoi vägagi vaba variatsioon kord esitatud teemal. Buratino lugu ilmus 1936. aastal, eestikeelses tõlkes 1946.

Pinocchio on puust tehtud nukk. Ta tunneb elusolendi kombel nälga ja külma ja käitub nagu iga teine kergemeelne, hoolimatu, enesekeskne poisslaps. Nukk teab, et ta on nukk, kuid kõneleb sageli endast kui lapsest, tuletades eeskätt meelde just lapse õigusi, mitte kohustusi. Ta ei taha kooli minna, vaid liblikaid taga ajada ja puu otsa ronida („Pinocchio seiklused”, lk 22). Collodi kõneleb nuku abil lastele põhjuse ja tagajärje seosest. Mitu korda satub nukk mõtlematuse tõttu taas ja taas halba olukorda, kuigi õnnelik lahendus oli just käeulatuse kaugusel. Pinocchio uurib Haldjalt, miks ta sugugi ei kasva. „Sa ei saagi kasvada. [---] Sest nukud ei kasva mitte kunagi. Nad sünnivad nukkudena, elavad nukkudena ja surevad nukkudena.” „Oh! Ma olen tüdinud kogu aeg nukk olemast. [---] Oleks juba aeg, et minust saaks inimene nagu kõik teised.” (Lk 115–116.) Haldjas annab talle konkreetse tähtaja, millal see rõõmustav sündmus peaks toimuma. „Paraku tuleb nukkude elus alati ette mõni „kuid”, mis kõik ära rikub” (lk 139).

Mõistu võttes on puunuku poisiks muutumine lapse inimeseks kasvamise lugu. Selline oli küllap kirjaniku tagamõte selle seiklusloo kokkukirjutamisel. Et inimeseks saada, peab nukk ehk siis teisisõnu laps läbi elama ka ehedat kahetsust, kurbust, leina. Ta peab oskama ennast teise olukorda asetada ja minakesksest maailmanägemisest valusate kogemuste kaudu loobuma. Ta peab õppima isetust ja kuuletumist ja reeglitega arvestamist. 125 aastat tagasi tahtsid lapsed suureks saada. Ühiskond eeldas seda neilt ja nõudis juba varakult arusaamist. Praegu tõstetakse väärtuseks laps-olemist, eriti veel noor olemist. Täiskasvanuks saada on nõme. Ehk sellepärast on nukk-tegelased, mida aeg edasi, seda enam, rahul sellega, et nad on igavesti nukud ehk siis igavesed lapsed?

Ka puunukk Buratinol on tunded ja aistingud nagu igal lapsel, nagu Pinocchiol. Ta teab, et on puunukk, aga lubab papa Carlrole, et hakkab targaks ja mõistlikuks poisiks („Kuldvõtmeke”, lk 19). Buratinol ei ole nii palju hingelisi läbielamisi kui Pinocchiol. Tal ei ole ka mingit soovi saada päris poisiks. Koos teiste nukkudega avavad nad oma teatri Välk ning leiavad kõik meelepärast rakendust. Päeval lubavad nukud viisakalt koolis käia ja õhtuti mängivad nad teatris omaenese elu lugu. Kõik on rahul ja rõõmsad.

Poolsada aastat, mis lahutavad Pinocchiot Buratinost, on muutnud ka nuku eneseteadlikkust ja unistusi. Olla inimene pole enam nii oluline. Umbes samal ajal, kui Buratino seiklused raamatusse jõudsid, s.o 1930. aastatel, said lapsed veel ühe hea nukust tuttava. See on kaltsunukk Emilia Monteiro Lobato „Kollase Rähni Ordust”. Emilia oli Nõpsnina nukk ja hea sõbranna. Kõnevõime andis talle doktor Tigu tablett. Kohe avastab tüdruk, et tema nukk on riiakas ja jonnakas. Aga nii ongi huvitavam, arvab ta (lk 15).

Täiskasvanute silmis on nukk samuti elus. Vanaema dona Benta ja köögitüdruk Nastacia arutavad omavahel, et selline ime kinnitavat Nõpsnina fantaasiaks peetud lugude tõepärasust. „Kes seda näinud on, et nukk, mille ma omaenese kätega kaltsudest õmblesin, kukub äkki rääkima! Just nagu inimene! Ei tea, ei tea, senjooa, kas oleme meie vanaks jäänud või on maailma lõpp käes.” (Lk 23.) On muidugi kahtlus, et proudad mängivad kaasa. Nad tunnistavad peale Emilia elusaks veel krahv Kukuruuso ja Pinocchio eeskujul valmistatud Kujuta Ette. Nad võõrustavad oma majas

muinasjuttudest tuntud tegelasi jne.

Emilial on terve hulk tütarlastele iseloomulikuks peetavaid jooni. Ta on edev, uudishimulik, eneseteadlik, põikpäine. Aga ka praktilise loomuga ja hakkaja. Ta teeb tempe ja räägib lollusi, samas ütleb aga midagi ootamatult arukat. Nagu laps. Tal pole vähimatki soovi inimeseks saada. Küsimusele, mis olend ta on, vastab Emilia: „Sõltumatu olend!” Ideid on nukul rohkem kui hulkuval koeral kirpe. Talle heidetakse ette südametust. Nukk ise aga teatab, et tal on süda, mis valutab, kui sünnib midagi ebaõiglast (lk 296).

Nukk Emmal Mihkel Ulmani vastses raamatus „Nukkude teater” on südame asemel kogemata oksakoht ja see teeb talle talumatut piina, kui tema süüks pannakse kroonprints si sõge armastus ja teatri sulgemine. Ka Emma on elutruu nukk, kes meister Mozeri osaval juhtimisel liigub nagu päris tütarlaps. Prints Kaspar usub, et Emma on elav ja tema armastuse jõud muudab nuku inimeseks. Nukumeister püüab teda maa peale tagasi tuua, aga peab siiski osalema Kaspari hulluses.

Nukk Emma tunneb Kaspari vastu armastust ja ta tahab printsile meeldida. Selleks on ta valmis saama kellekski teiseks, kui ta tegelikult on – inimeseks.

Kurikavala apteekri antud rüübe muudab Emma lõpuks tõesti inimeseks. Nukk kõnnib iseseisvalt, kasvab, räägib, sööb, tema vigastatud näpp jookseb verd. Kuninglik konsiilium tunnustab Emma inimeseks ja printsile kohaseks kaasaks. Aga peeglid, need räägivad tõtt. Huvitav, et Emma polnud varem peeglisse vaatama jäänud. Kirjaniku tahtel avastab endine nukk kurva tõe just pulmapeo eelõhtul. „Praegu ei olnud ta ei inimene ega nukk, ta oli mitte keegi! [---] „Ma olin nukk ja tahan ka edaspidi nukk olla.”” (Lk 120.)

Sellel muinasjutul puudub ootuspärane õnnelik lõpp. Õnnetu see siiski ka pole. Küllap ei taha autor Emma abil mitte lihtsalt lugu rääkida, vaid öelda midagi olulist eneseks jäämise kohta. Autor sammub ühte jalga vanade muinasjuttudega, mille kohaselt elutule asjale saab elu sisse mustade jõudude abiga. Ta põrmustab musta maagia nii vaimses kui ka füüsilises plaanis. Teatrimaagia seevastu on õige ja hea. Teatrimaagia abil elluärgeanud nukk saab olla inimesele hea kaaslane, tugi ja abi. „[---] inimesed võisid paariks tunniks oma igapäevased mured kõrvale jätta ja elada kaasa nukkude seiklustele, mis jutustasid inimestest endist. Ja selleks paariks tunniks unustasid nad, et tegu on nukkudega.” (Lk 133.)

Need tunnid, mil laps loeb elluärgeanud nukust, on samuti maagiliselt hingerikastavad ja aitavad kasvada.

Kirjandus

Collodi, Carlo. Pinocchio seiklused. Tallinn: Varrak, 2006.

Eesti rahvalaulud. I kd, 1. vihik. Tallinn: Eesti Raamat, 1969.

Eisen, Matthias Johann. Eesti imede ilmast II. Tallinn: Eesti Raamat, 1995.

Haavio, Martti. Kalevala lood. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

Hamilton, Edith. Antiikmütoloogia. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold. Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn: ERK, 1978.

Lobato, Monteiro. Kollase Rähni Ordu. Tallinn: ERK, 1964.

Nukuke rohus. Tallinn: Eesti Raamat, 1970.

Oleša, Juri. Kolm paksu. Tallinn: Eesti Raamat, 1966.

Tolstoi, Aleksei. Kuldvõtmeke ehk Buratino seiklused. Tallinn: ERK, 1964.

Truupõld, Irma. Rohelise Päikese maa. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.

Ulman, Mihkel. Nukkude teater. Tartu: Elmatar, 2006.

Vepsa muinasjutte. Tallinn: Perioodika, 1993.

Loov tühjus

Pildi ja teksti harmoonia ja disharmonia illustreeritud lasteraamatus

Krööt Kaljusto-Munck

Ettekanne põhineb minu kursusetööl „*Samspil og uoverensstemmelse mellem tekst og billede i 90'ernes børnebilledbøger*”, mis on kirjutatud (koostöös kursusekaaslasega) Kopenhaageni raamatukogunduse ja infoteaduse koolis laste multimeedia valikaine käigus.

Raamatukoguhoidjad peavad oskama hinnata raamatuid, et neid sobivalt vahendada. Tulevaste raamatukoguhoidjatena esitasime endale küsimuse: kuidas hinnata illustreeritud lasteraamatuid? Kas on olemas mingi teoreetiline valem või töövahend, mida me igapäevases töös saaksime kasutada?

Illustreeritud lasteraamat jutustab lugu tekstis ja pildis, mis on kaks täiesti erinevat väljendusvormi. Kõrv püüab teksti ja pilke. Kui neid koos kasutada, tekib tervik. Ulla Rhedin, illustreeritud lasteraamatute uurija, nimetab illustreeritud lasteraamatut „kolmandaks meediumiks”. See ei ole ei kunst ega kirjandus, kahe erineva väljendusvormiga kunstiliigi kohtumisel loob pildi ja teksti vaheline dünaamika uue väljendusviisi.

Lastekirjanduse uurija Kirsten Bystrup, kes on olnud ka Taani kultuuriministeeriumi lasteraamatute illustraatorite auhinnažüriis (1989–1997), kirjeldab taani lasteraamatute illustratsioonide muutumist 1940. aastatest tänapäevani ja leiab kolm muutust.

1. Muutus teksti tähtsuse määras. Varem oli oluline teksti piltides korrata, aga enam see nii ei ole. Tänapäeval on tekst kunstniku oma kujutluse aluseks, ta tutvub tekstiga, laseb selle endast läbi ja jutustab oma loo, mis jookseb tekstiga paralleelselt, sellega aeg-ajalt lõikudes.

2. Muutus piltide väljendusvõimes. 1940. aastatel olid illustratsioonid ülevaatlilikud ja sisaldasid kergesti loetavaid, lihtsaid sõnumeid. 1990. aastate illustratsioonid iseloomustab sõnumite ja küsimärkide rohkus.

3. Muutus illustraatorite soovis luua piltides lastele äratuntavust. 1940ndatest 1980. aastateni oli illustraatorite püüdeks luua harivaid pilte, mis kirjeldaksid tegevust loomutruult, annaksid lastele aimu asjadest nii, nagu nad on. Noored 1990. aastate illustraatorid nägid illustreeritud lasteraamatu pilti iseseisva kunstina. Piltidest võib leida sõnumeid, millel pole tekstiga mingit seost ja mis võivad tuleneda näiteks kunstniku poliitilisest või sotsiaalsest suunitlusest.

On olnud juttu ka sellest, et kirjanikud ja kunstnikud loovad lasteraamatuid „lapsele neis endis”. André Wang Hansen (kunstiajaloolane, lasteraamatute illustraatorite auhinnažürii liige 1989–1992) on mures, et andekad noored illustraatorid joonistavad rohkem iseendale kui tänapäeva lastele. Talle tundub, et need raamatud ei sobi lastele. Wang Hansen väidab koguni, et illustreeritud lasteraamatu sihtgrupiks ei olegi enam lapsed, sest neid raamatuid ostavad, hindavad, laenavad ja vahendavad täiskasvanud.

Illustreeritud lasteraamatu imago ühiskonnas on tõusnud, tõsised päevalehed annoteerivad häid lasteraamatuid kõrvuti tõsiste täiskasvanute raamatutega. Illustreeritud lasteraamatuid ei vaadelda enam illustreeritud tekstina, vaid hinnatakse eraldi teksti ja pilte ning nende vahelist koostööd ja erinevust.

Noore põlvkonna kunstnikest on sirgunud võrdväärset loojad. Nad jutustavad lugu paralleelselt kirjanikuga. Neil on oma lugu. Mõnikord lähevad nad kirjandusteoreetikute arvates oma soovis muljet avaldada isegi liiga kaugele ja unustavad, et keeleline ja visuaalne väljendusvorm peavad üksteist täiendama, mitte üle trumpama.

Väga põnevad, hoogsad ja tabavad pildiraamatud on need, kus kirjaniku ja kunstniku

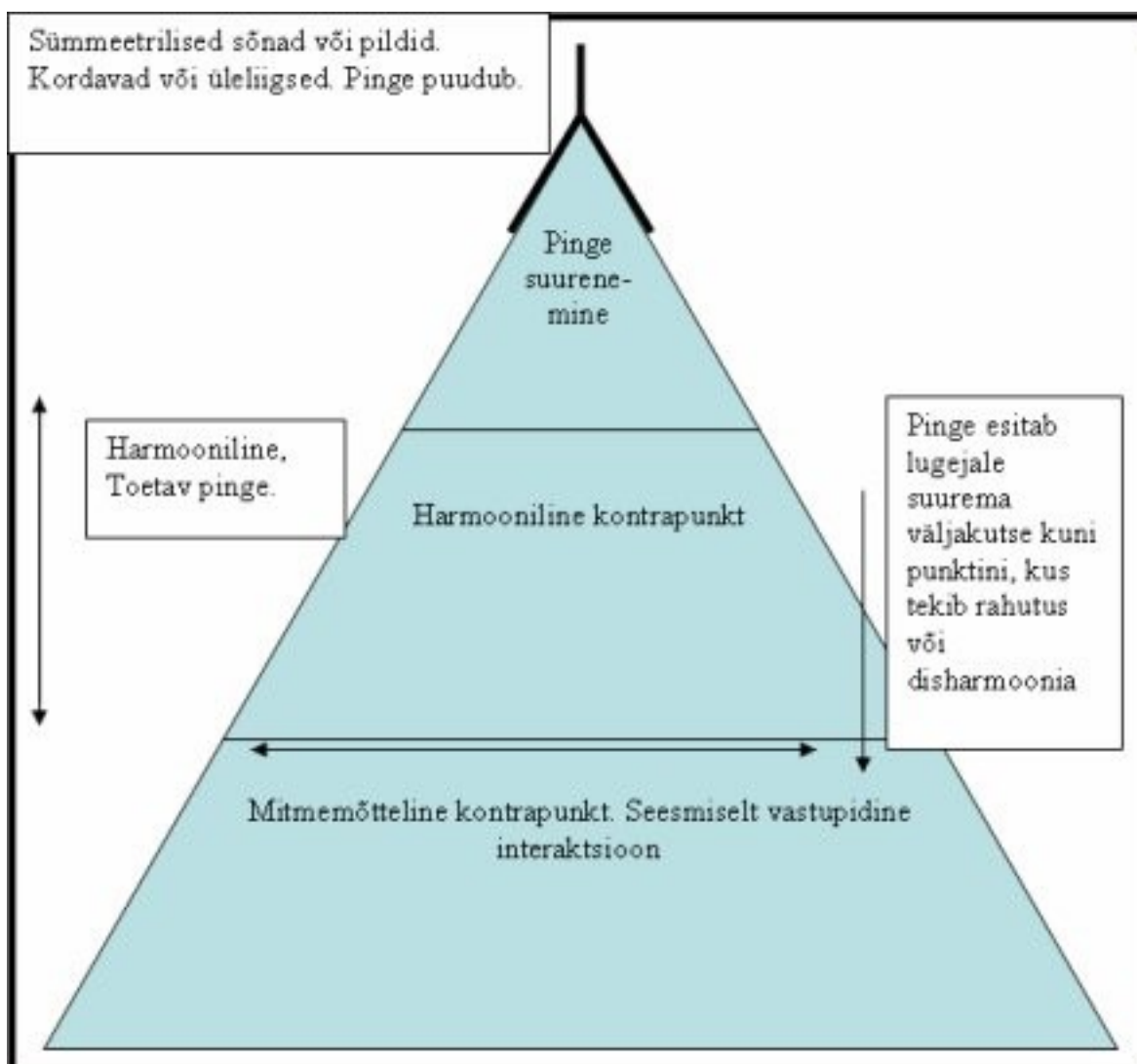
koostöö on dünaamiline ja tasakaalustatud ja ühiseks eesmärgiks on olnud loo hea vahendamine, kus loojad ei illustreeri, vaid täiendavad üksteist, lisades kumbki oma elemente ja püüdes lugeja tähelepanu kumbki omal unikaalsel moel, saavutades selle, et lugeja soovib raamatut teistelegi näidata, uuesti kätte võtta ja varjatud nüansse avastada.

Valisime analüüsiks välismaised (s.t mitte taani) raamatud, sest taani uued põnevad illustreeritud lasteraamatud on pärast 2000. aastat rikkalikult ilmunud lasteraamatuid käsitlevates uurimustes risti-põiki läbi hekseldatud. Me tahtsime kasutada skandinaavia lastemeedia uurimisel kasutatud töövõtteid, aga analüüsida taani kirjandusmaastikul puutumata teoseid.

Töövahendina kasutasime Maria Nikolajeva ja Carole Scotti pingemudelit. Maria Nikolajeva (sünd 1952) on Stockholmi ja Turu ülikooli kirjandusteaduse professor, õpetab lastekirjandust ja kirjandusteadust. 1993–1997 oli rahvusvahelise lastekirjanduse teadusliku uurimise seltsi (International Research Society for Children's Literature) esinaine. Carole Scott (sünd 1939) on olnud sama seltsi teadussekretär.

Selles mudelis kasutatakse kaht mõistet – *ikonotekst* ja *kontrapunkt*.

Ikonotekst on sõnast ja pildist koosnev lahutamatu tervik, mille ühe osise (pildistiku või sõnalise teksti) muutudes või asendudes muutub terviku tähendus. Mõistet kasutatakse rõhutamaks seda, et illustreeritud lasteraamatu tegelik tekst/sõnum luuakse teksti ja pildi koostöö mõjul. Teksti ja pilti tuleb lugeda üheaegselt, sest nad on võrdväärsed väljundid, mis loovad jutustuse terviku.

Seda diagrammi kasutasid Nikolajeva ja Scott teksti ja pildi vahelise koostöö kaardistamiseks. Ühisjoon sümboliseerib raamatut, kus sõnad ja pildid jutustavad üht ja sama lugu, kumbki oma väljendusvahenditega. Ühisjoon jaguneb kaheks seal, kus tekst ja pilt liiguvad teineteisest kaugemale, kuni jõuavad täieliku disharmooniani, kus sõnumid on vasturääkivad.

Mida kaugemale tekst ja pilt teineteisest liiguvad, seda läbipõimunum dünaamika luuakse. Tekib pinget, milles väljendusrikas lugu ja väljendusrikkad pildid täiendavad teineteist ja lisavad teineteisele suuremat tähendust, põnevamaid nüansse. Mida kaugemale need kaks joont teineteisest jõuavad, seda aktiivsem peab olema lugeja, et näha seost ja luua kahest vastupidisest signaalist arusaadavat tervikut. Seda nimetavad Nikolajeva ja Scott kontrapunktiks. Illustreeritud lasteraamatutes, tegelikult mis tahes tekstilise ja visuaalse elemendiga kooslustes on mitmesuguseid tõlgendamismõeldusi ja need nõuavad aktiivset lugemist ja lugeja kujutlusvõime kasutamist.

Joonise keskel leiame harmoonilise kontrapunkti. Selle jooneni on meil arenenud harmooniline, toetav pinget. Harmoonilisest kontrapunktist allapoole kasvab lugeja pinget, kuni jõuab punktini, kus tekib rahutus või disharmonia ja lugeja paneb raamatu käest, ilma et oleks sõnumit mõistnud, ja tunneb negatiivset pinget.

Retseptiooniteoreetik Wolfgang Iser on uurinud seda, mis tekstis ei seisa – tühjust. Lugemine on teksti ja lugeja vahelduvtoime. Tühjus aktiveerib lugejat ja sunnib looma seoseid. Lugeja täidab tühjuse oma eelteadmiste ja isikliku tõlgendusstrateegia abil. Iseri sõnul nõuab olematute asjade nägemine ja lugemine annet.

Iser on lähtunud täiskasvanute kirjandusest ja vaatleb tühjust tekstis. Meie viisime seda tööd kirjutades tühjuse teksti ja illustreeritud lasteraamatu piltide vahele. Pilt ei jutusta kõike. Ka siin leidub tühjust. Tekstitühjuse katavad sageli pildid. Pildid jätkavad jutustust sealt, kus tekst jutujärje edasi annab. Aga isegi seal, kus tekst ja pilt teineteise tühjust täidavad, võib nende koosmõjus leida tühjust, kus lugeja peab tõlgendusvõime appi võtma. Meie arvates on see seal, kus Nikolajeva ja Scotti sõnul on mitmemõtteline kontrapunkt, kus tekst ja pilt saavad põhimõtteliselt vasturääkivat informatsiooni.

Tekst väljendab ajamõõdet. Kui me loeme teksti, loeme seda sõna haaval. Ajamõõdet võimendavad raamatuleheküljed, mida tuleb edasi keerata. Pilt seevastu väljendab ruumimõõdet. Me tajume pilti korraka, seejärel detailidesse süvenedes. Lehekülje keeramist võib kasutada jutustuses liikumise loomiseks.

Horisontaaljooned väljendavad rahu ja harmooniat. Diagonaaljooned väljendavad liikumist, dünaamikat ja dramaatilisust. Sümmeetrilise kompositsiooni puhul on keskne element pildi keskel ja loob rahuliku mulje. Laialivalguva kompositsiooni puhul on motiivid üle kogu pildi laiali ja jätavad rahutu mulje. Peale selle võib jälgida suunda ja liikumist pildil.

Pilt on kahemõõtmeline, aga perspektiivi abil luuakse illusioon kolmemõõtmelisest maailmast. Keskperspektiiv on domineerinud euroopa pilditraditsioonis ja kuni 1970. aastate lõpuni ka illustreeritud lasteraamatuis. See on nii levinud, et enamik lugejaid ei näe selles erilist kunstilist mõjutusvahendit. Alates 1970. aastatest on kasutatud erinevat perspektiivi dramaatilise mõjutusvahendina: millegi kujutamine linnulennul annab asjadest ülevaate või kauguse; altpoolt, nõkonna perspektiivist, võimu/võimetuse mulje; väärtustest rääkides suurendatakse kõige olulisemat elementi pildis, olenemata sellest, kui suur see tegelikult on.

Pildi analüüsiks sobivaid värviteooriaid on erinevaid. Goethe lähtub valgusest ja pimedusest, Kandinsky arvates on igal värvil oma kindel füüsiline ja psüühiline mõju (soe-külm, hele-tume). Meie kasutasime pildi analüüsiks Johannes Itteni (1888–1967) värviringi, sest seda kasutasid kirjandusteoreetikud, kelle artiklitest me lähtusime. Itteni värviteoorias käsitletakse subjektiivseid faktoreid, mis põhinevad üksikindiviidi tunnetusel ja ilmnevad teatud värvide eelistuses. Peale selle on erinevates kultuurides eri värvidel erinev sümboolne väärtus.

Konn näitab keelt printsessile ja lugejale

Analüüsiks valisin topeltlehe Jon Scieszka ja Lane Smithi raamatust „*The Stinky Cheese Man and Other Fairly Stupid Tales*”. Raamat sai 1992. aastal Caldecott Honori, mis on Ameerika lasteraamatute auhind. Tegemist on tänapäeva muinasjuttude valikuga, kus me kohtume tuntud muinasjuttudega, mida on mõnevõrra teisendatud.

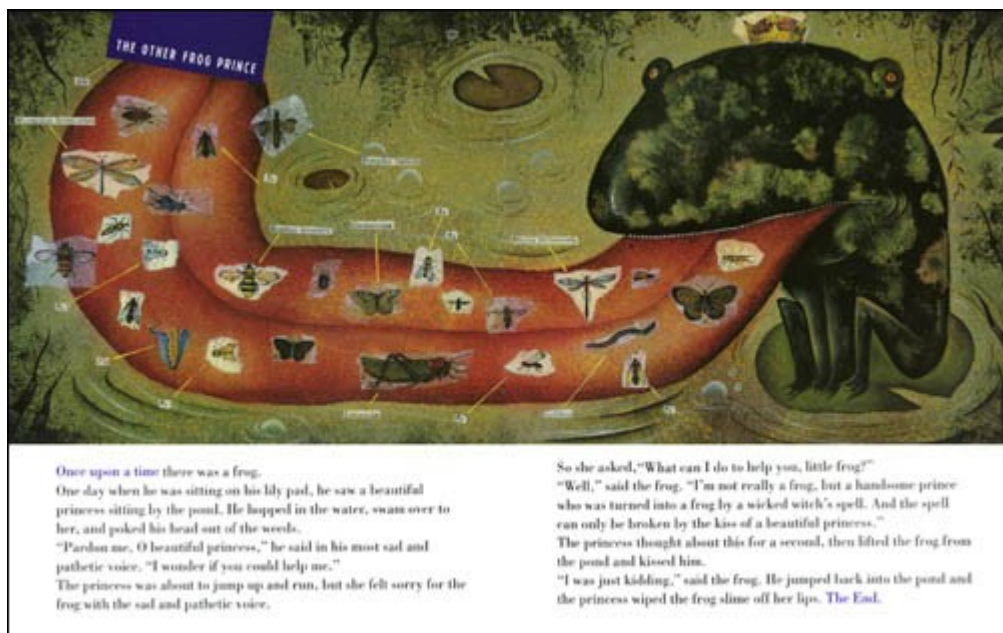
Kriitikud on kiitnud raamatut sissejuhatusena paroodiasse – lastel on suurepärane võimalus selle žanriga tutvuda, lugedes tuntud muinasjutte ebaharilikul kujul. Raamat on visuaalselt üllatav ja jääb meelde isegi põgusal lehitsemisel. Vanemad lapsed, kes ei ole kaotanud huvi muinasjuttude vastu, hindaksid tõenäoliselt raamatu kuiva küünilist huumorit.

Samal ajal on kirjanik säilitanud väga suure osa originaaltekstist, seda lühendanud ja lähenenud sellele loominguiliselt. Jutud on nüüdisaegsed ja õnnelik lõpp on vähetõenäoline. See on ka tänapäeva lastele selge – mõnikord saab osaks pettumus. Samal ajal on suur osa klassikalisest muinasjutust alles, vastupidiselt paljudele moodsatele muinasjuttudele, mille tegevus on lihtsalt käesolevasse sajandisse tõstetud. Unistustemaailm on alles. Pärast esimest muinasjuttu tead oodata üllatust. Tead ka seda, et tavalist *happy end*’i pole oodata.

See on raamat, millest täiskasvanudki võivad niisama palju rõõmu tunda. Küsimus on selles, kas peaks olema muinasjutte enne lugenud. Hea see ju oleks, aga võib lugeda ka sellises järjekorras, et kõigepealt need ja siis päris muinasjutud. Siin on tegelikult valik kõige tavalisemaid eriti ameerika kultuuriruumis levinud muinasjutte, millest lapsed on näinud vähemalt multifilmiversiooni.

Analüüsiks valisin loo „Teine konnaprints”. See on lugu konnast, kes palub printsessi, et see teda suudleks, sest ta on nõiutud prints. Kui printsess on konna vastu tahtmist suudelnud, ütleb see: „*Just kidding*” ja hüppab tiiki tagasi. Printsess jääb kaldale seisma, huuled konnast limased, tõenäoliselt niisama üllatunud kui lugeja. Proovime leida seletust pildi kaudu.

Kahe lehekülje ülemist poolt täidab pilt konnast, kes istub vesiroosi lehel. Kui me vaatame loo kulgu, põhineb see tavapärasel vasakult paremale liikumisel, pildil näitab konn keelt vastupidises suunas. Pildil on horisontaalsed jooned, mis annavad edasi rahu. Tekst on graafiliselt tasakaalus ning algus ja lõpp on muinasjutust tuntud „Elas kord...” ja „Lõpp”. Algus ja lõpp on esile toodud: erinevalt põhitekstist on nad lillat värvi.

Värvid ja pildi lõpetatus jätavad harmoonilise mulje. Pilt mõjub meeldivana, värvid on mahedad. Pildil on müstiline soomeeleolu, raamikas kasutatakse tumedaid varje. Konnal on seenjas limane muster kehal, elutud punasõstrasilmad ja lai keel, viis korda suurem kui keha. Keel on punane. See katab kaks kolmandikku pildist ja tõmbab kohe lugeja tähelepanu endale (väärtusperspektiivist suurendatakse kõige olulisemat pildis). Konna keelel on palju putukaid. Detailide rohkus pildil sunnib meid peatuma ja seda lähemalt vaatama.

Paljude putukate peale viitavad nimesildid, nagu bioloogiaõpikus. Pooled nimesildid ütlevad „kärbes”, teised on ladina keeles (õiged nimed). Lastele meeldivad pikad müstilised sõnad, nagu näiteks putukate ladinakeelsed terminid – *bombus terrestris*, *myrmeleon formicarius* jne. Sellega muudetakse pilt väikeseks loodusentsüklopeediaks. Illustraator on edasi mänginud ja lisanud Florida (*fly-fla*) ning „title”, mis viitab pealkirjale.

Konnal on kroon peas. Kroon ja putukad on kollaažid poolläbipaistva valge taustaga. Kroon ja putukad kuuluvad kokku. Kas need on putukad, mille konn on kinni püüdnud oma luiskelooga sellest, et ta on nõiutud prints, vangistatud samal moel, nagu ta õrritas printsessi end suudlema? Printsess pääses ebameeldiva ehmatusena, putukad süüakse õhtuoteks.

Eelviimane lause („Ta hüppas tagasi tiiki ja printsess pühkis konnalima huultelt”) paneb meid mõtlema konna vastikule limasele suudlusele, ehkki tekstis on konn sel ajal juba kadunud ja tiiki katab jälle ainult vaikne roheline veepind. Me näeme konna printsessi silmade kaudu, printsess on väljaspool pilti.

Pilt paneb mind meenutama, kuidas väikesed lapsed minu poja lasteaias vanemaid haneks tõmbasid, öeldes, et tahavad anda põsele musi, ja siis tõmbasid keelega üle põse.

Tekst on kiire, jutustus lühike ja dünaamiline. Jutustaja on neutraalne. Muinasjutud lõpevad headele tegelastele alati hästi. Kes on hea selles tekstis? Heaks tegelaseks peaks olema konn, sest temal läks hästi. Ta sai, mida tahtis. Samal ajal jätab ta mulle kommionu mulje. Kommionu tegelikus elus või virtuaalmaailmas.

Lool on üllatuslik lõpp, kus oodatud muutumist ei toimu. Teksti kiire tempo ja pildi hangumine on vastuolulised. Konna ja printsessi vahel käib dialoog, otsuse tegemine, tegutsemine. Pilt on pausi peal, nagu film, mis on hetkeks seisma pandud. Konna keel on suust väljas. See ei ole paus, kus ühel hetkel on kärbes elus ja teisel hetkel sööb konn ta ära. Pildi putukad on pildid, mis on liimitud-teibitud konna limasele keelele. Hangunud pilt on võigas – mis saab siis, kui vajutada *play-nupule*?

Konn teab, millistele nuppudele vajutada. Ta kasutab meelitusi („*O beautiful princess*”), kurba häält ja printsitiitlit. Printsess tundub naiivne ja heauskne: ta ei sea konna lugu kahtluse alla. Ei mõtle sellele, millise teo eest nõid teda on karistanud. Printsitiitel on paljusid noori daame pimestanud. Mis teda ahvatleb? Heategevus või abielu? Ta ei tea konnast midagi.

Või on tegemist hoopis konna unistustega? Võib-olla on tegemist üksildase näljase konnaga, kes unistab söögist ja printsitiitlist ja Floridast kõigi rikaste ja ilusate inimestega ning printsessi suudlemisest? See seletaks, miks printsessi pildil pole. Kes on printsess? Meie eelteadmised sunnivad meid täitma tühjuse imeilusa inimprintsessiga. Mis siis, kui printsessiks oli kole part?

Kui me vaatame teksti ja pildi vahelist pinget, näeme mõlemas elemente sellest, mis teises puuduvad. Pildil on olemas järgmised teksti elemendid: *frog, lily pad, pond, water, weeds, prince* (kroon), *frog slime*. Järgmisi teksti elemente pildil ei ole: *beautiful princess, wicked witch, kiss*. Pildil on elemente, mida tekstis ei ole: konna keel, putukad, Florida kaart.

Tekst jätab imeliku tunde – konn on häbematu, ta näitab printsessile keelt (sõna otseses mõttes – vaata pilti). Pilt tugevdab seda muljet – häbematu konn, vastik limane suudlus. Aga ta annab meile ka teisi tõlgendusvõimalusi. Tekst on otsekohene ja räägib meile seda, mida me kuulda tahame (välja arvatud vaimustavalt üllatav „*Just kidding*”). Pilt paneb meid otsima teisi tõlgendusi.

Kui pilt oleks olnud pelgalt teksti illustratsioon, oleksin ma noogutanud ja järgmise loo

juurde edasi läinud. Mulle oleks meeldinud tekst ja iroonia, aga ma ei oleks läinud pildi sisse, poleks kaasanud pilti loo mõistmisse. Siin on tegemist loova illustraatoriga, kes jutustab lugu omal viisil. Pilt on küllaltki domineeriv, ka suuruse mõttes. Samal ajal on tekst osaliselt varem tuttav, osaliselt on lõpp selline, et olles seda kord kuulnud, ei lähe ta meelest ja püsib pilti vaadates alateadvuses. Kaks elementi kokku annavad loo, mis jääb meelde.

Kokkuvõte

Nikolajeva ja Scotti pingemudel aitab hinnata illustreeritud lasteraamatute kvaliteeti. Kui pilt lihtsalt jäljendab teksti, ei sunni see lugejat edasi mõtlema. Mida kaugemale pilt ja tekst teineteisest liiguvad, seda aktiivsem peab lugeja olema. Head illustreeritud lasteraamatud loovad pildi ja teksti vahelise dünaamika abil meeldejääva lugemiselamuse, mida me ise naudime ja ka teistele vahendada tahame.

Muinasjutulisest ja intertekstuaalsest

Larry Potterist Tanja Grotterini

Malle Reidolv

Kuidas te, head lugejad, suhtuksite raamatusse, mille peategelaseks oleks äsja viieaastaseks saanud väike tüdruk Anni, kellele suur vend Martin on meisterdanud sünnipäevaks triibulise kaltsunuku, mida/keda ta kutsub Vapsikuks? Vapsik räägib ka, aga mitte sellepärast, et Martin teda nii suure armastusega teinud on, vaid hoopis sellepärast, et Vapsik on saanud ühe teise sarnase tegelase peale, kes kannab Sipsiku nime, kadedaks. Ja Eno Raua asemel oleks selle raamatu autoriks ... no kas või Malle Reidolv.

Ilmselt süüdistaks eesti ajakirjandus mind plagiaadis ning mu head kolleegid, lugupeetud lastekirjanduse uurijad, kutsuksid mind mõistusele. Mina aga põhjendaksin oma „teost” väitega, et Raua „Sipsik” on üks enim tõlgitud eesti raamatuid, mida on kümnetes riikides saatnud müügiedu. Ma tahtsin ka niisugust müügiedule orienteeritud teost luua.

Millised võimalused mul eneseõigustuseks oleksid? Võiksin väita, et ma üldsegi ei plagieerinud Eno Raua menukit, vaid laenasin ainult idee. Laenamine, kopeerimine, parodeerimine ja mugandamine on tänapäeva kirjanduses väga levinud. Intertekstuaalsete tehnikate massiline kasutamine tekstiloomevõttena on postmodernistlikule kirjandusele ju iseloomulikumaid nähtusi. Tähendab ka mõiste *intertekstuaalsus* eelkõige tekstide omadust suhestuda teiste tekstidega, võõraste tekstide olemasolu konkreetses tekstis. Teadmine, et ükski tekst ei ole suletud süsteem ega eksisteeri isoleerituna, on väga vana. Probleem on aga selles, kuhu tõmmata piir. Kui kaugemale võib minna jäljendamise ja mahakirjutamisega, enne kui hakkame rääkima loomevargusest ehk plagiaadist?

Teadustekstides on nõuded plagieerimise vältimiseks rangelt piiritletud. Kirjanduses on aga piirid hägusamad. Kirjandus ei allu miskipärast jäigale ettekirjutussüsteemile. Kirjeldavad intertekstuaalsusteooriad lähtuvad arusaamast, et teiste tekstide tsiteerimine, nendele viitamine või nende kasutamine on tähendust loov akt. Ontoloogilise intertekstuaalsusteooria järgi on intertekstuaalsus olemuslik igasugusele keelelisele väljendusele, autorit vaadeldakse kui paljude tekstide ristumispunkti, kes teiste tekstide alusel (end) üha uuesti loob.

Tekstid võivad olla teatud juhtudel markeeritud jutumärkide, kursiivi, moto, sissejuhatavate lausete jms abil, sagedamini aga esineb intertekstuaalsus peidetult. Sõltub juba lugemusest, kuidas selliseid tekstidevahelisi seoseid üles leida ning mõtestada (Lastekirjanduse sõnastik, 2006, lk 65–66).

Plagiaadisüüdistusega on seotud ka praegu maailmas enim müüdüd raamatusarja autor J. K. Rowling. Samal ajal on tema enda menusari inspireerinud paljusid jäljendajaid.

Ameeriklanna Nancy Stouffer, kelle nimi muidu ehk kellelegi midagi ei ütlekski, kogus kuulsust väitega, et Rowling on tugevasti plagieerinud tema 1984. aastal ilmunud raamatut. Sealt olevat nimelt pärit mugud (*Muggles*), keda Rowling interpreteerib kui võlukunstist mitte midagi taipavaid lihtinimesi (kes meie just oleme!). Stoufferi peategelane kannab nime Larry Potter (siit ka artikli pealkiri!). Rowling on kõik plagiaadisüüdistused tagasi lükanud.

Praeguseks Briti esikirjanikuks tõusnud Rowlingu esimene raamat Harry Potterist valmis juba 1996. aastal. Ta pakkus teost tulemusteta kolmele kirjastusele. Alles neljas nõustus avaldama 30. juunil 1997 sarja esikteose „Harry Potter ja tarkade kivi”. 1998. aastal ilmunud teine köide kujunes juba menukseks. Mõneti sarnaneb Harry Potteri raamatu lugu Astrid Lindgreni Pipi Pikksuka avaldamisega seotud kõhklustega. Mõlemal juhul on kirjastused ilmselt hiljem kahetsusega endale tuhka pähe raputanud.

Harry Potteri sari on saanud väga populaarseks. Ta on muutnud tänapäeva laste mõttemaailma ja toonud lapsed küberneetikaajastul tagasi lugemise juurde. 2. märtsil 2002 anti autorile üle Briti impeeriumi orden. Tunnustus määrati Rowlingule lastekirjanduse edendamise eest. Kirjastajad on nimetanud Harry Potteri raamatuid lausa kirjanduse triumfiks.

Eesti keeles on tänaseks ilmunud sarjast kuus raamatut ning tänava õöl vastu 21. juulit saabub müügile sarja 7. raamat, mille kohta on teada ainult nii palju, et kaks peategelast saavad surma. Kas ka Harry, pole teada, aga küsimus erutab väga paljusid lugejaid.

Eestikeelsete raamatute müügiedu põhineb kindlasti väga headel tõlgetel. Kuuldavasti polevat vähemalt soomekeelsed tõlked samavõrra head kui eestikeelsed.

Selleks, et raamat läheks hästi müügiks, on kultuurikriitik Erkki Luugi (2003) arvates vaja õiget keelt, piisavat müügikiirendust, mis toob kaasa meedia huvi, see omakorda suurendab läbimüüki, mis omakorda toob laialdasema vastukaja meedias. Seega on vaja kolme tegurit – õiget (s.t suure kõnelejate arvuga, soovitatavalt inglise või hispaania) keelt, müügikiirendust ja meedia huvi. Ning kindlasti õiget ajastust. Meie eestikeelsel Sipsikul on maailmas väga raske võistelda ingliskeelse Harry Potteriga.

Tekib küsimus: miks on üldse vaja Harry Potteri sarja?

Kõik kirjanduse ja kirjastamisega kokku puutunud inimesed teavad, et järjest rohkem ilmub lastele aimeramatuid. Lasteraamatutes ei jäeta sageli ruumi fantaasiale. Laste animistlikke vaateid on hakatud purustama. Maailm on muutumas lastele liiga konkreetseks ja liiga reaalseks.

Siin aitavad last muinasjutud. Tundub ka, et mitte ainult last. Millega muidu seletada J. R. R. Tolkieni „Sõrmuste isanda” populaarsust 1960. aastatest tänase päevani?

Uus küsimus on: kas Potteri-sari on muinasjutt?

On uurijaid, kes peavad sarja seiklusjutuks, kuigi see on tugeva folkloorse taustaga. Muinasjutu-uurija Tuuli Kaalep (2000) võttis määratlemisel abiks vene semiootiku Vladimir Proppi imemuinasjutu struktuurimudelid ja leidis, et Harry Potteri tegevust suunavad muinasjutureeglid.

Imemuinasjuttus on fantaasial suurem osakaal kui teistes muinasjuttudes. Sündmustik avaneb kord reaalses, kord üleloomulikus miljões. Kõik Potteri-raamatud algavad mugude maailmas (me saame isegi teada tänava nime ja maja numbri), seejärel suundub aga tegevus platvormi 9 ja 3/4 kaudu võlumaailma – Sigatüüka kooli – ja iga õppeaasta lõpul pöörduakse jälle reaalsesse maailma tagasi. Rakendub *fantasy*’le iseloomulik skeem: reaalsus-fantaasiamaailm-reaalsus.

Peategelane on muinasjuttus idee kandja ja tal on omadused, mida inimesed peavad positiivseks. Tüüpilise kangelasena jääb Harry ülesannete täitmisel üsna passiivseks – teda abistavad võlurivõimed, mida poiss ise suunata ei oska, isale kuulunud nähtamatuks tegev mantel ning talle lapsena osaks saanud piiritu emaarmastus. Ja muidugi ka sõbrad-abilised.

Potter on raamatut lugevate lastega sarnane – ta on just niisugune, nagu selles vanuses ollakse, olles samal ajal ka selline, kes tahetakse olla: julge, vapper, seiklustest seiklustesse sattuv. Raamatud on hoogsad ja põnevad, head tegelased eriliselt sümpaatsed ja halvad eriti vastikud.

Propp näitas oma uurimuses „*Morfologija skazki*”, et muinasjuttudes toimuvad tegevused on kindlas ajalises järjestuses, kusjuures enamik tegevusi moodustab binaarseid paare. Muinasjutu käivitajaks on oma-võõra konflikt (Dudley-Harry), lugu võiks vaadelda kui kangelase teekonda võidu saavutamiseks kurjuse (lord Voldemort ehk see-kelle-nime-ei-tohi-nimetada) üle.

Vaelslaps Harry on tüüpiline imemuinasjutu kangelane – kasuperes põlatud, nutikas ja piisavalt vapper, kasuvend (Dudley) aga hellitatud ja saamatu (vrd Tuhkatriinu ja võõrasõed). Harry lahkumine kodust on seotud küll õpingute algusega, kuid siingi jätavad kasuvanemad ta perroomile otsima olematut platvormi 9 ja 3/4 (Kaalep 2000). Õnneks on platvorm siiski Harryle ja tema sõpradele olemas.

Harry-lugudes on esile toodud süütu Hea võitlus salakavala Kurjaga. Harry Potteri saaga räägib lastele võluval kombel paranormaalsest võimekusest, väidab Aino Pervik 2005. aasta Nukitsas, ja lisab, et muidugi on Potteri saaga muinasjutt, teisiti ei saagi sellesse suhtuda.

Muinasjutud sisaldavad oma probleemiseades didaktikat – headus võidab kurja. Kogu Potteri-sarja läbib Voldemorti võitlus kurjuse võidulepääsemise eest ning Harry võitlus selle vastu. Tegelaste vastandamise kaudu antakse edasi teose peamõtte ja ideed, läbi kõigi raskuste saavutab peategelane oma õnne. Nii väidetakse muinasjututeooriates ja see annab põhjust loota, et Harrygi 7. raamatus lõpuks õnne leiab.

Palju arutletakse Potteri fenomeni ja populaarsuse üle. Vaieldakse isegi selle üle, kas Harry Potteri lood on üldse lastele kirjutatud. Seni on sarjale edu taganud klassikaline muinasjutust pärit Hea ja Kurja võitlus ning samastumisvõimalust pakkuv Tuhkatriinu-lugu (mis sellest, et peategelaseks on poiss), vürtsikas huumor, hea fabuleerimisoskus ja värvikad tegelased (Belials 2001). Autor tunneb hästi laste maailma piiratud võimalusi ning propageerib inimlikke väärtusi (sõprus, ustavus, armastus, truudus jne). Lugejal on lihtne ennast peategelasega samastada ja tema seiklustele kaasa elada.

Harry Potter on populaarne ka Tartu laste hulgas. O. Lutsu nim. Linnaraamatukogust saadud andmete järgi on Potteri-raamatuid lasteosakonnas 30 eksemplari. Ainuüksi „Harry Potteri ja tarkade kivi” esmalaenutusi on üle 1200.

On selge, et Harry Potteri sari on hea kaubamärk. Ja see läheb hästi müügiks! Lausa sedavõrd, et sellel on tekkinud hulganisti jäljendajaid.

Dmitri Jemets ja Tanja Grotter

Dmitri Jemets on 33-aastane vene kirjanik, kes on oma noorele eale vaatamata avaldanud üle 30 raamatu. Ta on filoloogiakandidaat ja Kirjanike Liidu kõige noorem liige. Kuulsaks sai ta aga oma raamatuga „Tanja Grotter ja maagiline kontrabass”, mis ilmus 2002. aastal. Juba teine raamat pani aluse Tanja Grotteri raamatuseeriale, kokku on neid ilmunud kümme raamatut. „Tanja Grotteri” ilmumine peegeldus kohe Suurbritannias: Rowling ja tema kirjastajad tegid kõik, et takistada selle raamatu väljaandmist seal. Jemetsit süüdistati plagiaadis. Hollandis keelati tema raamatu avaldamine, peale Venemaa ilmus raamat vaid Belgias. Venemaal peetakse „Tanja Grotterit ja maagilist kontrabassi” Rowlingu paroodiaks.

Kummaga on siis tegu, kas plagiaadi või paroodiaga?

Täpsustagem mõisteid: paroodia – pilav jäljendus, teos, mis naeruvääristamise eesmärgil aimab järele teise teose sisu või stiili, muutmata selle vormi[13]; plagiaat – loomevargus, võõraste teoste või nende osade avaldamine omadena või ulatuslik kasutamine allikat nimetamata[14].

Otsustage ise!

Et asi oleks ülevaatlikum, esitame võrdlevalt „Harry Potteri ja tarkade kivi” ning „Tanja Grotteri ja maagilise kontrabassi” ülesehituse.

Nii Harry kui ka Tanja on orvud, kes kasvavad üles kasuperes. Mõlema võõrasemal ja -isal on ka oma bioloogilised järeltulijad, keda hellitatakse ja imetletakse. Harry elab Londoni eramaja trepialuses pugerikus, Tanja (Moskva tüdruk) elukohaks on aga rõdu. Mõlemal tegelasel on võluvahendid ja sõbrad-abilised. Ka koolid, kus võluriks õpitakse, on sarnased (Sigatüüka ja Tibidohs), ning koolidirektoridki akadeemilise kraadiga. Lendluudpalli asemel mängitakse vene variandis draakonipalli, mängu olemus on aga sarnane. Ka kurjuse kehastus jääb mõlemas raamatus anonüümseks, nende nimi on mõlemas teoses teada, kuid otstarbekam on seda mitte mainida.

Rowlingu raamatu teismelised lendavad ringi luuaga, Jemetsi raamatus aga kontrabassi või

tolmuimejaga. Jemets kasutab vene muinasjuttudest ja muistenditest pärit koletisi, vampiire, põrgumoores, kolmepealist draakonit jms tegelasi.[\[15\]](#)

Skeem pakub mõtlemisainet. Jemetsit on süüdistatud plagiaadis. Kindlasti on sellel rohkem alust kui Rowlingu puhul, keda on süüdistatud nii eespool nimetatud ameeriklanna kui ka Tolkieni „Käabiku” ja „Sõrmuste isanda” plagieerimises.

Jemets kaitses aga ennast väitega, et on kasutanud vene muinasjuttudele omast tegelaskonda ja temaatikat ning lisaks on tema oma sarjaga kaugemale jõudnud – Grotteri-sarjast on valminud kümme raamatut. 2003. aastal avaldas ta aga uue sarja raamatuid ühisnimetajaga „Raamatud Tanja Grotteri loojalt”. Sellelgi sarjal läheb hästi.

Seda laadi kirjanduse järele on vähemasti Venemaal nõudlus olemas. Pole juhuslik, et 2002. aastal avaldasid Andrei Žvarevski ja Igor Mõtko oma „Porri Gatteri ja kivifilosoofi” (pealkirja otsetõlge). Sissejuhatuses tänavad autorid Rowlingut ja väidavad, et „kõik kokkulangevused on normaalsuse piires ning ükski kaubamärk ei kannata selle raamatu tõttu” (ilmne viide Jemetsi raamatu käekäigule mujal maailmas).

Jälgige nime jada: Larry Potter, Harry Potter, Tanja Grotter, Porri Gatter! Sarnasus missugune!

Jaroslav Morozov avaldas 2004. aastal raamatu „Pjotr Larin ja imede vabrik”. Ega meil olekski põhjust otsida Morozovi raamatus seoseid Rowlinguga, kui kaanepildilt ei vaataks vastu mustade prillidega tuttav nägu, mis kangesti meenutab filmi-Potterit. Morozovi raamatu moto on: „Võluriteks ei sünnita, võluriteks saadakse. Ja Venemaal on veel kohti, kus seda õppida saab.”

Need olid ainult mõned näiteid Harry Potteri edasiarendustest. Ma ei taha sugugi väita, et ainult Venemaal produtseeritakse sedalaadi kirjandust. „Potter” läheb müügiks kogu ilmas. Tema kirjanduslikud eelkäijad Pinocchio, Buratino ja Karupoeg Puhh on kujunenud ju tõelisteks müügiartikliteks. Sama rada näib astuvat ka Harry. Vaieldamatult tasub nõustuda Erkki Luugiga, kui ta väidab, et „„Potteril” on sadu konkurenti, sh arvukalt paremaid [---]. Edasi on kõik juba juhuse teha [---].” (Luuk 2003: 13.)

Kokkuvõtteks

Tänapäeva lastekirjanduses võib välja tuua selliseid jooni nagu ironia, paroodia, kirjanduslikud viited, otsesed tsitaadid või kaudsed vihjed varasematele tekstidele, mis lõhestavad harjumuspäraseid kirjutusskeeme. Kõik selle võib viia ühise nimetaja alla: intertekstuaalsus.

Intertekstuaalsus on täiskasvanute postmodernistliku kirjanduse oluline tunnusjoon ja kriitikud on selle kuulutanud tervitatavaks ning asendamatuks. Lastekirjanduses peetakse tekstidevahelisi seoseid enamasti jäljendavaks ja teisejärguliseks. Kasvav intertekstuaalsus tänapäeva lastekirjanduses nõuab siiski selliste jutustamiselementide ümberhindamist.

Laialdane kirjanduslike ja kirjandusväliste allusioonide kasutamine rikastab lastele kirjutatud tekste ja võimaldab autoril suhestuda nii lapse kui ka täiskasvanud lugejaga, väidab rahvusvaheliselt tuntud lastekirjanduse uurija Maria Nikolajeva[\[16\]](#). Lastekirjanikud kasutavad järjest rohkem tekstidevahelisi viiteid, mis väljenduvad paroodias, allusioonides jne. Mõnikord võib aga ka tegemist olla lihtsalt plagieerimisega. (Ka siis, kui ma oma Vapsiku Kuu asemel Marsile saadaksin, oleks see ilmselt plagiaat...)

Tuleb siiski öelda, et „esmane adressaat” ehk laps ei oska selliseid alltoone tihti märgata ega väärtustada.

Muinasjutud on tugeva biblioteraapilise suunitlusega. Nad aitavad leevendada lugejate probleeme, väidavad muinasjututeoreetikud. Muinasjutud mängivad olulist rolli lapse vaimse

arengu kujundamisel, mahendavad allasurutud hirme ja valmistavad last ette tulevikuga kohtuma ning ennast õiglaselt hindama. Praegu kujundab laste väärtusmaailma Harry Potter. Loodame siis, et õiglaselt ja hästi.

Kirjandus

Belials, Veiko 2001. Miks Potter? – Nukits, lk 20–21.

Kaalep, Tuuli 2000. Rääkigem muinaslugusid, ärgem hakakem Pratchettiks! – Eesti Ekspress. Areen, 17. VIII, lk B10.

Luuk, Erkki 2003. Miks Harry Potter vallutab maailma. – Postimees, 25. X, lk 13.

Pervik, Aino 2005. Müüdid ja põhitõed maailmapildi kujunemisel. – Nukits, lk 1–7.

Tähtsatest asjadest elus ja lastekirjanduses

Malle Reidolv

Lastekirjandus on mõjuvõimas vahend laste harimisel, väidab rahvusvaheliselt tuntud lastekirjanduse uurija Maria Nikolajeva.

Esimese raamatu muretseb lapsele täiskasvanu. Kokkupuude raamatuga toimub seega täiskasvanu valikul, sest tema otsustab, millised raamatud sobivad lapsele ja millised mitte. Raamat (s.t lasteraamat) sotsialiseerib last ja vahendab talle kultuurisaavutusi. Lasteraamatu abil saab tark täiskasvanu lapsele hästi palju asju selgeks teha – liivakastisuhetest kuni ühiskonna elus toimuvate protsessideni.

Lastekirjandus on teadlikult lastele kirjutatud, lastele suunatud ja lastepäraselt välja antud kirjandus, mille on üks oluline erijoon: arvestada tuleb lugeja ea ja psüühilise eripäraga. Seda nimetatakse adressaaditunnetuseks, sihtgrupiks on väikesed inimesed oma mõtete ja arusaamadega maailmast. Lastekirjandus on koht, kus saab last ja temaga seotud isikute rolle peegeldada ning ka teatud rollimudeleid luua ja võimendada.

Lapsepõlv pole ainult lühike eluetapp, kus ollakse kasvult väike ja mõtteviisilt primitiivne.

Tänase, 10. algupärase lastekirjanduse päeva pealkirjaks on „Multimediaalne ja traditsionaalne laste/noortekirjandus”. Minu ettekanne asub pealkirjas toodud võimaluste vahel – räägin raamatutest, mida on tugevalt mõjutanud meedia, kuid mis ise on üles ehitatud traditsioonidele toetudes. Samuti asetsevad need raamatud laste- ja noortekirjanduse vahepeal.

Vaatluse all on kolm raamatut õnnelikust lapsepõlvest nõukogude aja tingimustes: Viivi Luige „Seitsmes rahukevad” (1985), Tiia Toometi „Õnnelik lapsepõlv” (2007) ja Leelo Tungla „Seltsimees laps ja suured inimesed” (2008). Põhitähelepanu on suunatud viimasele raamatule.

Raamatute adressaadi vanus on erinev. Kaks raamatut on nn kogupereraamatud, mis räägivad igale vanusastmele oma loo. Tegelikult räägivad nad kõik rohkem nendele, kellel on isiklik kokkupuude 1950. aastatega.

Kõigil kolmel raamatul on ühine taust, kirjanikud on üheeaalised ja kuigi tavaarusaama järgi ei sobivat naiste puhul aastatest rääkida, ei varja keegi kolmest autorist oma tegelikku vanust. Ja polegi põhjust varjata, sest nad on targad, tegusad ja atraktiivsed selle sõna parimas tähenduses. Nende lapsepõlv on möödunud „viljastavates nõukogude ajastu tingimustes” ning nad meenutavad seda aega kui õnneliku lapsepõlve. Olude sunnil on nad lapsena rõõmsalt laulnud laulu Leninile „...meil helgeim elu maailmas / su soov läinud täide meil”.

Ka mina olen sedasama teinud. Olen pärit samast helgest pärastsõjaaegsest lapsepõlvest. Minu ettekande tinglik pealkiri võiks olla „Seltsimees lastelt kodanik lastele”. Kodanik laps on muidugi praeguse kodanikuühiskonna laps.

Miks on sellest vaja täna rääkida nii Viivi Luigel, Tiia Toometil, Leelo Tunglal kui ka minul?

Aeg ja sellega kaasnev on lapsele sageli mõistetamatu. „Ükskord ammu-ammu, nii umbes möödunud reede paiku” on meile kõigile „Karupoeg Puhhi” kaudu tuntud. Möödunud reede võib väikesele lapsele olla tõesti enneminevik. „Suurtel inimestel on palju sõnu aja mõõtmiseks: minut, tund, päev, nädal, kuu... Peale selle on leiutatud veel sellised sõnad nagu hetk, moment, silmapilk. Nende sõnade tähendus on väga muutuv,” kirjutab Leelo Tungal (2008: 71).

Mind ennast puudutas aga sügavalt ühe esmakursuse üliõpilase vastus küsimusele, milliseid

aastaid me silmas peame, kui räägime Nõukogude Eestist. Noor tudeng oli siiralt üllatunud: „Kas ma pean kõiki aastaid peast teadma ja mida üldse on sellest ajast rääkida – nõukogude ajast ei ole ju mitte midagi rääkida.” Oma ettekande lõpus tulen selle noore inimese arvamuse juurde tagasi.

Seega siis – räägime õnnelikust lapsepõlvest. Kas küsi- või hüüumärgiga või hoopis punktiga?

Kas saab pidada õnnelikuks sellist lapsepõlve, kus musta mantliga mehed sorteerivad kappides ja keldrites ning viivad kaasa ilma süüta emad ja vanaemad? Äkki on nii Toometi raamatu pealkirjas kui ka Tungla raamatu alapealkirjas peidus iroonia?

„See, et ma panin alapealkirjaks „Veel üks jutustus õnnelikust lapsepõlvest”, kõlab küll küüniliselt, kuid ometi on selles sees ka tõetera – lapsepõlv jääb õnnelikuks ka kõige raskematel aegadel, muidugi juhul, kui laste ümber leidub armastavaid inimesi,” kirjutab Leelo Tungal Eesti Kirjastuste Liidu ajalehes Raamat 20. märtsil 2008.

Tungal usub, et igaüks võiks oma lapsepõlvest raamatu kirjutada – väikesest peast on pilk terav ja mõnigi lapsepõlvesündmus on selgemini meeles kui tund aega tagasi loetud ajaleheudis (samas).

Fenomenaalne lapsepõlvemälu ja missioonitunne ongi nende raamatute ühisnimetajaks. Mänguasjad, kommipaberid, limonaadipudelite sildid ja reklaamplakatid püsivad veel küpses easki meeles, samuti läikivad atlasspaelad, plekk-kohvrid ja muidugi lasteraamatud, mille pildid nägid välja „nagu päris” – nii kassipoeg, kelle käpp on jäänud halgude vahele, kui ka Moskva kõrghooned –, kõik see sööbis korduvast vaatamisest lapse silmapõhja, kirjutab Tiia Toomet.

Tungal väidab, et võib paljusid „raadiolaule” salmide kaupa meelde tuletada ja nii mõnigi lõhn – metsmaasikate, pesuseebi ja Riia sirelilõhnaõli – toob meelde terveid päevi. „Korruga tundsin õhus memme lõhna [aga memm on juba ära viidud – M. R.]. See hõljus öökapi kohal ja üle kogu magamistoa – see lõhn, mis tal oli pidude ja sünnipäevade ajal. Selline õrn ja pehme ja natuke lilleline ja maasikaline...” (Tungal 2008: 85.)

Ka Viivi Luik mäletab kapi lõhnu – pesuvirnade ja kristallist puudritoosi lõhna, millest tõusis roosakaskahvatut ja magusat surnud tädi lõhna (Luik 1985: 172).

Ema huulepulk ja puudritoos on justkui kaugete ja helgete päevade mälestus. Memme ehtedki tuletavad meelde paremaid päevi, meenutab Tungal. „Panin memme ehted korralikult sahtlisse tagasi ja kiitsin ennast ise: „Seltsimees laps, kiiduväärt tegu!”” (Tungal 2008: 84).

„Seltsimees laps”. Pealkiri on ju ehmatav. „Ma ei ole tavaline laps, vaid seltsimees laps,” deklareerib Leelo.

Seltsimees laps ise on vaevalt viieaastane. Ema on „mustad mehed” mingitel lapsele arusaamatutel põhjustel ära viinud. Laps teeb ainuvõimaliku järelduse: „Ema viidi ära, sest mina olin paha laps.”

Vanaisa sünnipäevale sõites saab aga pahast lapsest seltsimees laps. Roosa näoga konduktor, hõbemärgiga müts peas ja imeline mustast lakknahast kott rinnal, mille kohal valged ja helesinised piletirullid, ongi selle määratluse autoriks: „Seltsimees laps on arvatavasti alla viie aasta vana?” (Tungal 2008: 30).

Mitte hea laps ega paha laps, vaid seltsimees laps. „See tähendab, et minagi olen juba mehe eest väljas,” teeb laps järelduse. Seltsimees on kui ühisnimetaja, mis teeb kõik inimesed võrdseks. Ka lapse. Laps tunneb ennast ülendatuna. Ehkki isa kasutab järjekindlalt sõnu „preili” või „printsess”, usub laps ise siiralt, et on „seltsimees laps”.

Teose lõpul pöördub isagi viimaks tütre poole selle määratlusega: „Pahad uudised, seltsimees laps. Memme tuleb kolmekümne aasta pärast. Kakskümmend viis aastat istub ta eesti koolilaste õpetamise eest vanglas ja seejärel peab veel viis aastat Venemaal elama, enne kui lubatakse isamaale tagasi pöörduda. Me oleme siis seitsmekümnesed ja sina kõvasti üle

kolmekümne.” (Tungal 2008: 212.) Need sõnad ütleb isa lapsele ilmselt seitsmendal rahukevadel, kui kasutada Viivi Luige määratlust.

Kui püüda otsida sellele ajale ühte üldistavat nimetust, siis peaks see kõnelema segadustest, hirmust ja sagedastest ümberorienteerumistest. Seda aega võiks määratleda ellujäämiskunstina. Eesti haritlaste auks peab ütleva, et nad püüdsid siiski tasahilju arendada edasi olemasolevat kasvatustraditsiooni (isa kommentaarid ühiskonna- ja kasvatusküsimustes).

Pärast nõukogude korra kehtestamist pidi lastekirjandus saama samuti võimu tööriistaks, ideoloogilise võitluse ja kommunistliku kasvatuse relvaks. Laste- ja noorsookirjandus samastati parteilistes dokumentides, nendest lähtuvalt aga ka kirjanduspoliitikas ja -kriitikas sotsiaalpedagoogilise õppevahendiga, mis pidi pakkuma eeskujusid ja ideaale ning kujutama võimalikult mustades toonides sotsialismi vaenlasi, kirjutab Reet Krusten oma õpikus „Eesti lastekirjandus” (1995).

Väike Leelo, Viivi, Tiia, Malle, Vova, Pille-Riin jt ei teadnud midagi partei direktiividest, ent ometi tabas lapse ei-tea-mitmes meel ära kõige kardetavama: „Röömsatele lauludele vaatamata tekkis raadiot kuulates mu hingepõhja hirm: kuskil lombi taga valmistusid hambuni relvastatud kapitalistid uueks sõjaks. Neetud kapitalistid ise elasid pehkinud maailmas ja sellepärast tahtsid nad sotsialismi õitsengut hävitada.” (Tungal 2008: 140.)

Väike Viivi imestab siiralt, miks vanaema ohib, puhub, ohkab ja oigab, selle asemel et reipalt hõisata: „Õlu on meil tõmmu nagu laukavesi.” Miks ei tee ta nii, nagu raadios tehakse?

See vastuolu raadio ja tegelikkuse vahel tulnuks kiiremas korras ära lõpetada, lapsele murumüts ja plekk-kohver kinkida. Kusagil mujal oli peibutav ja helge maailm, täis limonaadikioskeid, sirelisületäisi, valgeid sokke ja libedaid patsipaelu ning tähtsaid sõnu „Sadovaja”, „Mossovet” ja „Ordõnka”.

Lasteraamatute vahendusel kadus kõik kardetav ja kahtlane maa pealt (s.t tegelikkusest), järele jäid „vaid päikesepaistelised mänguplatsid ja kõrgete jalgadega vaagnad täis mahlaseid pirne, ploome ja viinamarju”. Nii kirjutab Viivi Luik (1985: 170). Julgen arvata, et viinamarju polnud ta maitsnudki, ploomid ja pirnid võisid aastaajast sõltuvalt siiski tuttavad olla. Meedia vahendusel loodud pilt elust ja tegelikkusest erines nagu öö ja päev.

„Röömurikka noorusaja
lastele Oktoober tõi.
Selle Lenin meile rajas,
selle Stalin meile lõi.”

Nii laulis väike Leelo. Kes see Oktoober oli, seda ta ei teadnud, kuid see nimi tuli kuidagi tuttav ette – temaga oleks olnud tore tuttavaks saada (Tungal 2008: 125).

Kirjanduslikku teksti lugedes ei pruugi laps kasvatuslikke eesmärke läbi näha, eesmärgid ise on ju peidetud sündmuste taha.

„Tahad – lendur sinust saab,
tahad – meresõitja.
Kui sa julgelt alustad,
oled kindel võitja.”

laulab Viivi. Tekst annab kätte suunised tulevikuks.

Tulevikuks valmistumise juurde käib ka ettevalmistus võimalikuks sõjaks. Täiskasvanud seda millegipärast entusiastlikult ei tee. „Mis seal siis ikka – pidin sõjaks valmistumise enda peale võtma,” konstateerib Leelo. Kogu sõjaks vajalik varustus on marmelaadikarpi kogutud – marliside,

rivanoolipudel, vatt, isegi mõned suitsud isa jaoks ja ... paar tükki suhkrut.

Suhkur – see sõjajärgsete aastate laste unistus! „Äge magusanälg pigistas luid ja konte, surises pealae all ja torkis silmaterades,” tuletab Viivi Luik meelde. Kapis tundis ta, kuidas suhkruterad riidest kotis sõrmede vahel kutsuvalt krudisesid. Aga nõor suhkrukoti ümber oli targu umbsõlme seotud. Murtult istub laps kapis ja püüab läbi koti suhkrut imeda. Järele jääb riidemaik suus ja tume märja suu jälg suhkrukotil (Luik 1985: 172).

Täenduslikud on sama autori sõnad: „Ometi jälgivad paljud inimesed suhkrut salamahti ikka veel pingsalt – ega ta ära ei kao. See suhkru ärakadumisehirm ühendab mitmeid põlvkondi. Kõik, kes on lastena salaja suhkrukoti kallal käinud, kuuluvad kokku.” (Luik 1985: 173.)

Kuulub ju minugi süütute lapsepõlvemängude hulka põhjusega suhkrusaba organiseerimine. Oli ikka lõbus küll, kui täiskasvanud kiirustasid end sappa võtma ja meie seejärel naerdes laiali jooksimel!

Väike Leelo seisab suhkrusabas kaks korda järjest ja võib uhkusega mõtelda, et tal on nüüd päris oma suhkrupakk, kuigi kirju baretiga noorest naisest on kahju, sest tema oma titaga õigeaks ajaks tagasi ei jõudnudki. Jäigi ilma suhkruta.

Täiskasvanutel on lastest üldse raske aru saada. Suurte inimeste enda jutt tundub nii tüütu ja igav. Mõnda asja tuleb lapsel nende eest varjata, mõnda koos nendega varjata ja mõnda asja, mida suured millegipärast ei oska või ei taha – ka julgelt välja ütelda.

Onu Kopli (ilmselt sugulane, aga „see sugulaste värk on üsna segane”) ei luba Leelol rääkida, et ema ära viidi ja et Leelo on seltsimees laps, ja sellestki tuleks vaikida, et onul on kapis kuldnööpidega munder. „Olgu, ma ei räägi kellelegi, et sul julgeolekumunder kapis voodilina all on,” lubab laps armulikult. Selle peale on onu kohe tükk aega vait ja arvab, et nii targal lapsel ei sobigi vist piimasappa minna...

Suure jutu ja veel suuremate organisaatorivõimetega tädi Anne peab endale korduvalt käega suu peale lööma ja meelde tuletama, et laps on kuulamas, kuigi seesama laps on kohati võrdväärne vestluspartner. Laps kuulab, mõtestab selle omamoodi ümber ja jätab meelde.

See on ühe ajastu peegeldus lapse silmade läbi.

Laps on ka keerulistel aegadel laps. Mõttele, kui tore, et niisugused arusaamatud tähed nagu NKVD saab meelde jätta lauluga „Enkavedee, enkavedee, juhhaidii ja juhhaidaa” ja seda veel „Vändra metsas Pärnumaal” viisil! Sõnad on ikka ühed huvitavad asjad, leiab väike Leelo. Tegemist on sõnatundliku lapsega.

Ilusa kõlaga sõna mõjub niisama võimsalt kui ilus asi. Enkavedee, tripperililla ja Engels on kõik kõlalt veidi salapärased, aga väga ilusad sõnad. Engelse nime võiks isegi potentsiaalne vennake kanda, tasakaalu mõttes võiks teisele ju Kalev nimeks panna.

Lapse vaba aega aitavad sisustada lasteraamatud, kõik põhjalikult läbi uuritud, meelde jäetud ja silmapõhja sisse salvestatud.

Varajane lugemishuvi iseloomustab nii Leelo Tungalt, Viivi Luike kui ka Tiia Toometit. Võiks ennastki sellesse seltskonda arvata. Mul ei ole niivõrd fenomenaalset sündmustemälu, kuivõrd just lugejamälu. Võin peensusteni kirjeldada lapsepõlves loetud lasteraamatuid, usun isegi mäletavat, millal ja mis aastaajal ükski raamat mu ellu sisse murdis. Lapsena loetud tekstid on tänase päevani peas, niisamuti nagu radiost kuulud lauludki. Leelo lemmik „Sormovo lüüriline laul” kuulus minugi repertuaari. Raamat ja radio olid meie lapsepõlve kõige olulisemad meediumid.

Üllatavalt tuttavalt kirjeldab Leelo Tungal seda tunnet, mis valdab last, kui ta on äsja omandanud lugemisoskuse. (Viivi Luik nimetab seda oma aabitsas „lugemise nõksuks”.)

„Siis tõmbusid mu käed ehmatusest külmaks ja pähe tuli jahmatav mõte: ma oskan nüüd vist

lugada! See, mida ma teen, ongi lugemine, oh sa sinder!” (Tungal 2008: 120.)

Lugemisoskuse abil ületab laps ühe olulisima tõkke, mis teda senini täiskasvanute maailmast eraldas. Esimeses raamatus (sageli aabitsas) on aga üpris vähe informatsiooni, tekst on tulvil kamandamist ja korraldamist: Laula, Aale! Laula laulu, Luule! Olli, loe! Laula, Leelo! Maga, Elga! Maga, Inga!

Kas lapse elu koosnebki aina kamandamisest ja seda teevad kõik täiskasvanud?

„Tataga [s.t isaga – M. R.] oli palju kergem hea laps olla kui memmega,” avameelitseb Leelo Tungal. Tugev isakuju on mõjutanud nii Tungla kui ka Luige lapseõlve.

Viivi Luige isa oli seda meelt, et pojengidega saab võidelda nõgeste vastu ja õunapuudega lepavõsa vastu. Leelo Tungalt saatis aga juba varasest lapseõlvest teadmine, et kui istud maailma kõige tugevama mehe kõrval, siis pole miski hirmus (Tungal 2008: 91). Isegi musta mantliga mehed ega kotipoisid pole siis piisavalt ähvardavad. Viimastega ta ise küll kokku ei puutunudki, „aga nende põnevamate sündmuste ja inimeste lugudega oli nagu ikka – kõik nad juhtusid ja tegutsesid enne minu sündimist”, arvab Leelo. Umbes nii oli ju ka Vargamäel – paremad päevad olid olnud kunagi enne.

Ema mõju on mõlemas raamatus tunnetatav. Ent mõlemas raamatus on ema ära – „Seitsmendas rahukevades” kolhoosikorda turgutamas ja „Seltsimees lapses” esialgu ei teagi kus, hiljem selgub, et Patarei vanglas. Ja sealtki viiakse ta ära, arvatavasti sinna, kuhu 84- aastane poolkurt vanaema juba viidud on.

Ema ei ole küll füüsiliselt olemas, ent tema kohalolu on igal leheküljel tunnetatav. Selleks, et ema tagasi tuleks, tuleb ainult hea laps olla.

Paljudele kirjanikele on kirjutamine omamoodi teraapia.

On siiralt hea meel, et Leelo Tungal selle raamatu valmis sai. Peaaegu igas intervjuus on ta oma ema lugu rääkinud. Alateadlik hirm – äkki ma ei olnud piisavalt hea – on teda ilmselt aastakümneid jälitanud. Tudengipõlves mõttes mõlkunud poeemist on tänaseks valminud kogupereraamatu esimene osa. Selle kirjutamine võttis kümme aastat. Sellest võinuks tulla nukker või isegi kibestunud lugu, aga ei tulnud. Valmis raamat, milles on palju muige- või lausa naerukohti.

Alltekstist saab kõige paremini aru ilmselt see põlvkond, kes on ise need keerulised aastad üle elanud. Meedia vahendusel võimendatud sotsialistliku õnnepäikese sära võis täiskasvanutele vägagi julm olla, lapsed õppisid aga ära, et sõnal võib olla mitu tähendust ning mõnikord jääb kõige tähtsam hoopis sõnade vahele. Kes selle oskuse lapseõlves omandas, sellel ei olnud hilisemas elus teksti mõistmisega raskusi. Need lapsed taastasid suureks saades Eesti Vabariigi.

Tiia Toomet rõhutab oma raamatu eessõnas, et nõukogude periood ei olnud midagi muutumatut ega ühetaolist. Kõik need lood õnnelikust lapseõlvest (kas siis jutumärkides või ilma) ei ole nõukogude aja lapseõlve rehabilitatsioon ega hukkamõist. Suurte inimeste suured mured jäid lapseõlvemaa kaitsvate piiride taha. See on lihtsalt üks killuke minevikku, kust praegune keskealiste põlvkond pärit on.

See on ühe põlvkonna lapseõlve lugu. See põlvkond on tulnud lapseõlvest, kus heeringa koorimine tundus puhta raiskamisena: „Kes siis heeringat koorib?” imestas Viivi Luige vanaema „Seitsmendas rahukevades”. Oma lapsi aga pesi seesama põlvkond kahhelkividest kiiskavas vannitoas ja nende lapselastele on juba peaaegu pool maailma viisavabalt käes. Aitäh autoritele, kes sellest ajast ausalt, siiralt ja emotsionaalselt jutustavad. Pärast niisuguste raamatute läbilugemist ei deklareeri võib-olla ka eespool mainitud neiu või mõni teine tulevane noor tudeng valjuhäälselt, et nõukogude ajast pole ju mitte midagi rääkida.

Luik, Viivi 1985. Seitsmes rahukevad. Tallinn: Eesti Raamat.

Toomet, Tiia (koost) 2007. Õnnelik lapsepõlv. Tallinn: Tänapäev.

Tungal, Leelo 2008. Seltsimees laps ja suured inimesed. Tallinn: Tänapäev.

Algupärase lastekirjanduse päeva teemad ja kavad

Teemad:

1999 Lastekirjandus väärtushinnangute kujundajana

2000 Lastekirjanduse piiridest

2001 Kultuskirjandusest

2002 Lastekirjanduse pärandvara

2003 Mitmekihiline lastekirjandus

2004 Lastekirjandus - fantaasia versus reaalsus!

2005 Kui vaba on lastekirjandus?

2006 Kas noorkirjandus või noortekirjandus!

2007 Muinasjutuline ja intertekstuaalne lastekirjanduses

2008 Multimediaalne ja traditsionaalne laste/noortekirjandus

2009 Oma ja võõras eesti laste- ja noortekirjanduses

Algupärase lastekirjanduse päeva kava

11 - 11.10 Tavapärase tervitus direktor Tiit Jäneselt

11.10- 11.30 Ants Järv "Eepostest"

11.35 - 11.55 Krista Merilo "Naine eesti muinasjuttudes".

12.00 - 12.30 Malle Reidolv "Alkoholismist eesti lastekirjanduses".

12.30 - 13.00 Mare Vetemaa "Meie Meel" kogu pere lugemisleht".

13.00 - 14.00 Lõunapaus

14.00 - 14.20 Ilmar Särg "Lambri raamatutest".

14.25 - 14.45 Reet Krusten "Mõni mõte uuemast eesti lastekirjandusest".

14.50 - 15.10 Alo Murutar "Kas kirjastaja on edukas menumahitaja?"

15.15 - 15.35 Leida Olszak "Nukitsa konkurss -- aastad pole vennad, hinnangud samuti".

15.40 - 16.00 Lehte Hainsalu "Lasteraamatu saamislugu".

16.05 - 16.25 Auli Normak "Teletupsude poolt ja vastu".

16.25 - 16.45 Ädu Neemre "Reet Krusten - kummaliselt kena juubilar".

1999. a

Algupärase lastekirjaduse päeva kava .

- 11.00 – 11.10 **Avasõnad** Linnaraamatukogu direktorilt. Tiit Jäneselt
- 11.10 – 11.20 **Lapsed loevad põimunud kevadluulet.**
Juh. Maila Jürgenson
- 11.20 – 11.45 **“Eesti lastekirjandusliku mõtte kujunemisest 19. saj. lõpul.”** Ants Järv TÜ õppejõud
- 11.45 – 12.10 **“Lastekirjanduse piiridest”.**
Jaanika Palm Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus
- 12.10 – 12.30 **“Uuema lastekirjanduse suundumusi”.**
Reet Krusten kirjandusteadlane
- 12.30 – 12.45 **“Tõlkekirjandus näitab keelt”.** Krista Kumberg
lastekirjanduse bibliograaf Läänemaalt
- 12.45 – 13.00 **Uus perekirjastus “Fantaasia”. Kuidas kirjastada raamatut hetke-Eestis?**
Eeva Luts kirjastaja
- 13.00- 14.00 **Lõunavaheaeg**
- 14.00 – 14.20 **“Sai valmis raamat...”**
kirjanik Valeria Ränik
- 14.20 – 14.40 **“Lastekirjandus väärtushinnangute kujundajana”.**
Merle Ots Tartu Õpetajate Seminar
- 14.40 – 15.00 **“Valikuvabadus vabalugemises kas rõõm või rist?”**
Helle Laanpere Võrumaa KRK lasteosakonna juhataja
- 15.00 – 15.20 **“Laste hirmud ja nende kajastusi eesti lastekirjanduses”.**
Pille Allajõe TÕS tudeng
- 15.20 – 15.40 **“Üheksakümnendate lastekirjanduse lugemusest Tartu - Jõgeva teljel”.**
Maive Lääne TÕS tudeng
- 15.40 – 16.00 **“Raamat ja raamatukogu Rootsi koolis”.**
Helga Nõu kirjanik ja kooliõpetaja
Kommenteerib uuriv kirjanik Enn Nõu

2000. a

*Olete oodatud neljapäeval,
12.aprillil 2001.a. toimuvale*

***Algupärase
lastekirjanduse
päevale***

Tartu Linna

*Keskraamatukogu peamaja
(Kompanii 3/5) 4. korruse
saalis algusega kell 11.00*

Kava:

- 11.00-11.10 Raamatukogu-
poolne tervitus*
- 11.10-11.30 "Sajand eesti laste-
kirjandust - esimesed
kümnnendid" Ants Järv*
- 11.30-11.50 "Kõige vajalikum
raamat - aabits muutuv
maailmas" Malle Reidolv*
- 11.50-12.10 "Kirjastaja kui val-
gustaja" Maaja Mänd*
- 12.10-12.30 "Jutuvabrik pole
lobisemiseks" Marju Piir*
- 12.30-12.50 "Sellest intrigeeriva
pealkirjaga projektist"
Anne Rande*
- 13.00-14.00 Lõuna*

- 14.00-14.20 "Omamaine laste-
kirjandus 90-ndate mee-
diapeeglis" Jaanika Palm*
- 14.20-14.40 "Lookas laua taga
võib kõht tühjaks jääda"
Krista Kumberg*
- 14.40-15.00 "Elust elusam: mõt-
teid kultuskirjandusest"
Berk Vaher*
- 15.00-15.20 "Vanad müüdid
Aino Perviku raamatus
"Maailm Sulelise ja Kar-
vasega" Reet Krusten*
- 15.20-15.40 "Harry Potteri sari
- rahvusvaheline menu-
raamat" Airi Luik*
- 15.40-16.00 "Neli hommikut ja
üks õhtu" Jaanus Vaiksoo*
- 16.00-17.00 "Kultuskirjandus
on ühiskonnale vajalik!"
väitlevad HTG gümnaasis-
tid ja TÜ tudengid*

Kohtumiseni Tartus!

Info tel 361 389
Osavõtust teatage tel 361 370

Lp. *Linna keskraamatukogu*

Olete oodatud neljapäeval,
14.märtsil 2002.a. toimuvale

Algupärase lastekirjanduse päevale

Tartu Linna Keskraamatukogu
peamaja (Kompanii 3/5)
4. korruse saalis algusega
kell 11.00

Kava:

- 11.00-11.10 Raamatukogupoolne tervitus
11.10-11.30 "Nõukogude lasteluule aegumatud väärtused" Jaak Urmet
11.30-11.50 "Tuhkatriinud ballile ehk unustatust uuteks" Krista Kumberg
11.50-12.10 "Tee kaasaegse muinasjutuni" Anu Mõtla
12.10-12.30 "Kuidas elad, raamatulaps" Helle Laanpere
12.30-13.00 "Äraspidisest raamatutegemisest" (kirjastuses "Maaleht" ilmunud lasteraamatutest) Ene-Maris Tali ja Tarmo Tali

13.00-13.30 "Maaleht" ilmunud lasteraamatutest

Ene-Maris Tali ja Tarmo Tali

- 13.00-14.00 Lõuna
14.00-14.20 "Sissevaade 2001.aasta lastekirjandusse" Jaanika Palm
14.20-14.40 "Mis oleks lugemisväärsed eesti lasteulmest?" Jüri Kallas
14.40-15.00 "Sulid ja võmmid e. noppeid kriminaalkirjandusest" Tiina Tarik
15.00-15.20 Tähelepanekuid noortesarjast "Teravik" Reet Krusten
15.20-15.40 Kuidas kasvatada lapsivanemaid eesti 90-ndate lastekirjanduse põhjal Sille Kupri
15.40-16.00 Noorsooromaanist "Tõmba uttu" Helga Nõu
16.00-17.00 "Lugemine lubatud" ehk eesti õpetaja ja eesti rahvaraamatukogu" Reet Auksmann

Kohtumiseni Tartus!

Info tel 361 389
Osavõttust teatage tel 361 370

Info tel 361 389
Osavõttust teatage tel 361 370

Lp

Olete oodatud kolmapäeval,
16. aprillil 2003.a. toimuvale
TÜ Õpetajate Seminaril ja O. Lutsu
nim Tartu Linna Keskraamatukogu
lasteosakonna poolt korraldatud

ALGUPÄRASE LASTEKIRJANDUSE PÄEVALE

Tartu Ülikooli Õpetajate Seminaril
aulas (Salme 1a)
algusega kell 11.00

Kava:

- 11.00 - 11.10 Ettekandepäeva avasõnad
11.10 - 11.30 Mis on lastekirjandus? Reet Krusten
11.30 - 11.50 Mitmekihiline lastekirjandus Mare Mõrsepp
11.50 - 12.10 Kövade kaantega libedad, ruumikoletiste tapmine ehk miks lapsed ei loe Juhani Pütsepp
12.10 - 12.30 Lastekirjandus - kunst või pedagoogika Jaanika Palm
12.30 - 13.00 Lapsemeelsus hoiab õnne kodus Kristel Salu

- 13.00 - 14.00 Lõuna
14.00 - 14.20 Aeg annab arutust Anne Rande
14.20 - 14.40 Erfunksioon kui meepeett? Probleeme lastekirjanduse piirilal Jürgen Rooste
14.40 - 15.00 Uus põlvkond lastekirjanikke murrab teed Hille Ojala
15.00 - 15.20 Laste- ja noorsooramatud kirjastuses "Tänapäev" Tiina Tammer
15.20 - 15.40 Kas isa on muutumas mütoloožiliseks figuuriks? Malle Reidolv
15.40 - 16.00 (Väg!)vallatu lastekirjandus on teravmeelne Krista Kumberg
16.00 - 16.20 Peegeldused mineviku, oleviku ja tuleviku vahel "Tähekest" ja "Stilinat" lugedes Kerttu-Kaisa Kiviselg
16.20 - 16.40 Õpilaste probleemidest koolis ja kirjanduses (noortesarja "Teravik" põhjal) Raina Reiljan

Kohtumiseni Tartust!

Info tel 361 389
osavõttust teatage 361 370

Olete oodatud kolmapäeval,
14. aprillil 2004.a. toimuvale
O. Lutsu nim Tartu Linna
Keskraamatukogu lasteosakonna
poolt korraldatud

ALGUPÄRASE LASTEKIRJANDUSE PÄEVALE

Tartu Linnaraamatukogu peamaja
IV korruse saalis algusega kell 11

Kava:

- 11.00 - 11.10 Ettekandepäeva
avasõnad
- 11.10 - 11.30 Kes on uue
aastatuhande eesti lastekirjanik?
Jaanika Palm
- 11.30 - 11.50 Eesti lastekirjanduse
hetke seis ja kirjanik selles
Heiki Vilp
- 11.50 - 12.10 Kaks maailma 2003
aasta eesti lastekirjanduses
Ele Sõvalep
- 12.10 - 12.30 Pisikene inimene
suures maailmas
Krista Kumberg
- 12.30 - 13.00 Tänapäeva nooruki
värvikas maailm. Eesti uue
noorteraamat ja selle lugeja
Helle Laarpere

- 13.00 - 14.00 Lõuna
- 14.00 - 14.20 Kuldas kirjastada
laste- ja noorteraamatut
täna ses Eestis
Andrus Simsel (Steamark)
- 14.20 - 14.40 Uuem eesti lastekir-
jandus läbi soouurimusliku
prisma
Ave Tarend
- 14.40 - 15.00 Iseolemine ja tegelek-
kus eesti lastekirjanduses
Hille Ojala
- 15.00 - 15.20 Fantaasia ja fantastika
Andrus Org
- 15.20 - 15.40 Vägivald lastekirjan-
duses ja tegelekuses
Malle Reidolv
- 15.40 - 16.00 Õpetaja eesti
lastekirjanduses ja õpilaste
ootustes
Birgit Ninn
- 16.00 - 16.20 Mängud piirilal.
Helga Nõu "Kuu es sõrm"
Reet Krusten
- 16.20 - 16.40 "Kollid, kratid, diilerid
ja tellerid." Maailm Henno
Käo diagnoosides
Mari Niitra
- 16.40 - 17.00 Maniakide tänav.
LARP!

Kohtumiseni Tartust!

Info tel 736 1389
osavõttus lehtajaga 736 1370

Olete oodatud kolmapäeval,
13. aprillil 2005.a. toimuvale
O. Lutsu nim Tartu Linna
Keskraamatukogu lasteosakonna
poolt korraldatud

ALGUPÄRASE LASTEKIRJANDUSE PÄEVALE

Tartu Linnaraamatukogu peamaja
IV korruse saalis algusega kell 11

Kava:

- 11.00 - 11.10 Ettekandepäeva
avasõnad
- 11.10 - 11.30 Kui vaba on kirjanik?
Jan Kaus
- 11.30 - 11.50 Adaptatsioon kui
ärvabadus
Reet Krusten
- 11.50 - 12.10 Lastekirjandusest,
kriitikat ja vabadusest
Jaanika Palm
- 12.10 - 12.30 Kirjaniku rangid
Krista Kumberg
- 12.30 - 13.00 Miks mõni raamat
teisest kohustuslikum on?
Piibe Leiger
- 13.00 - 14.00 Lõuna
- 14.00 - 14.20 Kivilinna Gümni, näite-
trupp esitab lühinäidendi

- "Loomade kool"
Juh Tiina Teppo
- 14.20 - 14.40 Kingitus kõige
nõrgemale: 2004. a.
välkelastekirjandusest
Malle Reidolv
- 14.40 - 15.00 Esineb kirjanik ja
pedagoog
Eva Koff
- 15.00 - 15.20 Vabadus ja vabameel-
sus eesti lastekirjanduses
Hille Ojala
- 15.20 - 15.40 Tõlge täidab tühikut:
kaasaegse eesti laste- ja
noortekirjanduse valged
laigud
Ave Tarend
- 15.40 - 16.00 Sotsialiseerumine
laste- ja aabitsakirjanduse
kaudu - nimepoeetika
analüüs
Mari Niitra
- 16.00 - 16.20 Riho Lahti kui
lastekirjanik
Kalju Lillepuu
- 16.20 - 16.40 Härmametsa talu
kirjastus: kuidas kirjastada
16.40 - 17.00 Mis sunnib jutuveestjat
rääkima lugusid?
Piret Päär

Kohtumiseni Tartust!

Info tel 736 1389
osavõttus lehtajaga 736 1370

lp

Olete oodatud kolmapäeval, 12. aprillil 2006. a. toimuvale Tartu Oskar Lutsu nimelise Linnaraamatukogu laste- ja noorteosakonna poolt korraldatud

ALGUPÄRASE LASTEKIRJANDUSE PÄEVALE

Tartu Linnaraamatukogu
(Kompanii 3/5) IV korruse saali
algusega kell 11

Kava:

- 11.00 - 11.10 Ettekandepäeva
avasõnad
- 11.10 - 11.30 Uuema noorkirjanduse
retseptioonist
Jaanika Palm
- 11.30 - 11.50 Kirjandus Internetis ja
Internetikirjandus
Lemmit Kaplinski
- 11.50 - 12.10 Jäljed hüees - ajaloost
ja pärimusest 21. sajandi
eesti noortekirjanduses
Mari Niltra
- 12.10 - 12.30 Noor kirjandusajakiri
"Värske Rõhk"
Kaari Korts
- 12.30 - 13.00 Noorteprobleeme
mõnes kodu- ja välismaises
raamatus
Krista Kumberg

- 13.00 - 14.00 Lõuna
- 14.00 - 14.20 Eesti noorte minapildi
arengust aastatel 1960-1980
Reet Limets
- 14.20 - 14.40 Meie ütleme et ...
gümnaasistid kirjandusest
Üis Jaks ja Üisbet Erepuu
- 14.40 - 15.00 Mina kirjutan, sest ...
Diana Leesalu
- 15.00 - 15.20 Noored kirjanikud
võistlustulest
Anne Rande
- 15.20 - 15.40 Piik kaasaegsesse
saksakeelsesesse
noortekirjandusse
Ave Tarrend
- 15.40 - 16.00 "Kes kirjutab? Kes
loeb?" Mõtteid noortekirjan-
duse autori ja adressaadi
suhetest
Elle Süvalepp
- 16.00 - 16.20 "Reisid ja rännud.
Reisimine
noortekirjanduses"
Hille Ojala
- 16.20 - 16.40 "Milline sa oled,
teismeline?"
Elle Purde

Kohtumiseni Tartust!

Info tel 736 1389
osavõttust teatage 736 1370

lp

Olete oodatud kolmapäeval, 11. aprillil 2007. a. toimuvale Tartu Oskar Lutsu nimelise Linnaraamatukogu laste- ja noorteosakonna poolt korraldatud

ALGUPÄRASE LASTEKIRJANDUSE PÄEVALE

Tartu Linnaraamatukogu
(Kompanii 3/5) IV korruse saali
algusega kell 11

Kava:

- 11.00 - 11.05 Ettekandepäeva
avasõnad
- 11.05 - 11.35 Tumedad ained
kirjanduses ja päriselt
Mare Müürsepp ja Antti Tamm
- 11.35 - 12.00 Elustunud nukkude
elukäigust enne ja nüüd
Krista Kumberg
- 12.00 - 12.30 Intertekstuaalsusest
lastekirjanduse kriitika
väljal
Jaanika Palm
- 12.30 - 13.00 Mulnasjutulisusest ja
intertekstuaalsusest ehk
Larry Potterist Tanja
Grotterini
Malle Reidolv

- 13.00 - 14.00 Lõuna
- 14.00 - 14.30 Peeter Sauter -
laiskade laste isa
- 14.30 - 14.50 Rohkem
mulnasjutuline ...
Piret Päär
- 14.50 - 15.20 Valmist ja
õpetlikkusest
Reet Krusten
- 15.20 - 15.40 Viimase aastakümne
illustreeritud lasteraamat -
kirjaniku teksti ja kunstniku
pildi kooskõla ja
vastuolu
Krõõt Kaljusto-Munck
- 15.40 - 16.00 Intertekstuaalne
mulnasjutt
Mari Niltra
- 16.00 - 16.30 Kuidas kõnetada
last ...
Elle Purde - Prits

Kohtumiseni Tartust!

Info tel 736 1389
osavõttust teatage 736 1370

Olete oodatud neljapäeval, 10.aprillil 2008 Tartu Oskar Lutsu nimelise Linnaraamatukogu laste- ja noorteosakonna poolt korraldatud

Algupärase lastekirjanduse päevale/multimediaalne ja traditsionaalne laste/noortekirjandus!

Tartu Linnaraamatukogu (Kompanii 3/5) IV korruse saali
ALGUSEGA KELL 10.00

Kava:

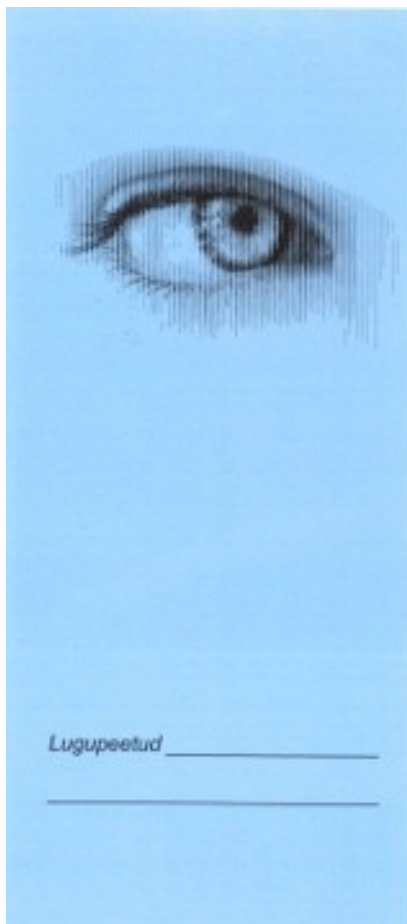
- 10.00-10.05 Avasõnad kõigile!
- 10.05-10.35 Ettevaatust, Jänku-Juss! Mari Niitra
- 10.35-11.00 Kirjandus ja meedium. Lastekirjanduse kontekst. Janek Kraavi
- 11.00-11.30 Multimediaalsus- kas lasteraamatu edu võti? Jaanika Palm
- 11.30-12.00 A.Valliku Anni triloogia multimediaalsed

tõlgendused (lavastus Rakvere teatris ja R.Sarneti film Kuhu põgenevad hinged) Ave Tarrend

- 12.00-12.30 Tähtsatest asjadest elus ja lastekirjanduses. Malle Reidolv
- 12.30-13.00 Kuidas Mina ja teised lood raadiosse said. Tiina Vilu
- 13.00- 14.00 LÕUNA
- 14.00-14.30 Loetav,kuuldav ja nähtav Ann Aidi Vallik
- 14.30- 15.00 Erinevad infokanalid ja noored: nende kokkupuutepunktid, hinnangud ja mõjud Piret Talur
- 15.00- 15.30 Haldjad meedias ja mujal Krista Kumberg
- 15.30 -16.00 Mis on huvi ja kuidas seda tekitada? Elle Purde - Prits

Kohtumiseni Tartus!

Osalemisest palume teatada tel 736 1370 või e-postiga aadressil oskar@luts.ee

Olete oodatud kolmapäeval, 15.aprillil 2009 Tartu Oskar Lutsu nimelise Linnaraamatukogu laste- ja noorteosakonna poolt korraldatud

Algupärase lastekirjanduse päevale/ oma ja võõras eesti laste- ja noortekirjanduses

Tartu Linnaraamatukogu (Kompanii 3/5) IV korruse saali
ALGUSEGA KELL 10.00

Kava:

- 10.00-10.05 Avasõnad kõigile!
- 10.05-10.35 Loomaaed ja võõras. Näiteid lastekultuurist. Janek Kraavi
- 10.35-11.00 Kuidas võõrast sai oma! Malle Reidolv
- 11.00-11.30 Paralleelmaailmad? Vene rahvusest tegelased uuemas eesti lastekirjanduses. Mari Niitra
- 11.30-12.00 Atlexi maagiline

maailm. Kadi Kaljola

- 12.00-12.30 Oma ja võõras muinasjutus. Reet Krusten
- 12.30-13.00 Lapsepõlv eesti uuemas (oma)eluloolises kirjanduses. Ave Mattheus
- 13.00- 14.00 LÕUNA
- 14.00-14.30 Haldjatantsud Tamme Gümni. näitetrupilt. Juhendaja Piibe Leiger
- 14.30- 15.00 Võõras omade hulgas. Birk Rohelend
- 15.00- 15.30 Edgar Valter ei läinud üleminekutega alt. Krista Kumberg
- 15.30 -16.00 Kaetud ja katmata pinnad tänapäeva eesti noorte kirjanduses. Matis Song
- 16.00 - 16.30 Lugude jutustamise tähtsusest lapsele. Tiit Urva

Kohtumiseni Tartus!

Osalemisest palume teatada tel 736 1370 või e-postiga aadressil oskar@luts.ee

Autoritest

Krõõt Kaljusto-Munck – laialdaste humanitaarsete huvide ja teadmistega asedirektor ja raamatukoguinimene

Reet Krusten – tunnustatud lastekirjanduse asjatundja

Krista Kumberg – Muhvi laureaat ja kriitik, bibliograaf Lääne Maakonna Keskraamatukogus, õppejõud

Helle Laanpere – Võrumaa Keskraamatukogu lasteosakonna juhataja

Mari Niitra – lastekirjanduse uurija, olnud ka õpetaja ja kolumnist, magistrant

Helga Nõu – eesti-rootsi ja rootsi-eesti kirjanik, olnud ka õpetaja

Jaanika Palm – noor ja lootustandev lastekirjanduse uurija Eesti Lastekirjanduse Keskuses

Malle Reidolv – kauaegne õppejõud Tartu Ülikooli Õpetajate Seminaris

Ele Süvalep – kirjanduse õppejõud Tartu Ülikoolis ja Soome ülikoolides

Ave Tarrend – õppejõud Tallinna Ülikoolis

Jaak Urmet – kirjanik ja ajakirjanik

Toimetanud **Katrin Raid**

[1] Vt Andres Jaaksoo. Eestikeelne lastekirjandus 1997. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, 1998.

[2] Veiko Märka. Filoloogia või žurnalism, feminism või seksism? – Vikerkaar, 2000, nr 1, lk 111.

[3] Vt ka: Ilona Kivirähk. Sissevaade 1999. aasta eesti lastekirjandusse: ettekanne Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 17. märtsil 2000. – Sirp, 14. IV 2000, lk 11–12.

[4] Tiit Kärner. Suuremeelsusega rahvuskultuuri ei hoia. – Sirp, 15. III 2002, lk 3.

[5] Aili Aarelaid. Eesti rahvakultuur ja eurointegratsiooni hingus. – Rahvakultuur ingliska ja internetiga. Tallinn: Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus, 1999, lk 5–21 (18).

[6] Vt Bärbel Luhari, Ester Sõrmus. Õpilane, raamat, raamatukogu. Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 2001, lk 23.

[7] Vt Lasteraamatukogu. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1976, lk 22–27.

[8] Eestikeelse laste- ja noortekirjanduse nimestikke on alates 1999. aastast koostanud ELTK teadur Ülle Väljataga, varasematel aastatel tegi seda Andres Jaaksoo.

[9] Vt Kristiina Ross. Eesti kirjakeel kui tõlge. – Õiguskeel, 1996, nr 3, lk 36.

- [10] Itamar Even-Zohar. The Position of translated Literature within the Literary Polysystem. – Lawrence Venuti (koost). The Translation Studies Reader. London, New York: Routledge, 2000, lk 192–197; Mark Shuttleworth. Polysystem Theory. – Mona Baker (koost). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London, New York: Routledge, 2000, lk 176–179.
- [11] Krista Kumberg. Rootsi abi Eesti poistele. – Postimees, 26. IV 2004).
- [12] Reet Krusten. „Teravik” õpetab ja aitab. – Nukits, 2002, lk 21–24. Vt ka üksikute teoste kohta ilmunud arvustusi Eesti päevalehtedes.
- [13] Lastekirjanduse sõnastik. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, 2006, lk 142.
- [14] Samas, lk 144.
- [15] Siinkohal tänusõnad haridusteaduskonna üliõpilasele Olga Ivanovale kaasabi eest.
- [16] Maria Nikolajeva. Introduction to the theory of children’s literature. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 1997.